Samir Amin, Giovanni Arrighi,
André Gunder Frank, Immanuel Wallerstein

Büyük Kargaşa

Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi

Fransızca'dan çeviren: **Erden Akbulut**

alan yayıncılık

alan yayıncılık

ALAN YAYINCILIK: 135
Güncel Sorunlar Dizisi: 23

LE GRAND TUMULTE?
BÜYÜK KARGAŞA

Samir Amin, Giovanni Arrighi, André Gunder Frank,
İmmanuel Wallerstein.

Çeviren: Erden Akbulut

Orjinal İlk Baskı: EDITIONS LA DÉCOUVERTE
Paris 1991

©Akçalı - Tuna Ajans

Birinci Baskı: Ağustos 1993
Kapak Deseni: Michael Vanderbyl
Kapak Düzeni: Olcay Akan
Baskı: Renk Basımevi - 518 54 56

Çatalçeşme Sok. Torun Han. No: 40 K. 3
Cağaloğlu / İST.
Tel: 511 26 00 • Fax: 528 00 69

Samir Amin, Giovanni Arrighi,
André Gunder Frank, Immanuel Wallerstein

Büyük Kargaşa

Yeni Toplumsal Hareketlerin Krizi

alan yayıncılık

Fransızca'dan çeviren: **Erden Akbulut**

Giriş

Ortak önkabuller

1982'de birlikte yayımlamış olduğumuz *Kriz, hangi kriz? Dünya krizinin dinamiği* (Fransızca, İngilizce, Almanca, İspanyolca, Türkçe, Sırpça ve Hırvatça yayımlanmıştı) adlı kitabımızda, herbirimiz ayrı ayrı dünya ekonomisinin tarihsel gelişmesine ve içine girdiği yargısını taşıdığımız uzun vadeli "kriz"e ilişkin ortak görüşlerimizi sergilemiştik; bu kitapta, kimilerinde hemfikir, kimilerinde ise bir ölçüde farklı fikirde olduğumuz geleceğe ilişkin öngörülerimizi de ifade etmiştik.

Giriş'ten itibaren, bizim analiz tarzımızı başka birçoklarından farklı kılan ortak önkabullerin bağlamlı bütününe vurgu getirdik: En azından XVI. yüzyıldan beri kapitalist dünya ekonomisi olarak adlandırılabilecek bir sistemin varlığı; bu gerçekliğin tüm yanlarıyla global analiz çerçevesi; bu sisteme gitgide artan bir muhalefete karşın, doğası itibariyle bu sistemle uzlaşmaz çelişki (antagonizma) içinde olan dünya sosyalist hareketinin, gerek pratiğinde, gerekse teorisinde güçlük içinde olduğu kanaati; fiili bir veri: 1945'ten beri Amerikan hegemonyası, ama aynı zamanda bunun tepe noktasını aştığı ve düşüşe doğru ilerlediği; kriz denen şeyin dünya çapındalığı.

Bu önkabuller bizim için hâlâ geçerliliğini korumaktadır ve zaten bize öyle geliyor ki 1982'den buyana görülen somut gelişmeler,

bizim yargılarımızı doğruladı. Örneğin, 1973 ve 1979'da petrol fiyatlarındaki yükselişin yetmişli yıllarda dünya ekonomisinin bütün zorluklarının "nedeni"ni oluşturduğu yolundaki tezi reddetmiştik. Bizim hatalı bulduğumuz bu tezi bugün anımsayan kimse var mı? Aynı biçimde, 1989'da yazarken, önümüzdeki onyıllık dönemde, seksenli yılların tüm zorluklarının çözümünün klasik ekonomik liberalizmde bulunduğunu ileri süren tezi de kimsenin anımsamayacağını düşünüyoruz ve bu tezi de fantezi olarak değerlendiriyoruz.

Peki o halde, niçin bu yeni kitap? Çünkü bu kez konu, kapitalist dünya ekonomisinin krizi değil, daha çok ona muhalefet eden hareketlerdeki "kriz" - çünkü başkaları da bu konuda "kriz"den söz ettiler. Farkedileceği üzere, bu hareketlerle ilgili olarak, herbirimizin kullandığı terminoloji bir ölçüde farklılık gösteriyor. Bunları ya sistem-karşıtı hareketler olarak, ya toplumsal hareketler olarak ya da halk hareketleri olarak ifade ediyoruz. Ama esas olan, hepimizin düşündüğü şey; meğer ki daha uzun süreden beri olmasın en azından yüzelli yıldan beri, kapitalist dünya sistemi içinde, onun çokbiçimli adaletsizliklerine karşı çıkıp örgütlenen çok sayıda hareketin, kendi açılarından, köklü bir değişiklik yaratmaya ve/veya durumu net bir biçimde iyileştirmeye dönük alternatifler önermiş olan bir takım hareketlerin doğmuş olmasıdır. Analizlerimizin konusunu, bu hareketlerin tarihi ve günümüzdeki ikilemleri oluşturmaktadır.

Ne var ki, bu hareketlerin bütünüyle bir öğesi oldukları kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel evrimi bağlamında bunların yerlerini yeniden belirlemeden, ne bu tarihi, ne de bu ikilemleri değerlendirmeye girişebilirdik.

Biz, bu hareketleri çok geniş bir biçimde, sosyalist ya da işçi hareketleri olarak adlandırılmış olanları da, milliyetçi ya da ulusal kurtuluşçu hareketler olarak adlandırılmış olanları da, köylü, kadın, barış ya da çevre hareketleri olarak adlandırılmış olanları da ve hatta kimi dinsel hareketleri de dahil ederek tanımladık. Bunların hepsi, temel istemleri daha demokratik, daha eşit bir dünya idealine dönük oldukları ve bu özlemleri gerçekleştirmek için bilinçli bir mücadele yürüttükleri ölçüde bizi ilgilendiriyordu. Bu anlamda, "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" biçimindeki klasik sloganı, burjuva liberalizminin özlemlerinin ifadesi olarak değil de tüm dünyadaki sıradan insanların

(ya da çalışan sınıfların) sosyalist, demokratik istemlerini dile getirip özetleyen bir slogan olarak benimsedik.

Buradan iki sonuç çıktı. Her gerçek hareket, bizim ilgili olduğumuz kategoriye zorunlu olarak ait değildi, olmayacaktı. Tam karşıt yönde ilerlemiş bir takım hareketler de olmuştu. Dahası bizim ilgili olduklarımızdan birçoğunun içeriği değişebilmişti ya da tarihsel evrimleri boyunca ilgi odaklarını farklılaştırmışlardı. Söz konusu olan hareketlerin hangileri olduğu ve niçin değişikliğe uğradıkları, denemelerimizin tartıştığı sorunlardan birini oluşturdu. Elbette herkes, gelişiminin şu ya da bu döneminde şu ya da bu hareketin değerlendirilmesinde aynı görüşte değil; bu bizler için de geçerli. Sovyetler Birliği ya da Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletlerin tarihsel rollerine gelince, bu konuda konumumuzu tanımlamamız gerekiyor. Gerçekten de, bu devletlerin kapitalist dünya ekonomisinden kopmuşluk derecesi ve hatta bunun gerçek olup olmadığı konusunda farklı yargılar taşıyoruz. Daha 1982'deki kitabımızda varolan görüş ayrılıklarımız bu kitapta da yeniden kendilerini belli ediyorlar. Ne var ki nasıl ki hepimiz "varolan sosyalizm"in başarıları konusunda son derece ihtiyatlıysak, "varolan kapitalizm"in başarıları konusunda da aynı ölçüde ihtiyatlıyız.

Özcesi, sistem-karşıtı, toplumsal ve halk hareketlerinin, tüm iç belirsizliklerine rağmen çağdaş dünyada önemli bir rol oynamış oldukları kanısını taşıyoruz. Bu hareketleri çok geniş olarak tanımlamanın ve çoğu kez bunların birbirlerini dışlamalarını ya da afaroz etmelerini reddetmenin gerekli olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç olarak, onlar üzerine bu kitabı yazdık çünkü inanıyoruz ki bugün, toplumun dönüşümünün sonucu belirleyici kaldıracı, sonucu belirleyici yeri bu hareketlerdir ve dahası bu hareketler, öz tarihleri ışığında, başarıları ve başarısızlıklarıyla, devrimci sürecin kendisini dönüşüme uğratmaktadırlar.

Hiçbirimiz, gelecekteki sürecin kolay olacağını düşünmüyoruz; hiçbirimiz, mutlaka ilerici bir sonucun en küçük bir güvencesinin bulunduğuna inanmıyoruz. Ne var ki hepimiz, yüzlerce yıllık bugünkü dünya sisteminin sonsuza dek yaşamını sürdüremeyeceği konusunda aynı kanıdayız. Dönüşüme uğrayacaktır. Bu dönüşümün iyiye, yani daha demokratik ve daha eşitlikçi yeni bir sisteme varması tarihsel olarak olanaklı, ancak kesin değildir. Hepimiz inanıyoruz ki böylesi

bir sonuç esas olarak hareketlerin eyleminden kaynaklanacaktır. Bu nedenle bu hareketlerin strateji ve taktiklerine ilişkin iç tartışmalar büyük bir önem kazanıyor. Bu kitabı yazarken, bu hareketlerin karşı karşıya kaldıkları ikilemlere bir ölçüde ışık tutarak bu sürece yardımcı olabilmeyi umuyoruz.

Kendi aramızda belli bir işbölümüne gittik. Immanuel Wallerstein tarafından yazılan birinci bölüm, hareketlerin bütünün genel tarihsel görünümünü sunuyor. Bu çeşitli hareketler arasında varolmuş olan bağlantıları göstermeye ve hepsi de daha fazla demokrasi ve eşitlik elde etme eğilimindeki bu hareketlerin niçin bu denli farklı biçimler aldığını açıklamaya çalışıyor. Giovanni Arrighi tarafından kaleme alınan ikinci bölüm, tarihsel olarak işçi sınıfına ya da proletaryaya dayalı ve ilk olarak Batı Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da ortaya çıkmış olan hareketleri inceliyor. Samir Amin tarafından yazılan üçüncü bölüm, tarihsel bakımdan dünya sisteminin çeper halklarında doğmuş ve ilk hedefleri ulusal kurtuluş olmuş hareketleri inceliyor. André Gunder Frank'ın yazdığı dördüncü bölüm, hedefleri ne proletarya iktidarı, ne ulusal kurtuluş olarak tanımlanamayacak "diğer" hareketleri, hiçkimsenin artık bir kategori olarak değerlendirmediği, ancak "yeni toplumsal hareketler" diye adlandırarak -Frank ve M. Fuentes (M.Fuentes bu bölüme katkıda bulunmakla birlikte ortak giriş ve sonuç bölümlerine katılmamıştır) bu tanımlamayı benimsememişlerdir- sıkça atıfta bulunduğu en değişikler grubunu ele alıyor.

Böylesi bir işbölümünün iki nedeni var; birincisi son derece karmaşık bir tarihi yeterli kesinlik ve derinlikle inceleme arzusu. Fakat, dahası, bu işbölümü aynı zamanda bizim aramızdaki vurgu farklılıklarına, şu ya da bu yan konusundaki vurgu farklılıklarına da denk düşüyor; okur bunu farkedecektir. Bu görüş ayrılıkları sonuç bölümünde incelenecektir.

Not.- Yazımını 1989 yazı başlarında tamamladığımız bu kitap 1991 kışında yayımlanıyor; bu süreçte Doğu Avrupa'da büyük altüstlükler yaşandı; bunlar elbette denemelerimizde irdelenmedi.

Bununla birlikte, denemelerimizi ilk kaleme alındıkları biçimde yayımlamayı uygun bulduk, çünkü bu olayların metinlerimizde önemli herhangi bir değişikliği gerektirmediğini düşünüyoruz. Ger-

çekten de işte tam da bu nedenledir ki bu olaylar inceleyip tartıştığımız daha genel evrimler içinde yer almaktadır ve devrimin yollarını ve yöntemlerini değiştirmenin, devrimi dönüşüme uğratmanın gerekli olduğuna inanıyoruz.

Kasım 1990

1

Sistem-karşıtı hareketlerin tarihi ve ikilemleri

Immanuel Wallerstein

Sistem-karşıtı hareketlerin doğuşu ve strateji tartışmaları (1789-1945)

En azından beşyüz yıldır faaliyet gösteren kapitalist dünya ekonomisi, ilk yıllarından başlayarak, çalışanların değişik biçimler altında güçlü direnişlerine yol açtı: Jacquerie ayaklanmaları, açlık isyanları, Mesihçi hareketler ve hatta haydutluk. Örgütlü ve kalıcı sistem-karşıtı hareketlerin ilk oluşumu ise XIX. yüzyıla doğru gerçekleşti; bu uzun süre pek az dikkat edilen ve yeterince analiz edilmemiş olan önemli bir toplumsal yaratıcılıktı.

Toplumsal değişmenin bir aracı olarak yaratıcılık, son derece etkili görünmekle birlikte, bir takım sınırlar da taşıyordu ve 1945'ten sonra ortaya çıkan ilginç olguyu bu çelişkili, ikili gerçeklik açıklamaktadır. Nitekim, bu savaş-sonrası dönemde, bir yandan bu hareketler hiçbir zaman olmadıkları kadar güçlü görünürlerken, aynı dönemde, diğer yandan bu hareketlerin hedeflerine ulaşma yetenekleri konusunda da en güçlü kuşkular doğdu; bu açık paradoks, bu hareketlerin yapısından ve stratejilerinden kaynaklanan çelişkili baskıların bir sonucuydu.

Dolayısıyla 1945'ten sonra olup bitenleri anlamak ancak bu hareketlerin öz tarihi bağlamında olanaklıdır ve bu tarih zorunlu olarak Fransız Devrimi döneminden başlamalıdır. Her ne kadar ne Devrim, ne de Napolyon dönemi, (birtakım nüveleri teşhis edilebilmekle birlikte) bu hareketlerin örgütlenmelerinin temellerini atmamışsa da... Ne var ki önemli olan nokta, Devrimin, bir yandan Eski Rejim'in ideolojisini savunma konumlarına ve sonuç olarak dünya sistemi ölçüsünde bu konumlara sürüklemiş olması ve diğer yandan çağdaş dünyanın ideolojik temalarının temellerini, gelecekteki hareketlerin sloganlarını ve varlık nedenlerini sağlam biçimde atmış olmasıdır. Kısacası, herşey şu ünlü formülle özetlenebilir: "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik".

İlk dönemde bu sloganlar, en geniş biçimde toplumsal hareketler olarak adlandırılabilecekleri, bir diğer deyişle, ezilen sınıfları, özellikle işçi sınıflarını özgürlüğü (en geniş biçimde siyasal haklar, siyasal ve toplumsal tercihleri olanaklı kılan belli bir ekonomik güvenceye ulaşma, işyerinde ve yaşam alanında toplumsal denetim), eşitliği (ayrımcı siyasal, ekonomik ve toplumsal ölçütlerin ortadan kaldırılması) ve kardeşliği (tüm insanlığın kardeşliğinin zorunlu koşulu olarak işçi sınıflarının yardımlaşması ve dayanışması) fethetme mücadelesini esinlendirmiştir.

Elbette toplumsal hareketin bu idealleri, Fransız Devrimi çağında bir anda doğmamıştır: O zamana gelinceye kadar arkalarında uzun bir tarihe sahiptiler; bu idealleri dinsel başkaldırı hareketleri de zaman zaman ileri sürmüştü. Ancak Fransız Devrimi bunları kendine maletti, çünkü her şeyden önce bunlara laik, tüm dinlerden bağımsız bir biçim kazandırdı. İkinci olarak, Fransız Devrimi bunlara öyle bir toplumsal meşruiyet kazandırdı ki, Joseph de Maistre gibi bilinçli muhafazakar düşünürler bile, bu ideallere karşı mücadeleye girişmekle, bunların toplumsal gücünü kabul etmek zorunda kaldılar. Üçüncü ve son olarak Fransız Devrimi bu idealleri tüm dünyada yaygınlaştırdı, bunları herhangi bir yerle, insan grubuyla ya da özel halkla bağlantılı olmayan genel idealler haline getirdi.

Bir diğer açıdan bakıldığında, bu sloganlar, en geniş biçimde ulusal hareketler olarak adlandırılabilecekleri, bir diğer deyişle, ezilen halkların özgürlüğü (topluluk olarak siyasal, ekonomik ve kültürel

özerkliklerini), eşitliği (esas olarak ulusal egemenlik kavramında somutlanmıştır) ve kardeşliği (tüm iç farklılaşmaların ötesinde bir halk olarak halkın bütününün dayanışması, bir halk olarak bu halkın kendisi gibi ezilen diğer halklarla dayanışması) fethetme mücadelesini esinlendirmiştir. Hedefler arasındaki benzeşim öyledir ki, kimileri toplumsal hareket teriminin bu ulusal hareketlere de uygulanabileceğini düşünmüşlerdir; ne var ki bu iki tip arasındaki siyasal tartışmaların uzun tarihi bizleri iki ayrık adlandırmayı korumak zorunda bırakıyor.

Burada da, hedeflerin kendileri yeni değillerdi. Ancak Fransız Devrimi dünya sistemine, o zamana kadar evrensel olarak kabul edilmemiş olan iki kavramı dayattı. Bunlardan birincisi egemenlik kavramıydı; bu kavram, kapitalist dünya ekonomisinin devletlerarası sistemiyle birlikte tüm siyasal üstyapısı bakımından canalıcı kavramdı: Bir bireyde, "egemen"de ete kemiğe bürünen şeyi, Devrim "egemen" hale gelmiş bir halkta ete kemiğe bürünen bir kavram haline getirmişti. İkinci kavram, o zamana kadar yalnızca az sayıda devlete uygulanan milliyet/uyrukluk kavramıydı ve Devrim bu kavramı, varlığı henüz bilinmeyenler de içinde olmak üzere tüm halkların ortak mülkü haline getirdi. Nitekim ulusal fikrinin yaygınlaşmasının izlediği yol da paradoksaldır; çünkü bu, devrimci ideallerin yaygınlaşması yoluyla değil, kendisi de Fransız-karşıtı bir milliyetçilik doğuran Napolyon fetihleri biçiminde, devrimci imparatorluk/emperyalizm yoluyla gerçekleşmiştir. Bu ikili görünüm, çağdaş milliyetçilikte de açıktır: Kendisinden daha güçlü baskıcı güçlere karşı devrimci özellik taşırken, kendisinden daha zayıf güçlere karşı, başka mücadelelere yol açıp bunları meşru kılan emperyalist özellik taşıyabilmektedir.

Kuşkusuz, bildiğimiz gibi, Fransız Devrimini Restorasyon dönemi izledi. Restorasyon döneminde, herşeyden önce Fransa'da ve Metternich'in örgütlediği biçimiyle Avrupa ittifakının hem toplumsal hareketi, hem de ulusal hareketi yenilgiye uğrattığı her yerde monarşinin yeniden kurulmasıyla toplumsal hareketin boğulduğu düşünüldü. Ne var ki yeni anlayışı deliğine tıkmanın o kadar kolay olmadığı kısa sürede ortaya çıktı. Esinlendirici fikirler, değişik biçimler altında yaygınlaşmayı sürdürdü. XIX. yüzyılın ilk yarısından başlayarak işçi sınıfının ilk-hareketleri, olgunluk çağlarının ayırdedici özellikleri ola-

rak kalacak tüm öğeleri ortaya koydu: Orgütlenme yetenekleri (ittifakları yasaklayan yasa nedeniyle gizli kalmak zorunda olan İngiltere'deki gizli dernekler), kolektif ütopya girişimleri (Owen yandaşlarının, Saint-Simoncuların, Fourriercilerin savundukları), şiddet (makine kırıcılar ve Blanquiciler elbette, ama aynı zamanda kölelerin isyanıyla birlikte Haiti Devrimi), devletten yasal reform istemleri (İngiltere'de 10 saatlik işgünü ve çocuk ve kadın çalıştırmaya karşı kampanya, genel olarak Çartist hareket, öte yandan İrlanda'da ve Büyük Britanya'da katoliklerin özgürlükleri için kampanya).

Aynı dönemde, milliyetçi hareketin dışavurma biçimleri, izleyen süreçte onu etkilemeyi sürdürecek olan tüm belirsizliğini ortaya koyuyordu. Elbette gerek Latin Amerika'da, gerekse 1830'da Belçika'da, iç toplumsal hoşnutsuzluktan destek alan ve Fransız Devrimi'nin ideolojik etkisiyle beslenen gruplarca yönetilen birtakım yeni devletler, eski "sömürge" sınırları temelinde biçimlendi; bunlar elverişli bir uluslararası konjonktürden de yararlandılar ve bir ya da birkaç büyük devletten destek aldılar. Ne var ki kendi ülkelerinin en kötü koşullarındaki toplumsal katmanlarının büyük yığınlarını kendi amaçları doğrultusunda mutlaka seferber etmediler.

Ardından kapitalist dünya ekonomisi yeni bölgeleri ve toprakları kendine kattı; bunun sonucunda bir siyasal yeniden yapılanma ve yeni devletlerin kuruluşu ortaya çıktı. Osmanlı İmparatorluğu örneğinde, bunun üç biçimi ayırdedilebilir. Burada kendinde milliyetçilik olarak adlandırılabilecek şey vardır - nitekim tipik ve birbirine karşıt iki şahsiyette, bir yandan liberal romantik, sözcüğün keşfinden önce Üçüncü Dünyacı Lord Byron tarafından ve diğer taraftan tüm çarpıcılığıyla kültür emperyalisti Lord Elgin tarafından temsil edilen Büyük Britanya'nın açıkça desteklediği 1820-1830 Yunan Devrimi. Sonra içerden yürütülen yeniden yapılanma oldu; bu, ilk "modernleştirici"lerden biri olan Mehmet Ali Paşa tarafından gerçekleştirilen Mısır'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuşu olayıdır; bu olayda da Büyük Britanya ve Fransa, Mehmet Ali Paşa'yı, girişimi, Bab-ı Ali'yi zayıflattığı ölçüde ve özellikle Bab-ı Ali onların çıkarlarına karşı koydukça desteklediler. Ne var ki Mehmet Ali Paşa gerçekten güçlü ve özerk bir Mısır Devleti yaratmaya çalıştığı zaman onun planlarına engel oldular. Son olarak da dışarıdan yeniden yapılanma oldu; Fransa

Cezayir'i işgal etti ve 1830'dan itibaren sömürgeleştirdi. Bu kez, çağdaş Cezayir milliyetçiliğinin, Abdül Kadir devletinin ve onun fethe direnişinin kökenini oluşturan güçlü bir tepkiye tanık olundu.

Bu örgütlü hareket girişimleri, tahmin edilebileceği üzere, pek analiz ya da strateji tartışması yapmadan denenebilecek her şeyin denendiği bir dönemde oldukça karmaşıktı. Analizler ve strateji tartışmaları gerçekten de 1848 devrimci ortamından ve onun siyasal yenilgisinden itibaren ortaya çıktı.

1848'de, birinci olarak Fransa'da, proleter kökenli bir siyasal grup, ciddi bir biçimde devlet iktidarını işçiler yararına fethe kalkıştı; sendikalar yasallaştı ve işyerlerinde işçi denetimi kuruldu. Girişim başarısızlığa uğradı, Haziran ayında kısa süreli ama çok şiddetli bir içsavaş patlak verdi ve III. Napoleon başkanlığında halkçı vurgulu bir askeri diktatörlükle düzen yeniden sağlandı. Toplumsal hareketin zaferinin rahat bir biçimde gerçekleşmeyeceği kanıtlanmış oldu. Bilindiği gibi Karl Marx'ın en tanınmış siyasal analizlerinden biri bu olaylara ve devamına ilişkin *Louis-Napoleon Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı yapıtıdır ve bu bir rastlantı değildir. Yine aynı biçimde çağdaş toplumsal hareketin temel stratejik belgesi, en derin etkiyi uyandırmış metni olan *Komünist Manifesto*'nun da, Haziran ayaklanmasından önce, tam 1848 başlarında yayımlanmış olması bir rastlantı değildir; nitekim tersi durumda unutulacak bir bildirgenin dünya çapında bir hareket doğurabilmesini sağlayan bu Haziran ayaklanması olmuştur.

1848, toplumsal hareketin kullanacağı bir ders olmakla kalmadı, aynı zamanda elbette çok kısa olmakla birlikte bir "uluslar baharı" da oldu ve gelecek için kimi dersler verdi. Elverişsiz uluslararası konjonktür, (Almanya'da, İtalya'da, Macaristan'da) hem anayasal, hem de ulusal istemler temelinde yeni egemen devletlerin kurulması girişimlerinin başarısızlığa uğramasına yol açtı. Buradan çıkartılacak sonuç, ulusal hareketlerin, kendilerine büyük devletler arasında müttefikler bulma olanağı sağlayan elverişli bir uluslararası konjonktür olmaksızın başarıya ulaşamayacağıydı. Özcesi, ulusal devrim de, toplumsal devrim gibi kolay bir şey değildi, her ikisi de önce kendi güçlerine dayanmak zorundaydı ve bu güçleri oluşturup örgütlemek gerekiyordu.

Dolayısıyla 1848'in en büyük dersi, tüm bu hareketlerin, uzun yıllar boyunca mücadeleyi sürdürme yeteneğine sahip istikrarlı bir

siyasal örgüte ihtiyaç duyduklarıydı; bu zafer için zorunlu silahtı ve bu aksiyom, o tarihten buyana ne büyüklükte olursa olsun tüm hareketlerin stratejisinin temelini oluşturdu.

Doğaldır ki bu ilke bütünüyle ve tartışmasız bir biçimde kabul edilmedi. Tersine, 1848 ile izleyen işçi ayaklanması, yani 1871 Paris Komünü arasında, tartışma son derece yoğundu ve tartışmanın kutupları bir yanda 1862'de kurulmuş olan I. Enternasyonal içindeki Marksistler ile Anarşistler, diğer yanda Marksistler ile Proudhoncular'dı.

Proudhoncular bakımından, kapitalist üretim çemberinin dışına çekilme, anarşistler bakımından, tüm sistemin temeli olarak devletin yıkılması; işte işçi sınıfının hedeflerini gerçekleştirmenin gerçek araçları bunlardı. Marksistlere gelince, onlar, kapitalist üretim çemberinin dışına çekilmenin başarısızlığa mahkum ve her durum ve koşulda ilerici olmayan bir strateji olduğu yargısını taşıyorlardı; devletin yıkılması ise, gerçekleştirilmesi anarşistlerin sandıkları kadar kolay bir şey değildi. Marksistlerin önerdikleri şey, "zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri olmayanlar"ın, yani sanayi proletaryasının devrimci potansiyeline dayanarak devlet erkinin fethine metodik bir biçimde girişmekti. Vurguyu kolektif örgütlenmeye getiren Marksistler, çalışma ahlakını reddetmeksizin, kendilerine bireyselcilik olarak gözüken herşeyi önemsiz kabul etmeye yöneldiler; çalışma ahlakı da, yalnızca bunu ortak iyiliğin hizmetinde kullanmaya hazır olanlar tarafından uygulamaya konmalıydı. Proudhoncu ve Anarşist stratejileri yalnızca etkisiz olarak değerlendirmiyorlar, dahası bunların çok kolaylıkla bir tür Bohem yaşama kaymaya, lumpen proletaryanınkilere benzer ya da yakın, yani sorumsuz ve siyasal bakımdan güvenilmez davranışlar halinde dejenere olmaya hazır konumlar olmalarından kuşkulanıyorlardı. Oysa ki Marksistlere göre, toplumsal değişim, kesin ve bilinçli çabaların sonucu olmak durumundaydı.

Dolayısıyla, Paris Komünü, birçok bakımdan şaşırtıcı bir olay oldu; çünkü metodik ve bilinçli bir girişimin değil de, özel bir tarihsel durumun, Fransa'nın Almanya'ya karşı 1870 savaşındaki yenilgisinin sonucu olmuştu. Elbette, Komün, Fransız ve Alman egemen sınıflarının bir ittifakıyla silahlı güçle ezilecekti. Yine de işçi sınıflarının bir devrimci durum bağlamında hızlı ve iyi bir biçimde örgütlenme, çevresinde bir kitle desteğini seferber etme ve toplumsal yaratıcılığa yat-

kınlığını ortaya koyma yeteneğinin kanıtını sağlamamazlık etmedi. Bir anda, daha sonraları uzun bir yaşama yönelecek "proletarya diktatörlüğü" (elbette geçici) kavramına somut bir anlam kazandırdı. Böylece Marksistler 1872'de 1. Enternasyonal içinde Bakuninci anarşistlere üstünlük sağladılar; ne var ki zayıf hareketleri biraraya getiren Enternasyonal'in kendisi, birçok zayıf hareket gibi dört yılın sonunda sönümlenecekti. Oysa izleyen dönemde, Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda, bu zayıf hareketlerin yerine, sağlam ve metodik işçi partileri, yanısıra güçlü sendikalar örgütlenecekti. İşçi partileri ve sendikalar, II. Enternasyonal'in temelini oluşturacaktı.

Bundan böyle, 1870 ile 1914 arasında, siyasal örgütlenme sorunu çözümlendiğinden, tartışmalar, üç tip yeni sorun üzerinde yoğunlaştı:

1) Avrupa devletlerinin çoğunda, işçi sınıfının tek değil, iki tür örgütü, bir yanda sendikalar, diğer yanda ise sosyalist partiler vardı; bu örgütler üyeleri aynı kesimlerden sağlıyor, yönetici personelleri çakışıyordu, bununla birlikte bunlar farklı eylem alanlarına sahip ayrık örgütler olarak varlıklarını sürdürüyordu. Sendikalar işyerlerinde ve "ekonomi" alanında faaliyet gösteriyorlardı, kapitalist patronlardan işçilerin kendi hakları olarak gördüklerini koparmak için mücadele ediyorlardı. Sendikaların eylem araçları, bir yandan grev, patronlara üretimi durdurarak baskı yapma, diğer yandan doğrudan ya da siyasal makamların aracılığıyla pazarlıklardı. Sosyalist partiler ise, devlet yapısı çerçevesinde ve "siyasal" alanda faaliyet gösteriyorlardı; işçilerin hakları olan şeyi patronların elinden değil, devletin elinden koparmak için mücadele ediyorlardı. Eylem araçları, sendikalarınkilerle benzerdi: Devlete karşı belli bir şiddet biçimi kullanma ve onunla pazarlıklar. Dolayısıyla sendikalar ile sosyalist partilerin çabalarının kolayca eşzamanlı ve uyumlu kılınabileceği düşünülebilirdi. Ancak o zaman, kaçınılmaz olarak iki tip örgütlenme arasındaki öncelikler ve hiyerarşi sorunu ortaya çıktı; kısa süre sonra bu örgütler arasında eşit olmayan bir biçimde dağılmış iki eğilimin - kimilerince "sapma" olarak adlandırılmıştır- ortaya çıkışı sorunu daha da karmaşıklaştırdı.

Birinci eğilim, aşağılayıcı bir tarzda "işçi aristokrasisi" olarak adlandırılan bir katmanın, bir diğer deyişle ileri derecede kalifiye olmuş, daha iyi ücret alan ve zincirlerinden başka kaybedecek şeyleri

olması ölçüsünde siyasal istemler konusunda -"sınıfsal konum"ları nedeniyle- çoğu kez muhafazakar olan bir işçi katmanının ortaya çıkışının sonucuydu. Ne var ki sendikalar ilk olarak tam da bu katman içinde kök salmıştı; bu nedenledir ki bu işçilerin sendika yönetimlerinde orantısız bir yer almış olmaları bugün bize kaçınılmaz gözükmektedir. Bunun sonucunda, kısa süre içinde sendikaların istemleri biftek için mücadele çevresinde yoğunlaştı. Diğer eğilim sosyalist partilerin evriminden kaynaklandı; bunlar, burjuva kökenli aydınları gitgide kendilerine çektikleri ölçüde bir tür sınıflar bağlaşıklığına eğilim gösteriyorlardı. Bu aydınların birçoğu, zaten, orta, hatta üst sınıflar içinde iyi mesleki konumlara sahiptiler. Ne var ki, özellikle, eğitimleri itibariyle, bir siyasal parti için gerekli örgütsel görevlere hemen sürüklendiler; bu partilerin yönetimlerinde gitgide daha fazla sayıda sorumlu mevkiyi kalifiye işçilerden daha iyi doldurabilir güçte olduklarını ortaya koydular. Partinin rolünü, işçi aristokrasisinin egemenliğindeki bir sendikalizmi doğru yolda tutmakla görevli bir öncügücün rolü olarak görmeye yöneldiler.

2) Dolayısıyla birtakım çelişkilerin filizleri daha o dönemde ekilmişti; her ne kadar bunlar henüz açıkça ilan edilmiş bir çatışma biçimini almamışlarsa da, yine de şu ya da bu tip örgütlenmenin hiyerarşik önceliği konusunda bir gerilim ortaya çıkmıştı: İşte bu çelişki, fiilen, hiç bir zaman gerçekten çözüme kavuşmamıştır. Tam tersine, bütünüyle içinde erimemiş olmakla birlikte, sosyalist hareketin devlet iktidarının fethi taktiği konusundaki ikinci büyük iç ayrışmasına eklenmiştir; bu, kısaca, parlamenter, aşamalı yol ile devrimci ayaklanma karşıtlığı biçiminde özetlenebilir. Başlangıçta tartışma, tek bir idealin, sosyalist toplumun yandaşları arasında büyük bir inançla yürütülmüştü; çünkü bu tartışmayı, hareketin iradesinden bağımsız bir yeni veri dayatmıştı. Bu yeni veri, esas olarak dünya ekonomisinin merkez ülkelerinde oy hakkının süregen genişlemesiydi. Kuşkusuz, bu, her demokratik hareketin en eski istemlerinden biriydi; ne var ki XIX. yüzyılın ortalarına doğru, şöyle bir gelişme oldu: Tutucu güçler, bu hakkın genişletilmesini, kendi öz atamalarını (kooptasyonlarını) sağlamakta kullanabileceklerinin bilincine vardılar. Nitekim örneğin İngiltere'de, bu değişikliğin çarpıcı bir ifadesi olarak, oy hakkının alabildiğine genişletilmesini öneren Liberal Gladstone değil de, Tory Disra-

eli oldu. Şunu da ekleyebiliriz ki, Almanya'da da, aşırı-tutucu Bismarck, fiilen, daha sonraları Devlet Baba olarak adlandırılacak olan şeyi keşfetti.

Dolayısıyla, sosyalistlerin önüne seçimlere katılıp katılmama, parlamenter yaşama katılıp katılmama ve nihayet XIX. yüzyılın sonlarından itibaren de hükümetlere katılıp katılmama sorunu çıktı. Bu çerçevede bunlara olumsuz yaklaşmak için hiç bir neden bulunmadığını düşünenler oldu; bunlar, zaten, potansiyel seçmen kitlelerinin, deyim yerindeyse tanım gereği halkın ezici çoğunluğunu oluşturduklarını düşünüyorlardı; dolayısıyla sosyalist partiler, oy hakkının genişlemesinden en büyük yararı sağlamaları için büyük avantaja sahiptiler ve bunun sonucunda devleti doğru yolda evrimleştirebilirlerdi. Kuşkuculara gelince, onlar, Proudhon'culara ve Bakunin'cilere karşı Marksistlerin geliştirmiş oldukları görüşleri yeniden benimsiyorlardı: İşler göründüğü gibi kolay değildi. Burjuvazi, diyorlardı, seçim sonuçlarıyla iktidardan uzaklaştırılmaya izin vermeyecektir; daha eksiksiz bir ifadeyle, burjuvazi, kapitalizmin seçim yoluyla ortadan kaldırılmasına izin vermeyecektir. Sonuç: Proletarya kendini zorlu bir savaşıma, devrime hazırlamalıdır.

Bununla birlikte, Batı Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de, "revizyonist" denen öğreti, sosyalizme doğru bir aşamalı evrim öğretisi, çekiciydi çünkü ivedi ve somut sonuçlar verebilir gibi görünüyordu, devrimci taktikten ya da silahlı mücadele taktiğinden daha az "ütopik" görünüyordu. Partiler sayıca büyüdükçe, kitle partileri haline geldikçe, bu gelişme doğrultusu da, gerek militanlar, gerekse yöneticiler arasında güç kazanıyordu. Seçimlerin de, parlamentonun da bulunmadığı ve sanayi proletaryasının pek kalabalık olmadığı Rusya ise, "revizyonizm"e elverişli bir zemin sunmuyordu ve dolayısıyla revizyonizmin bu ülkede başarıya ulaşması da pek olası görülmüyordu. Nitekim 1902'de, anti-revizyonistler, sosyal-demokrat partinin iç kopuşunun yer aldığı bir kongrede, partinin denetimini ellerine geçirdiler. Lenin'in önderliğindeki bolşevikler, - legal olarak faaliyet gösteren bir kitle partisinin tersine - ancak gizli bir kadro partisinin Rusya'da iktidarı fethedebileceğini ileri sürüyorlardı; bu da, Çarlık iktidarı bağlamında, gerçekten akla uygun görünüyordu. Öyle ki Lenin'in gerekçeleri, fiili verilere uygunluk anlamında tümüyle pragmatikti.

Ne var ki, bütün bu polemiğin arka planında, Marksist analizin ta içinde yuvalanmış iki belirsizlik yer alıyordu. Birincisi, Batı düşüncesinin eski metafizik klişesi, gerekircilik ile iradecilik arasındaki ilişkiyle ilgiliydi; bu konuyla ilgili olarak Marx, liberalizme karşı iradeciliği ve diğer sosyalist düşünürlere karşı gerekirciliği destekleyerek bir orta yol izlemeye çalışmıştı. Bununla birlikte Marx'ın analizlerindeki ağırlıklı vurgu, determinizm olmuştu; öyle ki revizyonistler bu noktadan destek alabilmişler ve buradan hareketle sosyalizme doğru evrimin "kaçınılmaz"lığını ileri sürüp aşamalı bir politikayı haklı çıkarmaya çalışmışlardı. Lenin, tam tersine, açıkça iradecilik tarafında yer alıyor; kendini adamış ve iyi yetişmiş bir azınlık tarafından yönetilen örgütlü bir eylemin sonucu belirleyici önemini vurguluyordu.

Marksist analizdeki ikinci belirsizlik, Marx'a göre, ekonomik temelyapının durumunu yansıtan bir üstyapı olan insan bilincinin rolüne ilişkindi; ne var ki, Marx'a göre, otomatik bir tekabüliyet söz konusu değildi, çünkü "yanlış bilinç" de oluşabilirdi. Ancak bu durumda, verili bir bilincin doğruluğu ya da doğruluk derecesi nasıl belirlenebilirdi? Çözümlerden biri, kararı tarihe bırakıyordu; bir diğer deyişle, belli bir zaman sonunda, insan bilincinin düzeyinin, maddi gerçekliğin eksiksiz bir ifadesi haline gelecek tarzda kendiliğinden intibak edeceğini kabul ediyordu. Diğer çözüm, tarihte ön almaya ve onu hızlandırmaya dayanıyordu; bir diğer deyişle en iyi politik ilerigörüşlülüğe sahip olanlar, daha yüksek bilinç düzeylerine bağlı olarak diğerlerine önderlik etmeliydiler. Açıktır ki, birinci çözüm, revizyonist adı verilen akıma daha uygun düşüyordu; ikincisi ise, bolşeviklerin çizgisine. Biraz daha kapalı bir tarzda da olsa, bu polemik, işçi aristokrasisi ile devrimci aydınların herbirinin rolüne ilişkin, daha önce belirtmiş olduğumuz tartışmaya sıkı sıkıya bağlıydı; bir tarafta, revizyonistler, kendi bilinçlerinin, maddi temelyapılarının doğru ve uzun vadeli ifadesi olduğunu savunma gereksinimini duyarlarken; diğer yanda devrimci aydınlar ise, kendi bilinçlerinin, işçi sınıfının maddi temel yapısının, sendikalist ifadeye karşıt, doğru ifadesi olduğunu savunma gereksinimini duyuyorlardı; devrimci aydınlar, sendikalist bilincin yalnızca ivedi kaygıları yansıttığını düşünüyorlardı.

3) Üçüncü sorun, sosyalistlerin bir yandan milliyetçilikle, diğer yandan da köylülerin talepleriyle ilişkileriyle bağlıydı. Geleneksel

olarak burada birbirinden ayrık iki sorun ayırdedilir ve gerçekten de zamanlarında ayrık birtakım tartışmalara yol açmıştı. Ne var ki, işin özü bakımından, söz konusu olan tek bir tartışma; sosyalizm mücadelesinde sanayi proletaryası dışındakilerin rolü ve hatta fabrika proleterlerinin devletin çoğunluk ya da egemen etnik grubuna mensup olmayan kesimlerinin rolü tartışması. Bu "diğerleri", dolayısıyla, ya bir etnik azınlığa veya ulusal varoluş haklarını (asgariden kültürlerini ifade hakkını, azamiden siyasal haklarını ve her durum ve koşulda ekonomik eşitliği) talep eden bir "ulus" olabilir, ya da çalışmalarının ürünlerinden adil bir pay ve çoğu zaman da işledikleri topraklara sahip olma hakkını isteyen kırsal emekçiler topluluğu olabilir.

Bir kez daha, sosyalist hareketin bu taleplere yanıtı iki farklı yön almıştır. Bir yandan bunları bir bütün olarak reddeden ve gayrı meşru olarak niteleyen bir eğilim olmuştur; çünkü, bu eğilime göre, kapitalizmin gelişme süreci, tüm dünyayı yavaş yavaş türdeşleştirecek ve ayrık birer kategori olarak gerek "ulusları", gerekse "köylüleri" tasfiye edecekti. Dolayısıyla sanayi proletaryası dışındakilerin taleplerini savunarak bu süreci yavaşlatmak istemek boşuna ve tehlikeliydi. Tersi durumda işçi sınıfını bölmek dışında bir iş yapılmamış olurdu. Bu bakış açısı, sosyalistler arasındaki aşamacı eğilimle uyum içindeydi. O dönemlerde karşıt konum, ne ulusal taleplere, ne de köylülerin taleplerine bütünüyle destek verilmesine dayanıyordu; çünkü böyle bir destek de Marksist ideolojinin enternasyonalist ve işçi tutumuna bir ihanet sayılıyordu. İkinci eğilim, daha çok, işçi sınıfı ile "diğerleri" arasında geçici bir ittifakın meşruiyetini ileri sürdü. Gerekçesi şuydu: Bu "diğerleri" de aynı egemen sınıf tarafından eziliyordu; ancak bu ittifak taktik olmalıydı ve işçi sınıfının "hegemonyası" ile gerçekleştirilmeliydi. Dahası, böylesi bir ittifakın gerçekleşebilmesi, hegemonyayı uygulayacak bir öncü kadro partisinin varlığına bağlıydı. Dolayısıyla bu anlayış, Leninistlerin görüş açısına tam olarak uygun düşüyordu ve gerçekten de onların anlayışı oldu. Bu arada şu aykırı gözlem yapılabilir; I. Dünya Savaşı sırasında, milliyetçiliğe vargüçleriyle karşı çıkmış olan "revizyonistler", kendi ülkelerinde kutsal Ulusal Birlik'in savunucuları olurken, milliyetçilerle taktik ittifakların yandaşları olan Leninistler ise, tam tersine, sadık enternasyonalistler olarak, ulusal burjuva savaşın hiçbir meşru yanı olmadığını savundular.

1870-1914 arasında Avrupa'da örgütlü işçi hareketlerinin bu genişleyişi, çağdaş tarihte Avrupa'nın toprak bakımından son yayılmasıyla çakıştı; sömürge fetihleri bu bağlamda tamamlandı. Dolayısıyla, sosyalist hareketler, vurguyu antikapitalist mücadelelere getiren sistem-karşıtı hareketler olarak yollarını ararken, çeperdeki ulusal hareketler, vurguyu antiemperyalist mücadelelere getirerek yollarını arıyorlardı; bu çerçevede, ulusal hareketler de kendilerini stratejilerinde siyasal örgütün merkezi rolü konusundaki tartışmaların, Avrupa sosyalist hareketinin yaşamış olduklarıyla aynı türden tartışmaların içinde buldular. Kültürel milliyetçilik adı verilen şey, burada Proudhon'cu ve Bakunin'ci eğilimlerin bir eşdeğeriydi: Egemen toplumun alanı dışına çekilme, kültürel rönesansla, kendi dilsel, sanatsal ve yaşam tarzıyla bağlı kimliğinin oturmasıyla gerçekleştirilmeliydi. Siyasal milliyetçiler, bir ölçüde Marksistlere benzer tarzda, buna karşı çıkıyorlar ve en iyi durumda bile kültürel milliyetçiliğin hedefine ulaşamayacağını, daha da kötüsü, yanıltıcı ve hatalı olduğunu ileri sürüyorlardı; çünkü devlete egemen olmayacak bu kültürel özerkliğin varlığını sürdürmek için gerekli maddi temele sahip olmayacaktı. Özcesi, burada da, devlet iktidarının fethi - gerekliğinde ayrılma yoluyla ve/veya yeni bir devletin yaratılmasıyla-, öncelikli stratejik hedef haline geliyordu; bu hedefe ulaşmak için, burada da, bir parti zorunluydu.

Revizyonistler ile Leninistler arasındaki tartışma, milliyetçi hedeflerin gerçekleştirilme yöntemi tartışmasında da kendi paralelini buluyordu; bir yanda "anayasal" yol, bir diğer deyişle iktidarın sözkonusu ulusal gruba aşamalı devri amacıyla varolan yetkililerle görüşme yandaşları bulunuyordu; diğer yanda ise, kitlelerin seferber edilmesiyle, açık çatışmayla ve uzun, gerekirse şiddete dayalı bir mücadeleyle çok daha aktif bir militan eylemi destekleyenler yer alıyordu. Bu arada şuna da işaret etmek gerekir ki, başlarda Marksizm devrimci mücadeleyi esas alan bir hareket olmuş ve revizyonizm, parlamenter yoluyla, sonraları gelişip güçlenmişken, milliyetçi hareket, tersine, Hindistan, Çin, Arap dünyası, Meksika, Güney Afrika gibi birçok ülkede, başlangıçta anayasal yol taktiğiyle harekete geçmiş, devrimci bileşeni çok daha sonra ortaya çıkmış ve işte ancak o zaman güçlenmiştir.

Bu farklı gelişme doğrultularının ortaya çıkışı, farklı coğrafi eylem alanlarının ve aynı zamanda o çağda farklı sınıfların yapılarının

bir sonucuydu. Nitekim sosyalist hareketler, dünya ekonomisinin merkez ülkelerinde doğmuşlardı, milliyetçi hareketler ise çeperde; sosyalist hareketlerin siyasal temeli sanayi proletaryasıydı, bu temel daha sonraları geniş halk kitlelerinin antikapitalist duygularının desteğiyle genişledi, oysa ki milliyetçi hareketlerin toplumsal temelini çeperdeki burjuvaziler ve entelijensiya oluşturuyordu, bu temel daha sonraları geniş halk kitlelerinin antiemperyalist duygularının desteğiyle genişledi. Ne var ki her iki durumda da, devlet erkini fethetme stratejik iradesinin sonucu olarak sınıfsal ittifakların genişlemesiyle, her iki tip hareketin taktikleri gitgide çakışmaya koyuldu.

Milliyetçiler bakımından, bunların kültürel milliyetçiliğe muhalefetleri önemini yitirdi. Anayasal bir yol arayışındaki küçük küçük burjuva ve aydın grupları oldukları sürece, gerek Batı kültürlerinin temel öğelerinin -dil, din, kılık-kıyafet vb.- benimsenmesi biçiminde, gerekse Müslümanlığın ya da Hinduculuğun ya da Konfüçyüsçülüğün yeniden yorumlanması ve "modern" değerlerin yalnızca "Batılı" ya da "Hıristiyan" değerleri olmayıp bu halkların eski edebiyatlarında ya da dinlerinde zaten varolduğu görüşlerini geçerli kılmak türünde daha ılımlı biçimde kültürel bütünleşmenin ya da "Batılılaşma"nın şu ya da bu çeşidini rahatça va'zedebilirlerdi. Ne var ki bu hareketler bir kitle desteği aramaya başladıkları zaman, artık asimilasyonu va'zedemez hale geldiler; çünkü, halkın büyük çoğunluğu bakımından, antiemperyalizm, fatihin getirdiklerine karşı kendi öz varlıklarının korunması ve pekiştirilmesi anlamına gelir olmuştu. Aynı şekilde, sosyalist devrimci hareketlerin genişlemesiyle birlikte, bu hareketler de artık yalnızca işçi sınıfına değil gitgide daha fazla bir bütün olarak "halk"a atıfta bulunur olmuşlardı; kaçınılmaz olarak bu evrim onlara daha "milliyetçi" bir görünüm kazandırmıştı.

Dolayısıyla, milliyetçiler daha militan hale gelirken, bir sınıra kadar kültürel milliyetçiliğe de daha yakınlaşmışlardı; çünkü, bir ölçüde, siyasal birer hareket olarak, devletlerin siyasal sisteminin dayattığı baskılar bağlamında faaliyet göstermek durumundaydılar. Yine bu noktada da, Marksistlerle bir çakışma oldu, şu anlamda ki, Marksizmin Leninci kanadı milliyetçi -yani, onlara göre, kültürel- hedeflerin meşruiyetinin *sınırlı* bir kabulüne doğru bir evrim göstermişse, milliyetçi hareketler de, siyasal hedefleri, sınıfsal hedefleri ve kültürel

hedefleri bağdaştıran bir orta yol izlemeye çaba harcamışlardı. İşte bu bağlamda, 1917 Oktobr Devrimi'nin katalizörü olduğu yeni bir siyasal analizin ve yeni gelişmelerin temelleri atılmış oldu. Bugün, bizler, John Reed'in kitabının başlığıyla ifade edecek olursak "dünyayı sarsan 10 gün"ün Almanya'da ya da İngiltere'de değil de Rusya'da yer almasına o zamanlar şaşırmış olanlar kadar artık şaşırmıyoruz. 1917 Oktobr Devrimi dünyayı sarstıysa bunun nedeni Marksizm bayrağı altında zafere ulaşan ilk devrim olmasından çok, dünya sosyalistlerinin - siyasal ve entellektüel olarak en güçlü sosyalist hareket Almanya'da bulunduğu için- olmasını bekledikleri Almanya'da değil de, olması gereken yerde gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla Rus Devrimi'ni bir "kaza" olarak görme ve adeta tarihin akışını doğru yola sokacak Almanya devrimini bekleme eğilimi vardı.

Ne var ki Almanya'da, devrim, tüm dünyanın bir süre sonra kaydetmek durumunda kaldığı gibi, kısa sürede mukadder bir yenilgiye uğradı. Lenin bunun taktik sonucunu hemen ortaya koydu: Almanya olmadığına göre, "Doğu" olacaktı; nitekim 1921'de toplanan Baku Kongresi'nde, Lenin merkezin antikapitalist hareketleri ile çeperin antiemperyalist milliyetçi hareketleri arasında elverişli bir ittifakı Doğu'ya önerdi. Ne var ki bu ittifak, sonuçlarını hâlâ hissettiğimiz olağanüstü belirsizlikler taşıyordu. Oktobr Devrimi'nin dünyaya "kanıtlamış olduğu" şey, bir devrimin zafere ulaşabileceğiydi ve ardından da devrimci bir devletin ülkesini sanayileştirebilme ve onu siyasal ve askeri bakımdan bir büyük devlet haline getirebilme gücüne sahip olduğunu kanıtlayacaktı. Sonuç itibariyle, bu, neyin doğru olduğunu mu kanıtlıyordu? 1905'te Avrupalı olmayan bir devletin, o sıralar Japonya'nın, bir Avrupa devletine karşı, o sıralar Rusya'ya karşı, askeri olarak zafer kazanabilmesinin vermiş olduğu "kanıt"tan farklı - eğer yine de farklıysa- ne ortaya koyuyordu? Elbette bu iki "kanıt", devrimci hareketlerin toplumsal psikolojilerini dönüşüme uğratmaya hizmet etti; bu hareketlere, o zamandan beri siyasal güçlerinin kaynağını oluşturan bir temel irade iyimserliği kattı. Ancak aynı "kanıtlar", haklı olarak, devrimde gerçekten devrimci olanın ne olduğu sorusunu da ortaya çıkardı.

Bugün biliyoruz ki, kapitalist dünyanın egemen güçlerinin Sovyetler Birliği'ne yönelttiği karşı taarruz öyle bir sonuç yarattı ki,

devrim ne Almanya'ya, ne de Doğu'ya yöneldi; çok daha fazlasıyla kendine, "tek ülkede sosyalizm"e ve kuşatılmış devletin öz savunmasına yöneldi. Devlet iktidarının denetimi, belki Sovyetler Birliği'ni dönüştürmeye yeterli olmadı ama III. Enternasyonal'i, özel bir devletin ihtiyaçlarına uyarlanmış hiyerarşik bir yapıya sahip bir paralel hareketler bütününe dönüştürmeye yetti. İşte dünya sistemi içinde gerek Enternasyonal'in, gerekse Sovyetler Birliği'nin sistem-karşıtı güçler rolünü ne ölçüde oynayabileceği sorusu buradan kaynaklandı ve bu sorun 1920'den İkinci Dünya Savaşı'na dek belirsiz kaldı. Bu dönem boyunca, Birinci Dünya Savaşı'nı da kışkırtmış olan kapitalist dünyanın yönetici büyük devletlerinin düşmanlıkları ve manevraları ortalığı kasıp kavurmaya devam etti ve bir ikinci dünya savaşına sürükledi. Sonra, bildiğimiz gibi, iki askeri blok halinde bölünme, güçlü bir ideolojik karşıtlık görünümü içinde gelişti ve bir "liberal" koalisyon ile "faşist" koalisyon arasında çatışma biçimini aldı. Lenin'in 1914 Savaşı'ndaki değerlendirmesi gibi bu, iki haydut çetesi arasındaki bir çatışma olarak mı görülmeliydi yoksa bir ehven-i şer seçimi, yani kötünün iyisi mi seçilmeliydi?

Gerek merkez, gerekse çeper için III. Enternasyonal tarafından paralel kararlar alındı. Bu iki kesim için, daha sonrasına model olarak hizmet eden ilk olaylar, merkez için Almanya, çeper için Çin oldu. Alınanya'da söz konusu olan, komünist partisinin, sağa ve özel olarak da nazilere karşı sosyal-demokratların yanında -daha sonra verilecek olan adla- "halk cephesi"ne katılması mı, yoksa tam tersine, sosyal-demokratları "sosyal-faşistler" olarak nitelemesi miydi? Çin'de söz konusu olan ise, komünist partisinin, dünya emperyalist güçlerine ve özel olarak da Japonya'ya karşı Guomindang ile taktik ittifakını sürdürmesi mi, yoksa tam tersine, önceliği iç savaşa vermesi miydi? Her iki olayda da, açık ve net bir yanıt yoktu, çünkü Enternasyonal ve ilgili komünist partileri birçok kez yön değiştirdi; yine de Çin partisi Alman partisi kadar yumuşak başlı davranmadı. Aynı tip sorunlar, örneğin İspanya'da, Hindistan'da daha birçok yerde kendini dayatacaktı.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde III. Enternasyonal'in bu kararsızlıkları ve git-gellerinin arkasında, Bakü Kongresi'nin va'zettiği ittifaklar türüyle ilgili daha derin bir sorun yatıyordu. Merkezin sosyalist partileri ile çeperin antiemperyalist harcketleri arasındaki si-

yasal ittifak, birbirinden kökten farklı iki anlama gelebilirdi; bunun farkına 1945'ten sonra çok daha açık bir biçimde varılacaktı. Ya bu ittifak, dünya sisteminin bu iki bölümünün adeta ortalama birtakım öğelerinin, yeni bir düzen ideolojik örtüsü altında ganimetten yararlanmak üzere sistemle bütünleşmeyi başarabilecekleri bir yol olabilirdi; ya da bu, birleşmekle artık tek ve çok daha güçlü bir hareket oluşturan ve sistemi bütünüyle dönüşüme uğratmak için gerekli ağırlığa sahip olan iki sistem-karşıtı hareket ailesinin biraraya gelişi olabilirdi. Bu noktada da ne ozamanlar, ne de şimdi açık ve net bir cevap yoktur; kapitalist dünya ekonomisinin kimi çelişkili eğilimleri böylesi bir yanıtı zorlaştırmaktadır. Çünkü dünya ölçeğinde sınıfsal kutuplaşmayı doğuran ve dolayısıyla hareketlerin toplumsal temelini güçlendirmiş olan sistemin tüm dünyada yaygınlaşıp derinleşmesi süreci, aynı zamanda coğrafi farklılaşmayı güçlendirdi; deyim yerindeyse, sınıfların kutuplaşmasını mekanlılaştırdı ve dolayısıyla değişik devletlerin siyasal süreçlerinin paralelliğini azalttı. Farklı tipte hareketlerin uluslararası ittifakları, bunun sonucunda, o denli kolay ve akla uygun olmaktan çıktı; tam tersine dünya burjuvazisi, bu durumda, değerli denetim ve kooptasyon (atama) araçları buldu.

Çünkü bu yaygınlaşma, tüm dünya ekonomisinin anahtar kurumları olarak devletlerin ve devletlerarası sistemin rolünü de genişletti ve aynı zamanda devlet iktidarının denetimine sonucu belirleyici bir önem kazandırdı ve devlet iktidarını, özellikle daha zayıf devletlerde, çok daha az etkili kıldı. Sistem-karşıtı hareketlerin silahı olarak devlet iktidarının fethi, artık son derece karmaşık hale geliyordu: Devlet iktidarının fethi sistemi çökertmeye hizmet edebilirdi, ne var ki bu fetih, sistem-karşıtı hareketleri, varolan devletlerarası sistem çerçevesinde katılımcılar ve destekçiler haline de dönüştürüyordu. İşte İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde, 1945'ten sonra tüm rolünü oynayan bu ikilem oldu.

Hareketlerin savaş-sonrası başarıları: Zaferler ve belirsizlikler

Tarih boyunca insanlar, ellerinden geldiği ölçüde aktif, zorunda kaldıkları ölçüde pasif olarak sömürüye karşı koymuşlardır.

1789'dan 1945'e kadar, çetin koşullarda uzun bir örgütlenme çalışması oluştu; bu zorlu savaşım boyunca dünya nüfusunun büyük çoğunluğu baskıyı ağır bir biçimde hissetti. Bu macera, 1945'te, psikolojik olarak ifade edecek olursak, bir dönemece işaret eder; çünkü ilk kez sistem-karşıtı hareketler, başarının elle tutulabilecek kadar yakında olduğunu ve XIX. yüzyılda benimsenmiş stratejinin ürünlerini vermek üzere olduğunu düşünüyorlardı. Anımsatalım ki bu strateji tek bir hareket bütününe dayanıyordu: Devlet iktidarının fethi için seferberlik, sonra bu iktidarı, toplumu gerçekten özgürlük, eşitlik ve kardeşliğe dayalı bir toplum haline dönüştürmek üzere kullanmak.

Oysa, 1945'ten beri, üç "dünya"dan söz etme alışkanlığını kazandık: Sanayileşmiş Batı dünyası, yani Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve yaklaşık olarak 1970'ten beri Japonya; Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkeleri, Çin, Kuzey Kore, üç Çinhindi devleti ve Küba'dan oluşan sosyalist ülkeler; nihayet Çin ve Japonya dışındaki Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan oluşan üçüncü dünya. Kuşkusuz bu üç "dünya"nın ayırım çizgileri her zaman açık değildir; özellikle dünya ekonomisini ve devletlerarası sistemin işleyişini analiz etmek söz konusu olduğunda, bu üçlü ayrım açıklıktan çok karışıklığa yol açmıştır. Bununla birlikte, bu ayrıma daha yakından bakıldığında, sistem-karşıtı hareketi analiz etmek söz konusu olduğunda, bunun yararlı olduğu görülür. Batı denen dünya, XIX. yüzyıl hareketlerinin doğrudan mirasçısının, II. Enternasyonal'e bağlı bir "sosyal-demokrat" parti ya da aynı rolü oynayan bir başka parti olduğu bir dünya olarak kendini belli eder. Sosyalist ülkeler dünyası, III. Enternasyonal partilerinden birinin iktidarda olduğu bir partidir. Üçüncü dünyaya gelince, bu, sistem-karşıtı geleneklerin kitlesel temsilcisinin, bir milliyetçi hareket ya da ulusal kurtuluş hareketinin olduğu dünyadır.

Burada söz konusu olan, yalnızca ideolojik etiketlerde basit bir farklılık değildir; burada, her türden ayrıcalıklara karşı kavgada halk yığınlarının siyasal seferberliğini hangi tip hareketin sağlayabildiğinin, tüm halkın çıkarını gerçekten temsil etme iddiasına hangi hareketin yeterince karşılık bulabildiğinin yanıtı bulunmaktadır. Dahası bu üç tip hareket, her biri kendi bölgesinde yığınları seferber etmeyi başarmakla kalmadı, aynı zamanda, 1945 sonrası dönemde, herbiri ara siyasal hedeflerine, kendi bölgelerindeki devletlerin birçoğunda dev-

let iktidarının fethine ulaşma yeteneğini de gösterdiler. Dolayısıyla zafere ulaştılar. Ne var ki, her tip hareket için, belirsizlik doğuran işte tam da bu siyasal başarıların bizzat anlamı oldu ve her üç bölgede de bu başarıları ve belirsizlikleri analiz etmek yerinde olacaktır.

Merkez ülkeler, Batı denen dünyadaki ülkeler açısından, toplumsal yapı hissedilir ölçüde değişime uğradı. Dünya sermayesinin bu bölgede muazzam yoğunlaşması, yaşam düzeyinin yalnızca serbest meslekler ve yüksek kadrolar bakımından değil, ama aynı zamanda nitelikli ya da yarı-nitelikli işçiler bakımından da büyük ölçüde yükselmesi sonucunu verdi; öyle ki, nüfusun son derece yoksul bir katmanı kaldıysa da bu toplam içinde çok küçük bir oran oluşturmaktadır. Dahası, bu çok yoksullar, çoğu kez, göçmen, bir diğer deyişle yabancı işçiler diye adlandırılan kişiler olduklarından birçok durumda yurttaş haklarından da yoksun ayrık bir etnik grupla içiçe geçme eğilimindedirler. Oysa ki, 1850'lerde, yoksul toplumsal katmanlar, toplum nüfusun yaklaşık %80 ya da 90'ını, 1950'lerde üçte birini ya da daha fazlasını temsil ediyorlardı. Öte yandan yoğun kentleşme, 1850'lerde nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesimi çok küçük bir yüzdeye indirdi, o kadar ki "geleneksel" köylülük pratik olarak ortadan kalktı ya da hızla sayısal bakımdan önemli olmayan bir grup düzeyine düştü.

1945 sonrası dönemde, merkez ülkelerin muazzam zenginliğine, -"göçmenler" dışında- genel oya ve hemen hemen her yerde biri az ya da çok "muhafazakar", diğeri az ya da çok "sosyal-demokrat" iki egemen partinin varlığına doğru gelişen bir çokpartililiğe dayalı göreceli olarak liberal bir siyasal sistem tekabül ediyordu; ne "muhafazakar", ne de "sosyal-demokrat" parti tek başına şu ya da bu sınıfa dayanıyordu; yine de sosyal-demokrat parti güçlü bir işçi tabanına sahipti.

1945'te, yine de, işçi sınıfları ve onların hareketleri, bu bize alışıldık hale gelmiş olan toplumsal yapının, son derece kırılgan temellere dayandığını düşünüyorlardı; 1929 dünya bunalımının anısı hâlâ belleklerde tazeydi. Ne yaşam düzeyinin yükselişi, ne liberal siyasal sistem henüz yeterince oturmuş görülüyordu. Dahası, çalışan sınıflar, her toplumsal ya da siyasal kazanım (oy hakkı, öğrenim hakkı, işgününün kısaltılması, toplumsal güvenlik vb.) için son derece

zorlu bir mücadele yürütmek zorunda kaldıkları ve bu kazanımların henüz sağlam olmaktan uzak olduğu duygusuna sahiptiler.

Özcesi, işçi sınıfları, çetin bir mücadele yürütmüş olmakla birlikte henüz yalnızca ekonomik haklarının tanınmamış olmasından şikayetçi olmakla kalmıyor, ama aynı zamanda bir toplumsal dışlanmışlık içinde bulundukları duygusunu da taşıyorlardı; kendilerini devletin siyasal yapılarında hâlâ yurttaşlık hakkından yoksun hissediyorlardı. Nitekim 1945'te, onların gözünde sonucu belirleyici mücadelenin hâlâ verilmesi ve kazanılması gerekiyordu; ve 1945'ten sonraki dönemde olan da tastamam buydu. Başarı çoğu kez büyük bir seçim zaferi biçimini aldı; 1945'te İngiltere'de Labour Party'nin, 1970'li yıllarda Alman sosyal-demokrat partisinin başarıları, Fransa'da 1981'de Mitterand'ın seçilmesi. Daha 1940'lı yıllarda, Amerikan emek dünyası, bu partinin merkezi ve kurumsal öğesi olarak Demokrat Parti'ye kendini dayatma yeteneğinde olduğunu kanıtlamıştı; ve bu veri, diğer olayların toplumsal ve psikolojik bir eşdeğeriydi. Aynı şey Belçika Sosyalist Partisi'nin Kral Léopold'un tahttan vazgeçişinde oynadığı rol bakımından da geçerliydi. İskandinav ülkeleri ve Hollanda'ya gelince, sosyalist partiler, bu ülkelerde, uzun dönemler boyunca hükümette oldular. 1980'li yıllarda, Yunanistan, Portekiz ve İspanya, sosyal-demokrat etkinin ağır bastığı ülkeler sıralarına katıldılar. Farklı ve sıradışı bir durumun gözlemlendiği tek ülke İtalya oldu; çünkü bu ülkede işçi hareketi bir komünist partisi tarafından temsil ediliyordu. Yine de tarihsel uzlaşmanın amacı, öyle görünüyor ki, bu ülkeyi de genel kural içine sokmaktı ve birçok bölge hükümetinde bu komünist partisinin denetiminin bu gelişme doğrultusuna uygun olduğu ileri sürülebilir. Bir diğer istisnayı da Japonya oluşturuyordu. Ama yine de 1980'li yıllarda Batı dünyasının bütününde, işçi sınıfı hareketlerinin iktidara seçim yoluyla gelişi artık, 1945'lerde olduğu gibi ulaşılacak bir hedef değil, ulaşılmış bir hedef durumundaydı.

Elbe ırmağından doğu Asya'ya dek sosyalist denen ülkeler "dünya"sında, birçok bakımdan paralel bir gelişme aynı dönemde gerçekleşmişti. Daha önce de anımsattığımız üzere, 1917 Oktobr Devrimi iktidarı güç kullanarak fethetmişti ve sonraları Marksist-Leninist olarak adlandırılmış olan bir modeli izliyordu; bunun anlamı iktidarın bir öncü, kadro partisinin yönetiminde fethetme, sonra iktidarın, yine

bu partinin elinde kalarak gerçekleştiği "proletarya diktatörlüğü" biçiminde uygulanmasıydı.

1917'de, yine de, başarılarından ilk şaşıranlar olarak bolşevikler, muzaffer bir Alman devriminin hızla gerçekleşmediği takdirde iktidarda kalabileceklerine inanmıyorlardı. Bu umudu rüyalar sırasına koymaları gerektiğinde, ülkelerinin düşman devletler ve güçler tarafından kuşatılmış olması, onlara süregen bir güvensizlik duygusu verdi ve bu duygu 1941'deki Nazi işgaliyle ve bunu izleyen canavarca savaşla doruk noktasına ulaştı. Ne var ki 1945'te Sovyetler Birliği nihayet işgalcilere karşı zafer kazandı ve denebilir ki, Sovyet komünist partisi bu kez kendini güvenlik içinde hissediyordu ve iktidarının pekiştiğini düşünüyordu.

1945 sonrası dönemde, komünistler, 8 Doğu Avrupa ülkesinde, Çin'de ve Kore'nin kuzey yarısında iktidarı aldılar. Bu ülkelerden üçünde, Çin, Yugoslavya ve Arnavutluk'ta, iktidarın alınışı, fiili bir verinin sonucuydu: İkinci Dünya Savaşı sırasında, bu ülkelerin komünist partileri, gerek askeri, gerekse siyasal olarak, Nazi ya da Japon işgalcilerine karşı silahlı direnişin yönetici gücü olarak kendilerini kabul ettirmişlerdi. Bunun sonucunda, iktidara, milliyetçi akımı kendilerinde ete kemiğe büründürmeyi ve bu kavgada zafere ulaşmayı başarmış Marksist-Leninist partiler geldiler. Diğer yedi ülkede ise, gelişmeler farklı olmuştu; bu ülkelerde Sovyet askeri birlikleri olmasaydı, hiç kuşku yok ki komünistler iktidara gelemez ya da iktidarda tutunamazdı. Ne var ki, bu ülkelerde bile, komünist partileri, ülkeden ülkeye değişen oranlarda ve koşullarda da olsa, yine de savaş ve direniş sayesinde güçlenmişlerdi. Hepsinin ötesinde işçi sınıfının bir bölümü iktidarı almış ve şimdi "sosyalizm kuruculuğu"na geçebileceği duygusunu taşıyordu.

Yine aynı dönemde, üçüncü dünya adı altında toplanan üç anakarada, "sömürgecilikten kurtulma" dönemi oldu. Bu aynı zamanda Bandung (1955), yani dünya sistemi içinde bu ülkeler grubunun kollektif politik varoluşunun kendini belli ediş dönemi oldu. Tüm bu coğrafi bölge, XV. yüzyıldan beri Avrupa'nın egemenliğini yaygınlaştırmaktan geri durmadığı bir bölgeydi: 1914 savaşı arifesinde, bütün bu ülkeler, ya doğrudan sömürgeci egemenlik, ya da yarı-sömürgeci egemenlik altındaydı. Doğaldır ki, direniş de hiç eksik olmuyor-

du; yavaş yavaş, ister resmen sömürge olsun, isterse kesinlikle sözde bir bağımsızlığa sahip olsun, bu ülkelerin herbirinde, genel olarak, er ya da geç ideolojik temaları bir halkın, bir "ulusun" kendi kendini yönetme ve diğer her ulusa karşı eşitlik temelinde değerlendirilme hakkı talebiyle özdeşleşmesi anlamında milliyetçi olarak nitelenmiş hareketler olarak özgürlük hareketleri doğmuştu.

Elbette, sağlam bir halk tabanına dayalı hareketlerin yaratılması, çeşitli sömürgeci (ya da emperyalist) güçlerin çokbiçimli karşı koyuşuyla karşılaştı. Ne var ki, baskılara rağmen, hareketler biçimlendi; söylemlerine, milliyetçi yanın yanısıra toplumsal bir yan da kattılar; nitekim yalnızca halklar arasında eşitlik ve özgürlüğün savunucuları olmanın yanısıra tek bir halk içinde eşitlik ve özgürlüğün savunucuları olarak ortaya çıktıkları ölçüde, yığınları seferber edebilir oldular.

Resmen sömürge olarak ilan edilmiş ülkelerde, hedef basitti: Bağımsızlığı kazanmak. Resmen bağımsız ama fiilen egemenlik altında bulunan yarı-sömürgelerde, hedef, XIX. yüzyıldaki işçi sınıfı hareketlerinin hedefine daha yakınmış gibi görünüyordu: Gerçekten sistem-karşıtı bir hareketin, bu durumda gerçek "milliyetçi" bir hareketin iktidarı alması; bu hareketin başarıya ulaşması, ister seçim yoluyla olsun, isterse ayaklanma yoluyla, işçi sınıfları yurttaşlık haklarını kazandıklarında yaşadıkları katarsise bütünüyle benzer bir milliyetçi katarsisi halk sınıflarının yaşaması anlamına geliyordu. 1945'ten önce, böylesi örnekler tüm bu bölge için son derece enderdi: Örnek olarak 1911 Meksika devrimini ya da 1920'li yıllarda Türkiye'de Atatürk dönemini verebiliriz. Başarılar özellikle Asya'da İkinci Dünya Savaşı'nda Japonya'nın yenilgiye uğraması üzerine 1945'ten sonra çoğaldı; Japonya'nın yenilgisinin Çin'de ve Kuzey Kore'de ayaklanma hareketlerinin başarıya ulaşması sonucunu verdiğini daha önce anımsatmıştık. Ardından tüm Güneydoğu Asya bağımsızlığına kavuştu: Filipinler, Endonezya, Birmanya, Malaysia ve nihayet üç Çinhindi devleti, Vietnam, Laos ve Kamboçya. Her ne kadar Japonya tarafından fiilen işgal edilmemiş olsa da Hindistan da bağımsızlığını 1948'de kazandı.

Bu ülkelerin birçoğunda, bağımsızlık mücadelesi, gerisinde bütün bir mücadeleler tarihi bulunan gerçek halk desteğine sahip bir hareket tarafından yürütüldü. Çünkü, her ne kadar bu dönemde, elverişli bir jeopolitik konjonktürden söz edilebilirse de, son dakikaya ka-

dar bağımsızlık için mücadele etmek gerekti. Milliyetçi hareket, iktidara gelmesini olanaklı kılanın tam da bu mücadele olduğu yargısını taşıyordu; bu kesinlikle iki dev, Hindistan ve Endonezya için de bütünüyle geçerliydi. Bu anlamda, bu iktidar alınışında, bir siyasal zafer duygusuna dayalı milliyetçi bir katarsisin gerçekleşmesini görme hakkını kendilerinde buluyorlardı. Çinhindi'ndeki üç devletin yaşadıklarına gelince, iktidarı alan milliyetçi hareketler, Güney ve Güneydoğu Asya'nın diğer ülkelerinden farklı olarak, aynı zamanda Marksist-Leninist partilerdi. Bu ülkelerde silahlı mücadelenin uzun sürmesi - Vietnam'da yaklaşık olarak otuz yıl- elbette bu iki tip hareketin tek bir hareket halinde kaynaşmasının ana nedenini oluşturdu.

Birçok devletin sözde bağımsız olduğu Kuzey Afrika'da, Maşrik'te, mücadele biçimleri değişik oldu; yine de iktidara ilk gelişlerinde Mısır'daki Nasır rejiminin ya da Suriye ve Irak'ta Baas rejiminin bir halk zaferi, milliyetçi katarsis duygusu yaratmış olduğunu düşünmek yerinde olur. Resmen sömürge olan Mağrip'te, Tunus'ta Yeni Destur, Fas'ta İstiklal ve özellikle Cezayir'de Ulusal Kurtuluş Cephesi uzun bir savaştan sonra, milliyetçi hareketi Maşrik'tekilere benzer birtakım zaferlere ulaştırdı.

Çok sayıda siyasal birimin yer aldığı Sahra güneyindeki Afrika'da mücadele karmaşık oldu; yine de hiç kuşku yok ki 1950'li yılların başlarından itibaren bir ulusal kurtuluş atılımı bu bölgede de kendini kabul ettirdi; bu atılımda bir dizi hareket halkın özgürlük ve eşitlik iradesini gerçekten de temsil ettiler; bu hareketlerin iktidara gelişi, halklarının bütününün bir başarısı olarak kutlandı. Gana'da CPP'nin (Konvansiyon Halk Partisi), Fransız dominyonu Batı ve Ekvator Afrikası'nda RDA'nın (Afrika Demokratik Topluluğu), Kenya'da KANU'nun (Kenya Afrika Ulusal Birliği), Tanzanya'da TANU'nun (Tanganyika Afrika Ulusal Birliği), Angola'da MPLA'nın (Angola Halk Kurtuluş Hareketi), Mozambik'te FRELIMO'nun (Mozambik Kurtuluş Cephesi), Gine-Bissau'da PAIGVC'nin (Gine ve Yeşil Burun'un Bağımsızlığı Afrika Partisi) için durum böyleydi; yine Güney Afrika'da hâlâ mücadelesini yürüten ANC (Afrika Ulusal Kongresi) ve Namibya'da bugün iktidarda olan SWAPO (Güney Batı Afrika Halk Örgütü) için de aynı şey söz konusudur.

Latin Amerika tarihi son derece özeldir; çünkü Karayip denizi

adaları dışında, bu devletler, (tıpkı Birleşik Devletler'de olduğu gibi) Avrupa kökenli plantasyoncuların ve kolonların yönetimindeki hareketlerle bağımsızlıklarına XIX. yüzyılın ilk üçte birlik döneminde kavuşmuşlardı; ne var ki ardından bu ülkeler bir tür siyasal durgunluğun içine düştüler. XX. yüzyılda bu ülkeleri, iktidar için mücadele eden bir işçi hareketiyle karşı karşıya bulunan Avrupa devletleriyle aynı kategoriye mi yoksa iktidar için mücadele eden bir milliyetçi halk hareketiyle karşı karşıya bulunan Asya ve Afrika'daki yarı-sömürge devletler kategorisine mi sokmak gerektiği sorgulanabilir; dahası bu ülkeler kendilerini ne gözle görüyorlar? Her durum ve koşulda, öyle görünüyor ki Şili gibi bir ülkenin durumu birinci kategoriye daha yakınken, (kalabalık bir Beyaz-olmayan nüfusa sahip) Peru, Meksika ve Küba gibi birtakım ülkeler ikinci kategoriye daha yakın durumdalar.

Ne olursa olsun, Küba'da ve Nikaragua'da iktidarın alınmasıyla yaşanan zafer duygusu, tıpkı 1911 Meksika Devrimi'nde daha önce olduğu gibi hissedildi. Şili'de Allende'nin zaferi çok kısa bir zaman sürdü; Peru'da, APRA'nın iktidara gelişi, daha önce sözünü ettiğimiz türden bir katarsise eşdeğer olabilmesi için aşırı geç oldu. Geriye, 1930'lu yıllardan itibaren Brezilya'da Vargas ve Arjantin'de Peron deneylerinin benzeri bir etki yaratıp yaratmadığını değerlendirmek kalıyor; bu tartışmalı bir sorundur, ancak ne birinin, ne de diğerinin geniş bir halk desteğini seferber etme konusunda büyük bir yeteneğe sahip olduğu kuşku götürmez.

Her üç "dünya"da 1945 sonrası döneme bu hızlı kuşbakışı, dünya nüfusunun en azından dörtte üçünü temsil eden bir dizi ülkede, XIX. yüzyılın sistem-karşıtı hareketlerinin ilk hedefinin, yani iktidarın alınmasının, fiilen gerçekleştirilmiş olduğunu ortaya çıkardı. İnsanların çoğu, bunu, büyük bir başarı olarak görüyordu ve yeni rejimlerin çoğu bundan gurur duyuyorlardı.

Ne var ki, artık egemen kaygılar bu ilk hedeften şu hedefe geçmişti: İktidarı toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek için kullanmak. Dolayısıyla bizim de bu üç tip hareketin toplumun somut dönüşümleri alanında elde ettikleri sonuçları karşılaştırmamız gerekiyor. Üç tip hareketin her birinin, aktifinde, temel bir "reform"un, açıkça ve haklı olarak kıvanç duyabilecekleri bir reformun bulunduğunu görüyoruz: Sosyal-demokratlar için, bir dizi toplumsal korunma ve güvenlik sis-

temini değişik biçimlerde sağlayan merkezde refah devleti. Sosyal-demokratların alacak hanesine, toplu pazarlıklar yoluyla en azından nitelikli ve yarı-nitelikli işçiler ve elbette teknik kadrolar için elde edilmiş gerçek ücret artışları kaydedilmektedir. Bu "toplumsal uzlaşma"ya, "Fordizm" adı verildi.

Bu arada şunu da kabul etmek gerekir ki, sosyal-demokratlar, bu toplumsal korunma ve fordizm programlarının tek gerçekleştiricileri değildirler; çünkü muhafazakar güçler de, izleyen süreçte, maliyetlerine rağmen bu reformların makro ekonomik düzeyde birtakım kazançları ve bir siyasal kooptasyon (atama) mekanizmasını olanaklı kılarak avantaj sağladığının farkına vardıklarında bunları benimsediler. Diğerleri bu reformaları, hemen hemen her zaman işçi hareketlerinin güçlü baskısı altında bir ehven-i şer olarak kabul ettiler. Daha kesin bir ifadeyle, reformların, hiç kuşkusuz ancak sosyal-demokratların baskısıyla kararlaştırılmış olduğu söylenebilir; ne var ki bu reformlar, başlatıcılarının seçim yenilgilerinden sonra bile sürdürüldü çünkü muhafazakar partiler bunlarda birtakım avantajlar keşfettiler. Ayrıca, muhafazakar partiler, bu reformların olası ortadan kaldırılışının siyasal bakımdan yıkıcı sonuçlara yol açabileceğinden kaygı duydular. Yine de muhafazakarların hâlâ geriye dönmeye, gerçek ücretleri düşürmeye çabaladıkları da aynı ölçüde gerçektir; dolayısıyla işçi sınıfı güçleri, mücadeleye yeniden girişmeye her zaman hazır olmak durumunda.

Komünist hareketlere gelince, büyük reform, -çoğu kez tarım kesimi de içinde olmak üzere- üretim araçlarının toplumsallaştırılması ve devlet planlaması oldu. Sosyal demokratların toplumsal korunma ve fordizın programlarına komünistlerde tekabül eden reform işte bu oldu; açıktır ki komünistler, merkez ülkelerdekinden mutlak olarak daha düşük bir düzeyde hareket etmek durumundaydılar, yine de başta istihdam güvenliği olmak üzere daha yüksek bir güvenlik düzeyi sağladılar. Bu da göreceli olarak hızlı bir tempoda yürütülen bir sanayileşmeyi olanaklı kıldı.

Üçüncü dünya ülkelerinde, milliyetçiliklerin aktiflerinde, bu ülkelerin birçoğunda çokuluslu ve uluslarötesi şirketlerin rolünün süregitmesi gözönünde bulundurulduğunda özellikle ulusallaştırmalar alanında, bu iki büyük reforma benzer bir şey yok. Bunların büyük re-

formu, kamu personelinin ve özel sektörde ve kültür sektöründe çok sayıda sorumlu mevkideki personelin "ulusallaştırılması" oldu.

1945 sonrasının bu büyük reformları, hem önemliydi, hem de gerçekleştirilmeleri zordu; dolayısıyla değişik hareketlerin yürüttükleri ve başarısından onur duydukları çetin mücadelelerin sonucu oldular; bu mücadele, bu hareketlere ilk zamanlar haklı bir destek ve popülarite sağladı.

Bütün reformlar, bu ülkelerin iç siyasetiyle ilgilidir. Dış siyasete gelince, hareketler, henüz iktidarda olmayan aynı tip hareketlerle "uluslararası dayanışma" sözü vermişlerdi; ne var ki, bu alanda eylemleri net bir biçimde daha az etkili oldu. Sosyal-demokratların, henüz muhalefetteki sosyal-demokrat hareketlere destek vermemeleri; ya da iktidardaki komünistlerin, muhalefetteki komünist partilerine destek vermemeleri; ya da ulusal kurtuluş hareketlerinin, hâlâ mücadele yürüten kurtuluş hareketlerine destek sağlamamaları anlamında değil. Ancak bunu çoğu kez yapmaları gerektiği gibi, onlardan beklenebilecek ya da sahip olmakla böbürlendikleri kararlılık ve enerjiyle yapmamış oldukları anlamında.

Dahası, farklı tipte sistem-karşıtı hareketler arasındaki karşılıklı destek, muhalefetteki bu farklı hareket halk gücüne dayalı ve sistem-karşıtı olduğunu kanıtlamış olsa bile göreceli olarak son derece az oldu. Buna karşılık, her tip hareket, aynı tip hareketlere destek verme ve istisnalar ve özel durumlar bir yana diğerlerine kuşku ve güvensizlikle bakma eğilimindeydi.

Bu durumun iki temel nedeni vardır. Birinci neden bu hareketlerin kendi tarihlerinden kaynaklanmaktadır. Bu, sosyal-demokratlar ile komünistler arasında, hele 1917'den itibaren, özellikle Avrupa'da çetin bir rekabetin uzun tarihiydi. Komünistler ile ulusal kurtuluş hareketleri arasında ise, özellikle Stalin döneminde, karşılıklı kuşkuların ve yanlış anlamaların uzun tarihiydi. Batılı sosyal-demokratlar ile sömürgecilik karşıtı hareketler arasında, kökeni sosyal-demokratların sömürgelerdeki milliyetçilere karşı sınıf mücadelesi dilini kullanmalarına dayanan karşılıklı kuşku ve yanlış anlama mirasıydı.

İkinci neden devlet olma mantığından kaynaklanıyordu, çünkü hareketler, bir kez iktidara geldiler mi, şimdi devlet olduklarına göre, her devlet gibi, savunacakları birtakım çıkarlara sahip olduklarını dü-

şünür oluyorlardı. İktidar alınınca kendini dayatan hedef olarak iktidarda kalma, yalnızca iç siyasal güçlerin değil, ama aynı zamanda dış siyasal güçlerin de desteğine bağlı bulunuyordu; bu çerçevede, mücadele içindeki diğer hareketlerle uluslararası dayanışmaya sadakat, çok daha yüksek bir bedel ödeme riskini taşıyordu; dolayısıyla iktidardaki hareket aşağıdan güreşiyordu ve bu duruma oldukça sık rastlanıyordu. Sosyal-demokratlar ve komünistler, kendi varlıklarını sürdürme gereksinimlerini uluslararası dayanışma zorunluluğunun önüne koydular. Ve dahası, Batılı sosyal-demokratlar, iktidara geldiklerinde ve bu iktidarın bir uğrağında komünistler de hükümete katıldıklarında, kendi sömürge ülkelerinde sömürgecilik-karşıtı hareketlere karşı koymak durumunda kaldılar.

Devletin varoluş mantığı, gerçekten de, hareketleri alabildiğine garip noktalara götürdü: Sosyal-demokratları "Özgür Dünya"nın antikomünist haçlı seferinin başını çekmeye götürdü; komünistleri, 1920'li yıllarda, dünyanın ilk sosyalist devletinin, Sovyetler Birliği'nin yalnızca savunmasına ve tüm faaliyetlerini Sovyet dış siyasetinin gereklerine tabi kılmaya sürükledi; ve iktidara gelmiş ulusal kurtuluş hareketlerini, saf bir söylemden ibaret kalmayan bir bağlantısızlık doğrultusunun ivedi siyasal ve ekonomik özverileri karşısında geri adım atmaya yöneltti.

Oysa, tanım gereği, bir hareketin sistem-karşıtı olabilmesi için, ne özgürlüğün ne de eşitliğin varolan sistem içinde gerçeklik haline gelemeyeceğini ve bunları gerçekleştirebilmek için dünyayı dönüştürmenin gerekli olduğunu savunmasıdır. Dolayısıyla bu hareketlerin seferber ettiği kitleler, bir kez iktidar fethedilince özgürlüğe ve eşitliğe, her durum ve koşulda daha geniş bir özgürlüğe ve daha büyük bir eşitliğe sahip olacaklarını umuyorlardı. İlk dönemlerde gerçekten de böyle oldu; ne var ki, zamanla, fiilen elde edilmiş olan özgürlük ve eşitlik düzeyi, en azından çok büyük bir düş kırıklığı doğurdu; hatta kimi zaman, bu açılardan durum daha da kötüleşti.

"Özgürlük" kavramı günümüzde hem sağ, hem de sol tarafından kullanılma anlamında ortak bir söylem haline gelmişse de, "eşitlik" kavramı hâlâ geniş ölçüde sol ile özdeş görülmektedir; dolayısıyla, iktidardaki hareketlerin en büyük başarılarını bu alanda bulmayı beklemek son derece mantıklıdır. Gerçekten de, en yetkin başa-

rılar aranırsa, modern dünyanın alabildiğine hissedilir iki kesiminde büyük ilerlemeler saptanabilir: Kamu eğitimi ve kamu sağlığı. Ücretsiz eğitimin gelişmesi, düşük giderli toplumsal güvenlik; sistem-karşıtı tüm hareketler kamu hizmetlerinin bu iki dalında büyük ilerlemeler gerçekleştirmiştir.

Ama yine de bu ilerlemeler eşitsizlikleri ortadan kaldırmamış; hatta kimilerini arttırmış, diğerlerini ise maskelemiştir. Her ne kadar iyileştirme olanakları sonsuzsa da, yine de maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle her zaman bir toplumsal kıtlık olarak kalmaktadır. Bu nedenledir ki, kazanılmış avantajlardan yararlanmak için mücadele kaçınılmazdır; kimileri, paraları ya da bu hizmetlerin mekanizmalarını daha iyi bildikleri ya da hatta sahip oldukları ilişkiler sayesinde diğerlerinden daha iyi bir eğitim, daha iyi sağlık bakımı sağlamaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen, nüfusun üst katmanlarının emrindeki hizmetler ile alt katmanların emrindeki hizmetler arasındaki fark, hareketlerin iktidarı alması sonucunda, hissedilir ölçüde azalmış gibi görünmemektedir.

Kamu hizmetleri kesiminden, gıda, giysi, konut gibi "temel" gereksinimlerin giderilmesi alanına geçildiğinde, sonucun hemen hemen aynı olduğu görülür: ilk ağızda ilerleme, elbette, çoğu kez korunmuş olan daha yüksek bir düzey, ne var ki "yukarıdakiler"in gerçek gelirleri ile "aşağıdakiler"in gerçek gelirleri arasındaki farkın fiilen azaldığı konusunda yine belirgin bir gösterge bulunmamaktadır; hatta kimi durumlarda bu fark daha da artmıştır.

Yine de en kötü durum özgürlükler alanıyla ilgilidir. Her şeyden önce, "azınlıklar"ın, hareketlerin iktidara gelişleriyle ne kazanmış oldukları sorgulanmalıdır. Bu bakımdan, sosyal-demokratlar her zaman son derece belirsiz konumlarda olmuşlardır. Olduğu gibi işçi sınıfının rolüne vurgu getirmekle, sosyal-demokratlar, ırkı ya da etniyi ya da "milliyet"i eksen alan talepler karşısında kuşkucu olmuşlardır: Bu taleplere işçi sınıfını bölücü araçlar gözüyle bakmışlardır. Yine de teorik kayıtsızlıklarından aynı derecede güçlü iki basıncın etkisiyle çıkmak zorunda kalmışlardır. Bir yandan, birçok ülkede, bu "azınlıklar", "işçi sınıfları"nın büyüyen bir öğesini oluşturmaktadırlar ve çoğu kez bu sınıfların en yoksul, en ezilen öğesidir: Halk mücadelesinin

mantığı, bu çerçevede, sosyal-demokratları bu "ırksal-etnik" sorunlar karşısında konumlarını belirlemeye zorlamıştır. Öte yandan genel olarak sağ hareketler, özel olarak neo-faşistler, açıkça ırkçı bir propaganda yürütmektedir; böylece, sosyal-demokratlara, bu "azınlıklar"ın mücadelelerini desteklemeleri gerektiğini kavratmaktadır. Ne var ki bir kez iktidara geldiklerinde, sosyal-demokratlar, daha önce belirtmiş olduğumuz yolu yine izlemişlerdir: Göçmenlik siyaseti, polisiye "tedbirler"e karşı mücadele her türlü ayrımcılığa karşı yasalar, vb. konularında başlangıçta birtakım iyileştirmeler; sonra hızla birtakım sınırlamalarla karşılaşılmaktadır. Bu sınırları, "azınlıklar"ın olası bir rekabetinden duyulan korku, işçi sınıfının "çoğunluğu"nun duyduğu ve ekonomik daralma dönemlerinin güçlendirdiği korku dayatmaktadır.

Bu tablo, sosyalist ülkelerde kökten farklı mıdır? İlk dönemlerde, Sovyetler Birliği, eski Çarlık imparatorluğunun gerçek etnik ve ulusal farklılıklarını kabul ederek ileriye doğru büyük bir adım atmıştı; Çarlık imparatorluğunu, herbiri federasyon içinde tam hak eşitliğine sahip, herbiri kendi personelini "ulusallaştırma" ve kendi ulusal dilini kullanma haklarına sahip çok sayıda ayrık ulusal bütünlükleriyle karmaşık federal bir bütüne dönüştürmüştü. Sistem, bir anlamda, iyi işlemişti; ne var ki, bu konuda da, kısa zamanda ciddi sınırlarla karşılaşılmıştı. Bu sınırlardan biri, merkezi makamların burjuva milliyetçiliği olarak niteledikleri ve kuşku duydukları şeye ilişkin ayak direyen sabit fikirdi; dolayısıyla etnik-ulusal makamlar, haklarını ancak belli koşullarla kullanabiliyorlardı: Merkezi iktidarla aynı siyaseti uygulamak, merkezi iktidarın bu suçlamaya verdiği anlamda her türlü "şovenizm"den kaçınmak. Pratik olarak, bu özerk birimler, dörtlü bir denetime tabi olmak zorunda kaldılar: "Milliyetçi" aşırılıkları bastırma gerekçesiyle sık sık "temizlik harekatları"; ulusal devlet aygıtında hemen hemen her zaman bir Rus'un işgal ettiği bir "iki numara" mevkii; ülke içinde mekansal bir bölünmüşlüğü sürdüren, SSCB içinde bile seyahat sınırlamaları; SSCB dışında yaşayan aynı etnik grup üyeleriyle etnik-ulusal ilişkilerin asgari düzeye indirilmesi. Yahudiler, Kırım Tatarları, Volga Almanları, Ukraynalılar gibi "kuşkulu" milliyetler olarak nitelenebilecek gruplar açısından ise, baskılar ve zorlamalar çok daha sertti. Gorbaçov ile birlikte, açıktır ki, işler değişmekte.

Ne olursa olsun, Sovyet "federalizm"i, yine de diğer sosyalist

ülkelerce pek az taklit edilmiş, ileriye doğru atılmış büyük bir adım olmuştur. Örnek olarak cumhuriyetlerine daha yüksek bir özerklik derecesini tanımış olan Yugoslavya ve sonra özel biçimler altında Çin ve Çekoslovakya verilebilir. Ancak diğer sosyalist ülkelerde, "azınlıklar" yalnızca son derece sınırlı kurumsal bir özerklikten yararlanabilmişlerdir ve asimilasyoncu baskı egemen etken olmuştur.

Üçüncü dünyanın ulusal kurtuluş hareketleri, etnik-ulusal azınlıklar bakımından daha da az hoşgörülü olmuşlardır; bu azınlıkları ulusal birlikleri ve kendi iktidarlarını sürdürmeleri açısından bir tehdit olarak görmüşler ve kısa sürede azınlıklar üzerine baskı uygulamaya başlamışlardır.

Hareketlerin iktidara geldiği ülkelerde "azınlıklar"ın tabi tutuldukları muamele, beter ile hakkaniyetli (ama hiçbir zaman mükemmel değil) arasında değişiyorsa da, bireysel özgürlükler bakımından durum çok daha kötüdür ve ne sosyalist ülkeler, ne de üçüncü dünya ülkeleri bu konuda örnek olmaktan uzaktırlar, hatta tam tersi. Kuşkusuz, hareketler, iktidara gelişleri sırasında, gerçek ve çoğu kez dış güçlerce desteklenen karşı-devrimci hareketlere karşı koymak zorunda kalmışlardır; ancak bu olgular öylesine sabit fikirler yaratmıştır ki, çok büyük sayıda yurttaşın siyasal tartışmaya her türlü katılımdan yoksun bırakıldığı, insanların çoğunluğu bakımından bilgiye ulaşabilirliğin son derece sınırlandığı, bürokrasinin iktidarının sınırsız ve denetimsiz olarak uygulanabildiği, keyfi baskılara büyük ölçüde başvurulabildiği bir sistem biçimlenmiştir. Yalnızca özgürlükler son derece sınırlanmakla kalmamış, bu özgürlükleri kullanma da son derece eşitsiz bir biçimde dağıtılmıştır.

Özetle, 1945 sonrasında sistem-karşıtı hareketlerin iktidara gelişi, başlangıçta güçlü bir halk desteğiyle birtakım önemli reformların gerçekleştirilmesine olanak verdiyse de, zamanla hemen hemen bütün dünyada, toplumsal eşitlik, siyasal özgürlük ve uluslararası dayanışma gibi üç alanda derin bir düş kırıklığına yol açmıştır.

İktidardaki hareketler bu suçlamalara üç tür gerekçe ileri sürerek cevap vermişlerdir. Birinci olarak, gerçekleştirilmiş "reformlar"ın her durum ve koşulda temelli olduğunu ve onların tarihsel rollerini haklı kılmaya yeterli olduğunu ileri sürmektedirler. İkinci olarak, onlara göre, eşitlik, özgürlük ve dayanışma konusundaki sınırlamalar

kendi hatalarından ve sorumluluklarından kaynaklanmamış olup statüko savunucularınca yaratılmış zorlukların sonucudurlar. Üçüncü ve son olarak, hareketler yollarına devam ediyor ve yeni yeni ülkelerde de iktidara geliyorlarsa, diyorlar, statüko savunucularına karşı tam olarak zafere ulaşacak ve işte o zaman tüm toplumsal dönüşüm vaatlerini tutacaklardır. Ne var ki üyelerinin ve sempatizanlarının önemli bir bölümü bu gerekçelerin geçerliliğinden kuşkuya düşmeye başlamış ve bu nedenle hareketler 1968'den itibaren zorluklarla karşılaşmışlar ve halen de zorluk içindedirler.

Nasıl bir gelecek? Strateji tartışması açılmıştır

Hareketlerin tarihinde, 1968, 1848 kadar simgesel ve temel bir dönemece işaret etmiştir. 1848 yenilgileri, hareketlere, uzun bir mücadele için silahlanmış, ilki devlet iktidarının fethi olan birbirini izleyen hedefler saptama yeteneğine sahip sağlam örgütler oluşturmak zorunda oldukları dersini vermişti. Ne var ki 1968'de, buna geniş ölçüde ulaşılmış bulunuluyordu; bu nedenledir ki o sıralar Birleşik Devletler'de, Fransa'da, İtalya'da, Çekoslovakya'da, Japonya'da, Meksika'da patlak veren halk ayaklanmaları, yalnızca varolan dünya sistemine karşı, kapitalist dünya ekonomisine karşı mücadele etmekle kalmadılar, aynı zamanda iktidara gelmiş "eski" sistem-karşıtı hareketlere karşı da kavga yürüttüler. Birleşik Devletler'de, halk ayaklanmaları, Devlet Baba'yı ve Siyahların medeni haklarını bu ülkede görülmemiş ölçüde genişletmiş olan bir Demokrat Başkan görevdeyken patlak verdi. Fransa'da, kesinlikle sosyal-demokrasiyi temsil etmese de en azından Nazilere karşı direnişin simgesi olan ve yönetimi sırasında Cezayir'in ve Kara Afrika'nın "sömürgelikten kurtuluşu"nun gerçekleştiği De Gaulle başkandı. Çekoslovakya'da, Komintern'in emperyalist yapısının süregen gerçekliğine karşı başkaldırılıyordu. Meksika'da, Kurumsal Devrimci Parti'nin yönetimine, dolayısıyla, partinin adının çağrıştırdığı üzere, devrimin kurumsallaştırılmasına karşı isyan ediliyordu.

Elbette 1968, tıpkı 1848 gibi bir yenilgiydi. Çok çok kimi gruplar, geçici olarak birtakım kısmi tatminler elde ettiler. Ne var ki 1968, yine de 1848'le aynı yönde ve aynı derecede bir dönemeç oldu.

İktidardaki güçler, ondan sonra, bu yıl dile getirilmiş halk istemlerini hesaba katmak ve buna uygun olarak davranmak zorunda kaldılar. Ancak en önemli sonuç, 1968'in -tıpkı 1848 gibi- hareketler içinde tartışmayı başlatmış, 1880'lere doğru öncelikli hedefin siyasal bir savaşımla iktidarın fethi olması konusunda gerçekleşmiş mutabakatı tartışma gündemine getirmiş olmasıdır; 1968, tam da bu orta vadeli stratejiden kopuşa işaret eder. Bugün, bizler, henüz nasıl bağlanacağını, hangi sonuca varacağını bilmediğimiz bir stratejik tartışmanın ta göbeğinde bulunuyoruz.

Birinci olarak, anımsatalım ki 1968 başkaldırıları ve bundan doğan "yeni" hareketler, öncelikle "eski" hareketlerin birçok hedefin gözetilmesinde başarısızlığa uğramış olmalarının ve hatta bunlara ihanet etmiş olmalarının, dolayısıyla "çözümün öğesi değil de, sorunun öğesi" haline gelmiş olmalarının bilincine varılmasıyla başlatılmıştı; bu da incelemiş olduğumuz her üç tip "eski" harekete de uygulanıyordu. Ne var ki karşı çıkış, ayırdetttiğimiz üç "dünya"da farklı biçimler aldı ve bunun sonucunda farklı tipte "yeni" hareketler doğurdu.

Merkezde, karşı çıkış, savaş sonrasının gerçek dünyasının iki asli görünümü bağlamında patlak verdi: *a)* Emperyalist devletlerin, özellikle Cezayir'de ve Vietnam'da ulusal kurtuluş hareketlerine karşı süregen savaşları; *b)* her şeyden önce 1956'da SSCB Komünist Partisi XX. Kongresi'nde Hruşçof'un ünlü raporuyla başlatılan dünya komünist hareketindeki destalinizasyon (Stalin'den arındırma) süreci.

Nasıl ki sömürge savaşları ya doğrudan sosyal-demokrat hükümetler tarafından ya da onların desteğiyle sürdürülmüşse, sosyal-demokratların öne koydukları sistem-karşıtı hedeflerle tam bir çelişki içinde davrandıkları ortaya çıkmıştı; buradan hareketle, bu sorun bu ülkelerin tüm siyasal ufkuna egemen oldu ve bu hareketlerin toplumsal refah için gerçekleştirmiş olduklarının tümünün önemini görünmez kıldı. Çünkü, bu dönem boyunca, insanlar çökmekte olan ve yoldan çıkartıcı bir emperyalist kültürün savunulması için yaşamlarını yitiriyorlardı.

Aynı zamanda ve tüm Batı dünyasında sosyal-demokratlara iki savaş arası dönemde tek "ilerici" alternatif olan komünistler de artık tek alternatifi temsil etmekten çıkmışlardı ya da her durum ve koşulda gitgide çıkıyorlardı; çünkü Stalinciliğin ve Sovyetler Birliği'nin Doğu

Avrupa ülkeleri üzerindeki emperyal egemenliğinin silinemez lekesi, komünistlerin imajını kirletmişti. Ve her ne kadar 1956 Süveyş'e emperyalist saldırının yılıysa da, aynı zamanda Sovyet birliklerinin Budapeşte'ye kanlı müdahalesinin ve Hruşçof'un raporunun da yılıydı; karşı konulmaz verilerin bir bileşimi.

Karşı koyuş hareketi, dolayısıyla, öfkesinin ve kararlılığının sözcüsü olarak ne sosyal-demokratlara, ne de komünistlere bağlanabilirdi; bir yandan savaş Vietnam'da ortalığı kasıp kavuruyordu, öte yandan tüketim toplumuna karşı bir "karşı-kültür" yükseliyordu ve nihayet Kuzey denen ülkeler ile Güney denen ülkeler arasındaki açık giderek büyüyordu; işte öğrencilerin ve işçilerin karşı koyuşu bütün bunlara karşı yükseliyordu. Dolayısıyla onların bir hareket yaratması gerekiyordu. Başlangıçta hâlâ yalnızca "*hareket*" deniyordu, ancak, yetmişli yıllarda, "*birtakım* yeni toplumsal hareketler"den söz edilmeye başlandı.

Tekilden çoğula bu geçiş, bu sürecin mahiyetini ortaya koyucu niteliktedir; bu süreçte hiçbir zaman bir örgütsel birime sahip olmamış olan hareket, tek bir konu etrafında odaklanmış bir dizi hareket arasında bölünmemiş olduğu takdirde çok sayıda hareket haline gelmişti: "Etnik azınlıklar" hareketleri, "göçmen işçiler" hareketleri, barış hareketleri, erkek ya da kadın eşcinseller hareketleri, sakatlar ya da yaşlılar ya da emekliler hareketleri. Elbette, tüm bu alanlarda, bir yüzyılı aşkın bir süredir birtakım hareketler vardı, ne var ki yeni olan, bunların militan faaliyeti, şimdi her şeyden önce sosyal-demokrat hegemonyaya karşı yönelmişti. Ve her biri tek bir görünüme sahip bir ana konuya sahip olmakla birlikte, bu hareketler bakımından tek şey bu konu değildi ve hepsi , başlangıçta her zaman açık olmasa da, daha geniş, belki bir parça şekilsiz bir bütünün, herbir grubun öz çıkarlarını savunurken tüm grupların çıkarlarını ilerlettiği bir "yeni toplumsal hareket"in öğeleri olduklarını kabul etmişe benziyorlardı. Karşılıklı dayanışmaya ilişkin bu fikir, önce Birleşik Devletler'de, sonra da Fransa'da, "gökkuşağı koalisyonu" kavramında dile geldi.

İşler, her muhalefet örgütünün yasadışı olmak zorunda olduğu sosyalist Doğu Avrupa ülkelerinde bütünüyle farklı bir biçimde gelişiyordu; varolan düzene karşı ayaklanma, dolayısıyla, Batıdakilerden kökten farklı biçimler almak zorundaydı. Ve tüm bu ülkelerde Mark-

sizm ya da daha doğru ifadeyle Marksizm-Leninizm resmi ideoloji olduğundan, karşı koyuş, sistem-karşıtı dil olarak Marksizm'i kullanamıyordu; tam tersine, Batı'da hareketler, hiçbir zaman sosyal-demokratların ya da komünistlerin bu ideolojiye verdikleri anlamda olmasa da, hâlâ en azından Marksizm yandaşı (Marksizan) olabiliyordu.

Batı'da yeni hareketler, etnik alt-proletarya, kadınlar, eşcinseller, yaşlılar gibi gözardı edilen halk gruplarının savunmalarını üstlenirken, Doğu'da, bu hareketler hedef olarak *Nomenklatura*'nın bürokratları, Parti kadroları, polis, vb. gibi yeni ayrıcalıklıları alıyordu. Sistemde bir çatlağın ortaya çıkışının ilk işaretleri, yukarıdan girişilen ihtiyatlı reform girişimleri oldu ve Hruşçof'un adı bu girişimleri özetlemeye ve simgelemeye yeterliydi. Ne var ki yöneticiler, kısa süre içinde, cinleri şişeden çıkarmayı ve sonra da onları kontrol etmeyi alabildiğine riskli buldular; dolayısıyla cinleri en kısa zamanda şişelerine yeniden kapatma girişimi önem kazandı ve başarıldı.

Ancak, bir yandan da Doğu'nun antibürokratik hareketleri, uygun bir örgütsel biçim bulmakta alabildiğine zorlandılar; şimdiye dek bunu başaramadılar. Hruşçof ya da Gomulka tipinde yukarıdan reform girişimleri dışında, durumu değiştirmek üzere dört girişimi sayabiliriz. Birincisi, 1956 Macaristan girişimidir; Macaristan'da tepenin reformizmi hızla yerini çokpartililiğin kurulmasını isteyen ve olabilirse Doğu blokundan kopmayı hedefleyen bir halk ayaklanmasına bıraktı; ezildi. İkincisi, 1966-1976 arasındaki Çin Kültür Devrimi onyılıydı; bu da komünist partisi içindeki iki grubun, biri kendine "sosyalist yolcu" diyen ve diğerini "kapitalist yolcu" olarak niteleyen iki grubun mücadelesi biçimini aldı; "sosyalist yolcu" grup ilk ağızda birtakım başarılar elde etti, kendi "Terör"ünü oluşturdu, sonra da "Thermidor"unu yaşadı. Üçüncüsü, Çekoslovakya'da, 1968'de "insani yüzlü sosyalizm" kurma girişimi oldu; burada da hareketin yönetimini Komünist Partisi'nin yeni yöneticileri, bir anlamda kendilerine karşı ve aynı zamanda ülkelerinin yaşamında Sovyetler Birliği'nin ağır basmasına karşı üstlenmişlerdi; ne yazık ki bu özgün formülün ne gibi sonuçlar verebileceği bilinemez, çünkü bu girişim Sovyet ordusu tarafından ezildi. Farklı biçimde bir hareket 1980'de bağımsız -elbette komünist partisinden bağımsız, ama her türlü devlet erki fethinden de bağımsız- bir sendikanın ortaya çıkışıyla Polonya'da kendini belli etti;

bu, aşağıdan reform için mücadele yürüten ve Doğu'da en sağlam sistem-karşıtı yapıya sahip olduğunu gösteren Dayanışma oldu; gerçekten de, 1983'te yasaklanmasına rağmen Dayanışma sistem-karşıtı hareket olarak varlığını fiilen sürdürmeyi başardı. Bu dört girişime, Gorbaçov'un girişimini de eklemek gerekir; bu girişimin gerçek bir kamusal siyasal yaşamın kurulmasını kalıcı bir tarzda sağlayıp sağlayamayacağını görmek şu an için olanaklı değilse de, tüm etkilerini görmek için zamana gereksinim var.

Üçüncü dünyadaki sistem-karşıtı hareketler, bütünüyle farklı kaygılara sahipler. Öncelikle öne koydukları kaygılar, iktidara gelmiş ulusal kurtuluş hareketlerinin gözünde henüz varolan Batı'nın "evrenselci" değerleri karşısında kültürel asimilasyon; bu karakteristik, bu hareketler tatmin edici bir toplumsal kazanımlar bilançosu sunabilmiş olsalardı kuşkusuz kabul edilebilirdi, ancak içinde bulunulan durum kesinlikle böyle değil. Sefalet, yeni-sömürgeci siyasetlere tabiyet, yeni ayrıcalıklı sınıfların ortaya çıkışı, bütün bunlar, en "köktenci"ler de içinde olmak üzere tarihsel hareketlerin önkoşullarından kuşku duyulmasına yol açtı.

Üçüncü dünyanın bu yeni hareketleri içinde dinsel bir biçim almış olanların sayısı oldukça yüksektir; tümü de son derece belirsiz siyasetlerle içiçe Müslümanlık, ama aynı zamanda Budacılık, Hinduculuk, Musevilik, Hıristiyanlık "entegrizm"i (*) ve "fundamantalizm"inin (**) çeşitleri. Kuşkusuz, Latin Amerika'da, kurtuluş teolojisi açıkça sistem-karşıtı olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak İran'da ya da diğer yerlerde Humeynicilik. sistem-karşıtı temalar ile açıkça gerici diğer temalar arasında güçlü bir biçimde gidip gelmektedir. Yine de dinsel biçim, tıpkı Çin Kültür Devrimi gibi, kendi iç çelişkileriyle parçalanmış bir halde geçerli olabilir. Brezilya'da ve Hindistan'da birçok ortaklaşacı hareketin serpilip geliştiği de görülmüştür. Her durum ve koşulda, bu biçim çeşitliliğinin ötesinde, üçüncü dünyada yeni hareket türleri arayışı devam edeceğe benziyor ve bu hareketler en azından bir ölçüde, Marksist biçimi de içinde olmak üzere Batı "evrenselciliği"nin reddi teması çevresinde biçimleniyor.

(*) Entegrizm: Bir sistemin, özellikle dinin bütünlüğünü korumayı öngören öğreti. (Çevirenin Notu)

(**) Fondamantalizm: Dinsel köktencilik. (Çevirenin Notu)

Bütünü bakımından, oldukça kısa bir süre içinde, esas olarak 1960'lı yıllardan buyana, sistem-karşıtı üç hareket tipinin yerine altı hareket görüyoruz: üç eski hareket, artı Batı'da yeni toplumsal hareketler, Doğu'da bürokrasi-karşıtı hareketler ve üçüncü dünyada batılılaşmaya karşı hareketler. Bu hareketlerden herbiri, diğer beşine karşı son derece eleştirel bir tutum içinde, oysa ki eski üç tip harekette ortak birtakım temalar ve yeni tip üç harekette ortak başka temalar varlıklarını korumaktadır.

Öte yandan, eski hareketler, her biri kendi etki bölgesinde, kendilerine yeni hareketler tarafından getirilen eleştirilere karşı koymuşlardır. Bu çerçevede, sosyal-demokratlar, yeni toplumsal hareketlerin istemlerinin mantıkdışı olduğunu ve toplumsal alanda bir yüzyılı aşkın bir mücadelenin kazanımlarını tehdit altına soktuğunu ileri sürmüşlerdir. Komünistler, bürokrasi-karşıtı hareketleri devletin istikrarını tehdit etmekle ve kapitalist sisteme karşı dünya çapındaki kavgayı tehlikeye düşürmekle suçladılar. Üçüncü dünyada iktidardaki milliyetçiler, "batılılaşma"ya karşı çıkan hareketleri, ekonomik dönüşüm olanaklarını çökermekle ve toplumu durgunluğa sürüklemekten başka bir sonuç vermeyecek bir eylem yürütmekle suçladılar.

Hepsi bu değil, çünkü yeni hareketlerin herbiri de, genellikle bir tür bölgecilikle, bir diğer deyişle kendi etki bölgesinin özel sorunları dışında bir şeyle uğraşmamakla suçlanan diğer iki yeni tipe karşı son derece eleştirel bir tutum içindedir.Yeni tip hareketlerin herbiri, aynı zamanda kendi bölgesi dışında faaliyet gösteren eski iki tipe karşı da eleştireldir ve onları gerçekten sistem-karşıtı olmamakla, sistem-karşıtı yeni taarruzlara destek vermek yerine bölgelerinde iktidardaki grupla pazarlık yapmaya çalışmakla suçlamaktadır. Ve nihayet, her eski tip hareket, kendi bölgesi dışındaki yeni hareketlere karşı bölgelerinde yüzyüze bulundukları eski tipe karşı mücadelede kendi yöntemlerini benimsemedikleri için son derece eleştireldir. Kısacası, bu altı tiple, hepsinin hepsine karşı savaşına tanık olunduğu izlenimi ediniliyor; oysa ki düşmanlardan herbiri, ikna edici birtakım gerekçelere sahipmiş gibi görünüyor...

Yine de üçlü iki gruptan herbirinde ortak birtakım özellikler de var. "Eskiler" grubu bakımından, daha önce de gördüğümüz gibi, bu hareketler birinci olarak ve her şeyden önce devlet iktidarının fethine

ve sonra da toplumsal dönüşüme dayalı ortak bir stratejiye sahipler. Yine daha önce de gördüğümüz gibi, bu strateji, kuşkusuz birtakım reformlar sağladı ancak ardından birtakım açmazlar doğdu. "Yeniler"in ortak özelliğini oluşturan da tastamam bu stratejinin reddedilmesiydi; kimileri kuşkuculuklarını dile getiriyor, diğerleri ise açıkça bu stratejinin meşruiyetini ve etkililiğini inkar ediyordu. Ve "eskiler" zorlukların aşılması için eylemlerini tüm gezegene daha da yaymak üzere kendilerine zaman verilmesini istediklerinde, "yeniler" onlara şöyle haykırıyordu: Yeter! Artık bugünü yarına feda etmek istemiyorlardı. Dolayısıyla yeni bir strateji gerekiyordu, çünkü eskisi başarısız olmuştu; ne var ki "yeniler" şimdiye kadar açık ve ikna edici tarzda yeni bir strateji hazırlamayı başaramadılar.

Sistem-karşıtı hareketlerin "bunalımı" işte burada yatıyor: Başarıları sonuç itibariyle tartışmalı olan "eskiler"in stratejilerinin yerine "yeniler" güvenilir bir alternatif strateji keşfedemediler ve dolayısıyla örgütlü ve kalıcı bir kitle desteğini seferber etme yeteneğini gösteremediler.

Bunalımdan çıkışı öngörebilir miyiz? Olumlu bir veriye işaret edilmeli: 1968 ve devamında olanlar, hareketler üzerinde bir tür temizleyici etki yarattı; geçmişte, gerek eskiler, gerekse yeniler, kendi içlerinde şiddetli karşılıklı suçlamalar ve kardeş kavgaları atmosferi içinde yaşıyorlardı. Ancak 1968'den sonra, eskilerin ya da yenilerin, hem birinin, hem de diğerinin dogmatizmlerinin ideolojik katılığı, eskiler bakımından yenilerin sert eleştirileriyle, yeniler bakımından ise kendi başarısızlıklarıyla kırıldı. Öyle ki, afarozsuz bir ortamda düşünce üretme zemini yeniden açıldı. Bu nedenledir ki 1980'li yıllarda, hareketler arasında tartışmalara doğru ilk adımların atılmasına tanık oluyor ve her birinin diğerine karşı tüm güvensizliği ortadan kalkmamışsa da saldırganlık düzeyinin düşmüş olduğunu görüyoruz; nihayet ortak mirasa geri dönülüyor. Bu ortak mirastan kasıt, varolan sistemin, kapitalist dünya ekonomisinin tüm adaletsizliklerinin reddi ve herbirinin Fransız Devrimi'nin Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik sloganını tümüyle gerçekleştirme çabasıdır.

Elbette, bu sloganlar çoğu kez çok dar anlamda kavrandı; ama yine de bu sloganları öne çıkartan hareketler büyük bir halk desteği kazandılar; ve böylesi bir desteği kazandılar, çünkü sistem-karşıtıydı-

lar. Sistem-karşıtı olmadıkları ölçüde, meşruiyetlerini yitirdiler ve muhalefete yol açtılar.

Dolayısıyla hangi yönde ilerlememiz gerektiği görülmeye başlanıyor: Önce içinde varolan altı tip hareketin herbirine yer olan bir sistem-karşıtı hareketler ailesi yaratmak; bu bir tür koalisyon olacaktır, ama kaçınılmaz olarak bir tipin diğerlerine hegemonya kurmasına yol açacak güçlü bir merkeziyetçiliğe dayalı olmayan bir koalisyon. Diğer yandan, bu altı tipten herbiri, sistem-karşıtı olmayan ve ihraç kararlarıyla, geçmişteki dogmatizmi yeniden oluşturacak birtakım "temizlik hareketleri"yle olmamakla birlikte ayrılmaları gereken birtakım öğeler içeriyor; bu öğeler, hareketler ya da hareketler ailesi, Fransız Devrimi'nin formülüne dayalı yeni bir dünya düzeni yönünde varolan sistemi dönüştürme kararlılıklarını somut bir biçimde ve eylem içinde gösterir göstermez, kendiliklerinden ayrılıp gideceklerdir.

Bu çerçevede hareketler ailesine, diyelim önümüzdeki yirmi yıl için, iki büyük görev düşmektedir. Birincisi, uzun vadeli hedefler üzerinde, yeni bir dünya düzenin yaratılmasının kurumlar düzeyinde ne anlama geldiği konusunda somut bir biçimde düşünmektir. Bu bir ütopya mı? Kimbilir. Ne var ki, ütopyamızı daha net bir biçimde tanımlamak, farklı hareket tiplerini birbirlerine daha sıkı yaklaştırabilir, karşılıklı güvensizlikleri aşmaya yardımcı olabilir ve sistemin kararlı karşıtları gibi davranmayı kavrayamayan öğelerin ayrılıp gitmesine yardımcı olabilir.

İkinci görev ara stratejiyi yeniden düşünmektir; bu, pek kolay olmayacaktır, çünkü uzun vadeli hedeflerin gerçekleşmesini kaçınılmaz kılan hiçbir zorunluluk yoktur. Her ne kadar sistem kendi iç çelişkileri nedeniyle mahkumsa da -kendi adıma ben bunun kanıtlanabilir olduğuna inanıyorum-, bunun mantıksal sonucu onun ardılının mutlaka daha iyi olacağı değildir - bu, olabilir de, olmayabilir de-. Daha iyi olabilmesi, ancak kolektif bir toplumsal karardan hareketle olabilir ve bu karar konusunda gerçek bir kavga yürütülecektir ve halen de yürütülmektedir. Bu, bir sistemden diğerine geçişin hangi yönde olacağını büyük ölçüde belirleyecek ara stratejinin hareket tarafından seçimi tartışmasıdır.

Sorun, tümüyle siyasaldır. Çünkü XIX. yüzyılda kabul edilen ve eksen olarak devlet iktidarının fethini alan strateji, devletin gerçek

bir iktidar merkezi olarak algılanışına, onun iktidarının kullanımına dayanıyordu. Bu, yanlış olmaktan uzaktı. Devlet, Max Weber'in sözleriyle "meşru şiddet"in denetleyicisi rolüyle, eylem alanını gitgide genişletiyor ve bugün kesinlikle gerilemiş ya da zayıflamış değil.

Bununla birlikte, devletin göründüğünden daha az iktidara sahip olduğunu öğrendik; bu konuda tüm devrimci hükümetler bir fikir sahibi oldular, herbiri, o ünlü meşru şiddet tekeline rağmen devletlerinin bir çok şeyi yapamadığını keşfettiler. İktidardaki bu devrimciler, "dışarıdan", bir diğer deyişle diğer devletlerin askeri-siyasal baskılarının, sınırları aşan başka güçlerin doğrudan, ama aynı zamanda dolaylı baskılarının dayattığı sınırlarla karşı karşıya geldiler. "İçeriden" dayatılan birtakım sınırlarla da karşı karşıya geldiler: iyi ya da kötü, bir parçası oldukları dünya sisteminin mantığı uyarınca, kendi çıkarlarını gözeten rejim kadrolarının özel ya da kolektif çıkarları; ama aynı zamanda, egemen parti dışında başka partiler olmadığı zaman bile, kendini ifade etme ve devlet üzerinde baskı yapma yol ve araçlarını bulan sınıfların çıkarlarının savunulması.

Dolayısıyla, devlet iktidarının fethi, kendi başına taşıdığı öneme rağmen, herşeyin anahtarı olamayacağına göre, hareketlerin saptayabilecekleri orta vadeli hedefler nelerdir? Çok büyük boyutlu yer kaplasa da, devletinkinden başka iktidar yerleri ve mekanlarının varolduğunu kabul etmekle işe başlanabilir. Ekonomik kaynakların denetimi, bu iktidar yer ve mekanlarından bir diğeridir. Sonra, Gramsci'nin anımsatmaktan bıkıp usanmadığı gibi, kültürel kurumlar alanı, bütün bir devlet-dışı kurumsal yapılar bütünü var: Basın, okul, kamu yardımı, sendikalar, dernekler. Ayrıca merkezi iktidarın dışında, yerel toplulukların iktidarı var. Somut iktidarın bu karmaşık yanını hesaba kattığımız takdirde, sistem-karşıtı hareketler ailesi tarafından iktidarın fethinin, devlet iktidarının fethinden çok daha fazlasını içerdiğini görürüz; devlet iktidarının fethi, her ne kadar önem bakımından ikincil değilse de, yine de kronolojik düzende ikinci sırada yer alabilir. Sanıldığının tam tersine, öyle olabilir ki, devlet denetiminin fethi herşeyin anahtarı değil de, devlet denetiminin anahtarı, devlet dışındaki tüm diğerlerinin fethidir.

Her durum ve koşulda, stratejimiz, şimdiye kadar olduğu gibi yalnızca sözde bir uluslararası dayanışmaya değil, fakat dünya ölçe-

ğinde ve sistem-karşıtı hareketler tarafından fiilen yaşama geçirilen bir siyasete, global bir ileriyi görüşe (vizyona) dayanmalıdır. Böylesi bir global ileriyi görüş hazırlanmayı bekliyor, ancak bu yeni stratejinin gerekli koşuludur; buna, dünya çapında bir siyaset çerçevesinde etkili bir eylem gerekiyor.

Bundan böyle, hareketler arasında bir diyalog başladı; bu tartışmanın stratejiyle ilgili yeni bir mutabakata varacağını düşünmekte mantık-dışı bir yan yok. Söz konusu olan bir "yeniden başlangıç"tan çok, 1850-1950 dönemi mücadelelerinin kazanımlarını korumak üzere geçmiş deneyimlerin ve varolan yenilgilerin eleştirel analizi; buna 1945 sonrası deneyimlerden kaynaklanan yeni yaklaşımlardan bolca bir miktar eklenirse, bileşim oldukça etkili olabilir.

Hareketlerin gündemine...

Eski hareketler, 1848 kendiliğinden ayaklanmalarının yenilgisinden. toplumsal dönüşümün güçlü örgütler gerektirdiği dersini çıkarmışlardı. Buna karşılık, yeni hareketler, onların gözünde başarısızlığa uğramış "eskiler"e karşı çıkarken, onların örgütlenme tiplerini tartışmaya soktular. Ne var ki, 1968 olaylarından sonra ortaya çıktı ki, yeni hareketlere uygun yeni örgütsel biçimler bulmak pek de kolay değil. 1968 keyfi ancak bir kaç yıl sürdü ve hemen sonra bir karmaşıklık, kararsızlık ve hatta başıbozukluk dönemi geldi; gördüğümüz gibi, bu tümüyle olumsuz olmadı, çünkü bunun sonucunda hareketler içinde ve dışında bir tartışma ve düşünme dönemi yeniden açıldı.

Kısa vadeli somut siyasal eylem bakımından bundan ne sonuç çıkıyor?

1) Birinci hedef, hareketlerin kitle tabanının ve hatta kadrolarının yeniden siyasallaşmaları olmalıdır. "Yeniler"in, ardından da aynı tip örgütlerin "eskiler"e yönelik şiddetli eleştirisinin doğurduğu gevşeme, partilerin ve örgütlerin çok sayıda üyesinin militan yaşamı terketmeleri biçiminde kendini gösterdi. Elbette her zaman aktif militanların katılımında yükselmeler ve alçalmalar olmuştur, ne var ki şu andaki kuşkuculuk, hareketlerin içinde bulunduğu "bunalım" nedeniyle çok daha derindir.

Dolayısıyla top şimdi onlarda. Kuşkusuz iç örgütlenme tiplerini yeniden düşünmeleri gerekiyor; çünkü, "yeniler" "eskiler"in güçlü bir hiyerarşiye sahip ve hemen hemen askeri yapılarına karşı çıktılarsa da, 1970'li yıllar boyunca aynı tür örgütler yaratmaktan öte gitmediler. Diğer yandan, Alman Yeşilleri gibi kimi hareketlerin, en azından başlangıçta, her türlü yönetime düşman olan şekilsiz eğiliminin açıkça etkisiz olduğu ortaya çıktı; bu da bir umutsuzluk ve son tahlilde depolitizasyon kaynağı oldu.

Dolayısıyla sorun, hem sözde "demokratik" merkeziyetçilik engelini, hem de her türlü yönetime plebçe düşmanlık engelini bertaraf eden birtakım katılım biçimlerini yaratmaktır. Bu sorun, yalnızca örgütsel teknik zemininden hareketle çözüme kavuşturulamaz, çünkü büyük ölçüde fiili program sorununa bağlıdır; söz konusu olan gerçekten de toplumsal dönüşümü ikna yoluyla sağlamak ve varolan düzeni, kültür ve bilgi düzeylerinden de geçerek yerel topluluklardan Devlete kadar her düzeyde değiştirmek ise, yaratılacak yeni örgütsel biçimler iç tartışmaya geniş alanlar bırakmak, daha uzun zaman dilimleri içinde faaliyet göstermek zorundadır ve bu tüm üyelerin çok daha olgun davranmalarını gerektirir.

Dairesel bir süreçle yüzyüze bulunulmaktadır. Gerçek bir yeniden politikleşme olmadan toplumsal dönüşüm olamaz. Aynı şekilde örgütsel biçimlerin yeniden yapılanması olmadan, anlamlı bir siyasal taraflılık olamaz. Daha önceden girişilmiş toplumsal dönüşüm eylemine bağlı olmadan örgütsel yeniden yapılanma olamaz.

2) İkinci ivedi hedef: Bizzat toplumsal dönüşüm süreçlerini kavramak için yeni bir kavramlar(konseptler) sistemi. XIX. yüzyıl görüşünün temsilcileri olan ve Fransız Devrimi'nin ideallerinden esinlenen eski hareketler, Aydınlanma çağının mirasından insanlık için gerekli ilerleme fikrini miras almışlardır; buna şu üç olguya gitgide artan ölçüde değer verilmesi eklenmiştir: Sanayi üretiminin dinamiği, burjuvazinin kendi kendine pekişmesi, kendi "egemenliği"ni dile getiren ve bir halkın somutlaşması olarak ulusal duygu.

Bu siyasal seçenekler bütünü, belirli bir tarzda siyasal teorinin hazırlanmasını da beraberinde getiriyordu; siyasal teori şu postülayı eksen alıyordu: Her egemen devlet -en azından, pek hoş olmasa da

Marx'ın ifadesiyle söyleyecek olursak "tarihsel uluslar" çerçevesinde kurulmuş her devlet- kendi öz gelişmesinde, belirli bir teknolojik evrim düzeyine denk düşen bir evrensel toplumsal dönüşüm modelini yansıtıyordu. Aynı şekilde, bu evrimin evrelerinin, birtakım dramatik geçiş dönemlerinin, yani "devrimler"in damgasını taşıdığı ve kapitalist dünyada ana çatışmanın aristokrasiye başkaldırmış bir burjuvazinin iktidara gelişi olduğu kabul ediliyordu.

Başlangıçtaki bu postülaların karmaşık oluşumunu ya da üç tip eski hareket tarafından bunların kısa ve orta vadeli stratejilerin hazırlanışında öncül olarak kullanılış tarzını burada yeniden tartışmak anlamlı olmayacaktır. Aynı şekilde, üç tip eski hareketin siyasal pratiklerinin, toplumsal ya da tarihsel bilimler başlığı altında sınıflanan yeni bilgi kollarındaki soyut teorilerle içiçe geçmişliğini anımsatmanın da bir yararı yoktur. Tarihin bu postülalara dayalı öngörüleri özellikle üç ana noktada geçersiz kıldığını saptamak bize yeterli görünmektedir.

Birinci olarak, tüm dünyanın türdeşleşmesi yönünde bir gücün etki gösterdiğine inanıldı; dolayısıyla, teoriye göre, dünyanın tüm bölümleri, süreç içinde, benzer duruma gelecekti. Bu bakış açısının ya da bu varsayımın dramatik bir biçimde yanlış olduğu ortaya çıktı; çünkü, tam tersine, gerçeklik dünya ölçeğinde yalnızca zenginlik anlamında değil, ama aynı zamanda yapılar anlamında da büyük bir kutuplaşmaya tanıklık etti. 1960'lı yılların başlarında, türdeşleşme yönündeki bu teorik öngörünün yerine, André Gunder Frank'ın ünlü formülü uyarınca "azgelişmişliğin gelişmesi" öngörüsü ortaya çıktı.

İkinci olarak, tek tek her devlet düzeyinde benzer bir türdeşleşme süreci öngörülüyordu: Irk, din, etnik köken vb. çeşitli ayrımcılıklar ortadan kalkacak ya da "aşılacak" ya da olsa olsa çağdaşlık-öncesi dünyanın kalıntıları olarak varolabilecekti; tüm bunlar, yurttaşlık hukuksal kavramının güvencesi altında birleşik bir topluluk çerçevesi içinde eriyecekti. Bir halk içinde birtakım ayrımlar kalacaksa da, bunlar - tam da toplumsal dönüşümün ortadan kaldıracağı, aşmak durumunda olduğu- "nesnel" sınıfsal ayrımlar olacaktı. Bir kez daha, tarihin gerçekliği, "ayrımcılıklar"ın artmasıyla tümüyle farklı bir biçimde ortaya çıktı; o kadar ki tüm biçimleriyle ırkçılık dünyadaki her devlette bir ana gerçeklik haline geldi. Erkek egemen anlayış, günümüzde azalmak bir yana, ırkçılık gerçekliğine paralel bir gerçeklik

olarak ortaya çıkmışa benziyor. Bu nedenle, 1960'lı yıllardan itibaren, belli bir ulusun anlamlı biricik katmanlaşma temelinin sınıf olduğu yolundaki teorik öngörü tartışmalı duruma geldi: Bu görüşün karşısına, belki de sınıfsal farklılıklardan daha anlamlı farklılıklar olarak ırk ve etnik köken, cinsiyet farklılıkları eşit ağırlıkta farklılıklar olarak çıkartıldı.

Üçüncü öngörü, dünyadaki durumun gitgide "kötüleşmesi"yle tüm dünyada ezilen grupların militan bir mücadeleyle haklarını savunmaya ve başkaldırıcı eylemlere girişmeye daha da zorlanacaklarını öne sürüyordu; bu konuda ortaya konmuş fikirler, en iyi durumda, olsa olsa kısmen gerçekleşmiştir. Son yüzelli yılın yoğun militan faaliyeti ve birçok ayaklanması, gelişmeleri boyunca doğrusal bir çizgi değil, dönemsel ya da en azından eğrisel bir hat izlemiştir. Günümüzde, her durum ve koşulda, önümüzdeki onyıllarda ayaklanmalarda güçlü bir büyümeye bel bağlayamayız.

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyıl siyasal teorisi, ana noktalarda, özellikle öngörüler konusunda hatalı çıkmıştır. Bu nedenle, sistem-karşıtı hareketler, önümüzdeki onyıllarda az ya da çok önemli birtakım başarılar elde etmek için, sıfır kabul edilemeyecek siyasal teorimizin temel kavramlarını gözden geçirmek ve yeniden biçimlendirmek zorundadırlar. Bu süreç daha şimdiden başlamıştır ve bu sürecin katalizörleri büyük ölçüde "yeni" hareketler olmuştur. Yine de bu yönde atılması gereken muazzam adımlar vardır.

3) Üçüncü hedef, altı tip sistem-karşıtı hareketin bir dünya hareketler "aile"si içinde karşılaşmalarıdır. Aile sözcüğü burada rastlantısal olarak seçilmemiştir; çünkü bilindiği üzere, bir aile üyeleri her zaman mutlaka hemfikir olmasalar bile, büyüyen yeni yetmeler, doğru buldukları kendi yollarında gitseler bile, yine de ortak bir tarihi, birtakım ortak değerleri paylaştıkları ve belli bir ortaklık duygusuna, hele ki düşman yabancı güçlere karşı böylesi bir duyguya sahip oldukları kabul edilir.

Bunları somut bir biçimde ifade edecek olursak, bu hedef, varolan hareketlerin özgül gereksinimlerini içerir. Her şeyden önce, bu, tüm hareketlerin, diğerlerini onların tarihiyle, öncelikleriyle, toplumsal temelleriyle, ivedi kaygılarıyla anlamak için bilinçli bir çabaya gi-

rişmelerini gerektirir; bunu yapabilmek için, onların söylemsel sınırları bertaraf etmeleri zorunludur. Her hareketin kendini diğerlerini ve hatta kamuya açıkkalpli bir biçimde ifade etmesi yetmez; dahası tartışma, dostlar arasında, birleştirici ortak hedefin, daha demokratik, daha eşitlikçi bir dünya için mücadele hedefinin kabulüne dayalı kardeşçe bir tartışma olmalıdır.

Bu nedenle, hareketler, aralarındaki görüşmelere geçmiştekinden çok daha fazla enerji ayırmalıdırlar. Mücadele ettikleri değişikliğin ani bir Büyük Gece'nin değil de uzun zaman alacak bir sürecin sonucu olacağının bilincine vardıkları ölçüde, enerjilerini ivedi taktikler üzerinde yoğunlaştırmaktan çok orta vadeli köşe taşları döşemekte yoğunlaştıracaklardır. Böylesi bir bağlamda, hareketler-arası diplomasi çalışması, yararlı bir enerji tüketimi haline gelecektir; tüm bir sistemin adım adım dönüştürülmesi yolunda ileriye doğru cesur atılımlar ile yapısal sağlamlaşma zamanlarını bağdaştırmayı olanaklı kılacaktır.

4) Dördüncü hedef, hareketlerin "kendi küçük dünyalarında yaşamaya son vermeleri" olmalıdır. Geçmişte benzeri görülmedik ölçüde, bugün dünya ölçeğinde herbiri kendi özgül toplumsal temeline sahip, herbiri temel grubunun toplumsal bilincini, yani "kendi küçük dünyasını kurma" duygusunu güçlendirmekten güç alan çok sayıda hareketle yüzyüze bulunuyoruz. Ezilenlerin siyasallaştırılmalarının anahtar etkenlerinden biri kuşkusuz buradadır, çünkü siyasal çalışma ancak bizzat insanların bulundukları yerden başlayabilir; dolayısıyla kadınların ve erkeklerin gündelik yaşamlarında, geleneksel çevrelerinde bir anlam taşıyan birtakım sorunlar çevresinde yürütülebilir.

Bu anlamda, sözünü ettiğimiz "kendi küçük dünyasını kurma" anlayışı, toplumsal bilinçlenmenin, gerçek baskıcı yapıların kavranmasının zorunlu bir yoludur. Ne var ki bu "kendi küçük dünyasını kurma", yalnızca bir köşe taşıdır, hiç bir zaman bir çözüm değil.

Hiçbir "kendi küçük dünyasını kurmuş" özel grup kendi öz hedeflerine ulaşamamakla kalmaz, ama aynı zamanda uzun vadede tam tersi ortaya çıkar. Sistem-karşıtı dönüşüm, birtakım ittifaklar gerektirir, ancak orta vadeli birtakım ittifaklar yapmak koşuluyla gerçekleşebilir. Elbette, tüm hareketler, her zaman kısa vadeli taktik ittifaklar

kurmaya hazırdırlar, ancak orta vadeli stratejik ittifaklar için durum tümüyle farklıdır; işte hareketler-arası diplomasinin, bizzat konusunu da oluşturan dolaysız bir yanı da budur.

Bu "kendi küçük dünyalarında yaşamaya son verme" süreciyle ilgili olarak, unutulmaması gereken bir nokta da şudur: Burada söz konusu olan hareketleri "evrenselci" hareketler ve "dar bölgeci ya da alancı" hareketler halinde sınıflandırmamaktır; çünkü varolan hareketlerin tümü şu ya da bu bakımdan bir "küçük dünya"nın içinde bulunmaktadır. Dolayısıyla hareketlerden herbiri, hareketler "aile"sini, dünya ölçeğinde çok sayıdaki ezilenler gruplarının ittifakını kurmak üzere kendi küçük dünyasından dışarı çıkmalıdır.

5) Söylediklerimin La Pallice'in hakikatlerini va'zetmekten ibaret olduğu sanılabilir: Yeniden siyasallaşma, yeniden kavramlaştırma gerekleri, bir hareketler "aile"sinin kurulması, kendi küçük dünyalarında yaşamaya son verme. Ne var ki, bu noktalar ne denli açık olursa olsun, bu konuyu bir kez daha düşündüğümüzde dünya ölçüsünde çok sayıda sistem-karşıtı hareketin bunları uygulamaya koymaktan uzak olduklarını görürüz; ve nitekim bunların geniş ölçekte gerçekleştirilmelerinin önünde birtakım engeller vardır.

Bana göre, yine de yalnızca bu hedefler geniş ölçüde kabul edilirse ve kabul edildiklerinde, kapitalist sistemin halihazırdaki gerilemesinin, nispeten daha demokratik ve nispeten daha eşitlikçi bir başka dünya düzeninin kuruluşuna gerçekten yol açabileceğine ciddi bir biçimde inanmaya başlayabiliriz.

2

Marksizm yüzyılı, Amerika yüzyılı: dünya işçi hareketinin oluşumu ve dönüşümü

Giovanni Arrighi

Komünist Manifesto'yu eleştirel yeniden okuma

Komünist Partisi Manifestosu'nun birinci bölümünün son paragraflarında Marx ve Engels, burjuva toplumunun geleceğine ilişkin görünürde birbiriyle çelişen iki öngörü dile getiriyorlar. Bir yandan, burjuva hegemonyasının, proletaryayı gitgide artan bir sefaletin içine sürüklemekle sonu hazırladığını ifade ediyorlar:

> "*[Burjuvazi]* yönetebilemez, çünkü burjuvazi kölesinin köleliği çerçevesinde varlığını sağlayabilecek güçten yoksun, çünkü burjuvazi kölesinin kendisini beslemesi yerine kölesini beslemek zorunda kalacak derecede kölesinin durumunun kötüleşmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Toplum artık burjuvazinin egemenliği altında yaşayamaz, bu demektir ki, burjuvazinin varlığı artık toplumun varlığıyla bağdaştırılabilir değildir." (Editions Sociales'in ikidilde basımı, 1972, p.65.)

Ama öte yandan, Marx ve Engels, bu aynı hegemonyanın son bulma nedeni olarak, burjuvazinin gayriiradi ama kaçınılmaz olarak kendi ana varlık koşulunu, işçiler arasında rekabeti kemirip çökertiyor:

> "Burjuvazinin saf iradesi ve direnişi olmaksızın ajanı olduğu sanayinin ilerlemesi, işçilerin aralarındaki rekabetten kaynaklanan birbirlerinden kopukluğunun yerine onların dernekleşerek devrimci birliklerini koyuyor. Böylece büyük sanayinin gelişmesi, burjuvazinin ayaklarının altından, üzerinde kendi üretim ve sahiplenme sistemini kurduğu temelin kendisini kemirip yok ediyor. Burjuvazi her şeyden önce kendi mezar kazıcılarını üretiyor. Burjuvazinin yıkılışı ve proletaryanın zaferi aynı ölçüde kaçınılmazdır." (*Age*, p.65-67.)

Burada belirtmek istediğimiz şey, bu iki öngörünün, Marksist mirasın hem gücünü, hem de zayıflığını temsil etmesi. Gücünü temsil ediyor çünkü bu öngörüler, izleyen 140 boyunca kapitalist dünya ekonomisinin ana eğilimleri tarafından birçok bakımdan doğrulandı, asıl olan da budur; zayıflığını temsil ediyor çünkü her iki şema, en azından kısmen, çelişkilidir ve dahası bu çelişki, Marx'ın mirasçılarının teorisinde ve pratiğinde de çözümsüz olarak varlığını korumuştur.

Çelişki, benim anladığım haliyle şundan ibaret: İlk şema proletaryanın umutsuzluğuna, ikincisi ise proletaryanın iktidarına dayanıyor. İlk şemada, rekabet (bizzat proleterler arasındaki) işçilere sınai ilerlemenin kazançlarını paylaşmayı yasaklıyor: İşçiler öyle bir sefaletin içine sürükleniyor ki, bir üretici güç olmak yerine, toplumda bir ölü ağırlık haline geliyorlar. İkincisinde, sanayinin ilerlemesi rekabet yerine proleterlerin birleşmesini getiriyor ve burjuvazinin sınai ilerlemenin kazançlarını kendine maletme kapasitesi temelden yıkılıyor.

Marx'a göre, elbette bu iki şema arasında hiçbir çelişki yoktu, çünkü birinci şema yedek sanayi ordusuna uygulanıyor ve burjuvazinin hegemonyasının *meşruiyeti*ni ortadan kaldırıyordu; oysa ki ikinci şema aktif (işi olan) sanayi ordusuna uygulanıyor ve burjuvazinin artığı kendine maletme kapasitesini ortadan kaldırıyordu.

Bununla birlikte, bu iki eğilim birbirinden bağımsız olarak tasarlanmamıştı. Nitekim burjuvazinin artığı kendine maletme kapasite-

si yok edildiği ölçüde, yedek sanayi ordusu açısından bundan iki sonuç çıkıyordu: Bir yandan, burjuvazinin onu "beslemek" için sahip olduğu araçlar kısıtlanıyor ve diğer yandan sermayeyi artırmak için daha fazla işgücü kullanma arzusu azalıyor; dolayısıyla, tüm diğer veriler aynı kalırken yedek ordu büyüyordu. Sanayi ordusunun gücünün sömürüye direnmek üzere her artışı da, az-çok otomatik bir biçimde, burjuva düzeninin meşruiyetini kaybedişinde ifadesini buluyordu.

Aynı zamanda, burjuvazinin yedek ordunun fizyolojik varoluşunu sağlayamaması nedeniyle meşruiyetini her kaybedişi, az-çok otomatik bir biçimde, aktif ordunun artan ve nitelikçe daha yüksek bir iktidarında ifadesini buluyordu. Çünkü, Marx'ın bakış açısına göre, aktif ordu ve yedek ordu aynı insani malzemeden oluşmuştu: Deyim yerindeyse bir sektörden diğerine sürekli bir geçişin olduğu varsayılıyordu; öyle ki aynı bireyler, işletmelerin, atölyelerin ve üretim yerlerinin yükselişine ve düşüşüne bağlı olarak, bugün aktif orduda iken yarın yedek ordunun öğesi olabiliyordu ve tersi de geçerliydi. Böylece, burjuvazinin kurduğu düzen hem yedek ordu, hem de aktif ordu öğeleri arasında meşruiyetini yitiriyordu; işte bu durumda, bir uğrakta aktif orduda yer alanların tümünün işbirliklerini, üretim süreci çerçevesinde, burjuvazi tarafından kullanılan bir sömürü aracından bu burjuvaziye karşı bir mücadele aracına dönüştürme eğilimi güçleniyordu.

Bu modelin gücü yalınlığına dayanıyor. Üç postülayı temel alıyor. İlk olarak, Marx'ın *Kapital*'in III. Kitabı'nda belirttiği gibi, sermayenin sınırı , sermayenin kendisidir. Bir diğer deyişle, sermayenin evrimi ve daha da yıkıma uğrayışı, deyim yerindeyse, onun "gen"lerinde yazılıdır. Sermayenin evrimde ve halihazırdaki yıkıma uğrayışında dinamik öğe, "sanayinin ilerlemesi"dir, çünkü birikim ancak sanayi ilerleyip geliştiği takdirde oluşabilir; birikimin işçi ayağını oluşturan işçiler arasındaki rekabetin yerini işçilerin birliğinin almasını sağlayan da bu ilerlemedir. Dolayısıyla, er ya da geç, kapitalist birikim bizzat kendine, burjuvaziye karşı döner.

Ne var ki kapitalist birikim süreci konusundaki bu determinist görüş (vizyon), sisteme ancak uzun bir zaman dilimi içinde uygulanır; bu da, bu sürecin şu ya da bu yerdeki, şu ya da bu uğraktaki sonuçlarının belirsiz kalacakları anlamına gelir; proletaryanın kimi yenilgileri ve zaferleri vardır ve olacaktır, ancak hem yenilgiler, hem de zaferler

zorunlu olarak geçici ve yerel olacaktır; oysa ki kapitalistler arasındaki ve proleterler arasındaki çifte rekabetin mantığı, sonuçta yenilgi ve zaferler arasında bir tür ortalama sağlayacaktır. Model çerçevesinde, tek şey kaçınılmazdır; uzun vadede, kapitalist birikim öyle koşullar yaratacaktır ki, proletaryanın zaferleri sayıca yenilgilere üstün gelecek ve burjuvazinin hükümranlığı nihayet devrilecek, yerini başkasına bırakacak ya da artık tanınamayacak denli dönüşüme uğrayacak.

Burjuvazinin düzeninin yerini almak durumunda olan yeni düzene geçiş uğrağı ve biçimleri de belirsizdir. Bu zafer, zaman ve mekan içinde öngörülemez tarzda birbiriyle birleşen zaferlerin ve yenilgilerin çeşitliliğine bağlı olacağından, *Manifesto*, o zamanki haliyle proleter kültürün damgasını taşıyacak olması dışında gelecek toplumun özellikleri konusunda fazla bir şey söylemiyor.

İkinci postüla: Uzun vadeli ve büyük ölçekli toplumsal değişimin konuları, yapısal eğilimlerin kişileşmeleridir.Burjuvazinin birey olarak üyeleri arasındaki rekabet, sanayinin ilerlemesini sağlarken, proletaryanın birey olarak üyeleri arasındaki rekabet, bu ilerlemenin kazançlarının burjuvazi tarafından toplanmasını sağlar. Ne var ki sanayinin ilerlemesi, üretim sürecinde giderek artan bir işbirliğini gerektirir ve gelişmenin belirli bir düzeyinde, proletaryayı, rekabet içindeki bireyler bütününden sömürüye son verme yeteneğinde birleşik bir sınıfa dönüştürür.

Bilinç, bilinçlenme ve örgüt/örgütlenme, bu yapısal rekabet ve işbirliği süreçlerinin yansılarıdır ve hangisi olursa olsun, bireysel ya da kolektif herhangi bir iradeden kaynaklanmazlar. Elbette proleterlerin çok sayıdaki kavga ve mücadeleleri, yapısal değişimden ideolojik ve örgütsel değişime geçişte asli bir etkendir, fakat bu ideolojik ve örgütsel değişimler de, yapısal değişimlerin içine kök salarlar ve proletaryaya dışarıdan "taşınabilecek" tek "ışık" da buradadır:

> "Komünistler diğer işçi partilerine karşıt ayrık bir parti oluşturmazlar.
>
> "Komünistler, proletaryanın bütünün çıkarlarından farklılık gösteren hiçbir çıkara sahip değillerdir.
>
> "Komünistler, proleter hareketi üzerinde modelleştirmek istedikleri *[tarikat zihniyetinden kaynaklanan]* özel ilkeler saptamazlar.

" Komünistler, diğer işçi partilerinden yalnızca iki noktada farklılık gösterirler. Bir yandan proleterlerin değişik ulusal mücadelelerinde, komünistler milliyetten bağımsız ve tüm proletarya için ortak çıkarları öne sürerler ve savunurlar. Öte yandan, proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin içinden geçtiği değişik gelişme evrelerinde, komünistler her zaman bir bütün olarak hareketin çıkarlarını temsil ederler." (*Age*, p. 67)

Üçüncü postüla: Ekonomik olanın, kültürel ve siyasal olana üstünlüğü. Proletaryanın kendisi de tümüyle ekonomik terimlerle tanımlanmıştır; proletarya "iş bulduğunda yaşayabilen ve emeği sermayeyi arttırdığında iş bulabilen modern işçiler sınıfıdır. Gündelik olarak kendilerini satmak zorunda olan bu işçiler, herhangi bir ticari maddeyle aynı türden bir maldır ve rekabetin tüm belirsizliklerine, piyasanın tüm dalgalanmalarına aynı biçimde açıktır" (*Age*, p. 49-51)[1].

---

(1) Tüm bu deneme boyunca benimsediğim proletarya tanımında, bu sınıfa mensubiyet, özel iş tipine bağlı değildir -örneğin el işçisi ile memur arasında bir farklılık gözetmemektedir. "Sanayi proletaryası" deyimi bile, proletaryanın kapitalizm tarafından üretken işletmelerde ya da dolaşıma ve dağıtıma bağlı işletmelerde normal olarak istihdam edilen bölümünün bütününü belirtmektedir, iş tipini ya da faaliyet dalını gözönünde bulundurmamaktadır. Bununla birlikte, Marx'ın tanımı, sınıfın üst ve alt sınırlarının çizilmesi bakımından açık değildir. Üst sınırlarda, elbette işgüçlerini bir ücret karşılığında satan ancak bunu, kendilerine bir orta kapitalistin gelirinden daha yüksek düzeyde ücret isteme ve elde etmesini sağlayacak güçlü bir konumdan hareketle yapan çalışanların nasıl sınıflandırılacağı sorusu ortaya çıkıyor. Bu elbette işletme yöneticilerinin üst kademelerindekilerin durumudur, ancak bir ücret karşılığında çalışmakla birlikte somut olarak proleterleşmemiş alabildiğine çeşitli uzmanların, profesyonellerin de durumudur. Bundan böyle, bunlar "formel olarak" proleterleşmiş olarak açıkça nitelendirilmedikçe proletaryanın safları dışında sayılacaktır.

Alt düzeyde, simetrik bir sorunla karşı karşıya bulunuyoruz: İşgüçlerini satın alacak kimse bulamayan, cari fiyata işgüçlerini satmaya hazır durumda olan ve dolayısıyla kendilerine ortalama ücretten daha düşük bir gelir sağlayan ücretli-çalışma dışı her türlü faaliyete girişen bu çalışanlar nasıl sınıflandırılacak. Bunların çoğu Marx'ın yedek ordunun içine kattıklarıyla aynı durumdadır. Ve hatta tüm yedek ordu, yalnızca -dünyanın bütünü bakımından bir azınlık olan- işsizlik parası elde edebilenler ya da uzun bir dönem boyunca işsiz kalabilecek olanlar dışında, bu duruma denk düşmektedir. Bundan böyle, belirtilen koşullarda bulunan ücret almayan çalışanlar, proletarya içinde sayılacaktır, elbette onun yedek ordusu ama yine de proletarya içinde.

Elbette, Marx'ın tüm eseri, işgücünün diğerleri gibi bir mal haline getirilmesinin ikiyüzlü karakterini ifşa etmeye dönüktür: Nitekim taşıyıcı olan bireyden ayrılamayacak ve dolayısıyla irade ve zekayla donatılmış olan işgücü, tıpkı bir diğeri gibi bir "ticari madde" olamaz. Bununla birlikte, Marksist yapının bütününde, işgücüne mal olarak muamele yapılmasının bu ikiyüzlü ve saymaca(fiktif) karakteri, yalnızca proletaryanın burjuvaziye karşı kavgalarında ve burada da yalnızca yığınsal olarak, farklılaşmamış proleter irade ve zekası görünümü altında açığa çıkmaktadır. Proletaryanın bağrındaki bireysel ya da grupsal farklar, asgarileştirilmekte ya da hesaba katılmamakta ve rekabetçi piyasanın yasalarınca ortadan kaldırılmakta olan geçmişin kalıntıları olarak ele alınmaktadır:

> " Yaş ve cinsiyet farklılıkları, işçi sınıfı bakımından artık toplumsal bir değer taşımaz. Artık bedeli yaşa ve cinsiyete göre değişiklik gösteren iş aracı kalmamıştır." (*Age*, p.53)
>
> "... modern sınai çalışma, sermayeye modern kölelik, İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da, Amerika'da olduğu gibi Almanya'da, proleteri her türlü ulusal karakterden sıyırmıştır... "(*Age*, p.61-63)
>
> " Ulusal sınırlar ve halklar arasındaki antagonizmalar, daha şimdiden, burjuvazinin gelişmesiyle, ticaret özgürlüğüyle, dünya pazarıyla, sanayi üretiminin tektipleşmesiyle ve bunun getirdiği koşullarla gitgide ortadan kalkmaktadır." (*Age*, p.81)

Nitekim, bu modelde proleter, kâh yalıtık, atomize, varlığını sürdürmek için gerekli araçları sağlamak üzere kendi gibi atomize olmuş başka bireylerle rekabet halinde bir birey, kâh burjuvaziye karşı mücadele içindeki evrensel bir sınıfın üyesidir. Ancak bu ikisi arasında, sınıf mensubiyetinden kaynaklanan dışında güvenlik ve onurluluk duygusunu sağlayabilecek, bir aracı, bir toplumsal öbek yoktur. Rekabet ve piyasa yasası, böylesi öbekleri istikrarsız ve geçici kılacaktır.

Aynı şekilde, Marksist model, iktidar mücadelelerini, kendinde iktidar için iktidar fethi konusundaki her türlü iradeyi dışlayan, pi-

yasa yasasının ya da sınıf mücadelesinin basit bir yansısına ya da dile gelmesine indirgemektedir.Kendisi olduğu için fethedilmek istenecek tek şey, artığın anahtar biçimi ve tarihsel birikimin yolu olan kârdır. Hükümetlere gelince, onlar, rekabetin ve egemen sınıfın hükümranlığının yalnızca araçlarıdır; bunlar, "bir bütün olarak burjuva sınıfının ortak işlerini sevk ve idare etmek"le (*age*, p. 39) görevlendirilmiş birtakım komitelerdir. Bir kez daha, hükümetleri bu modele uyum sağlamaya zorlayan şey, piyasa yasalarıdır. Tersi durumda, iktidar için yarışı kaybetmeleri de kesindir:

> "Ürünlerinin *[burjuvazinin ürünlerinin]* ucuzluğu, ona her türlü Çin Seddi'nde gedik açma olanağı veren ağır silahtır ve her türlü yabancıya en inatçı biçimde düşman olan barbarı bile teslim olmaya zorlamaktadır. Ölüm cezası altında, burjuvazi, tüm ulusları burjuva üretim tarzını benimsemeye zorlamaktadır; onları kendi ülkelerine uygarlık yani burjuva adını verdiği şeyi sokmaya zorlamaktadır. Tek sözle, burjuvazi, kendisine kendi görünümüne uygun bir dünya biçimlemektedir. (*Age*, p. 43.)

Özcesi, Marksist miras, köken itibariyle burjuva toplumunun bir modeliydi; bu model temelinde üç önemli öngörü ortaya konabilirdi: Burjuva toplumu bir yanda bizzat burjuvazi ve diğer yanda yukarıda gördüğümüz gibi tanımlanmış karşıt iki sınıf halinde kutuplaşmaya kaçınılmaz olarak eğilim göstermektedir; aynı zamanda kapitalist birikim, bu burjuva toplumunun içinde proletaryayı sefaletin içine atmaya ve güçlendirmeye eğilim göstermekteydi, güçlenme, proletaryanın rolü olan toplumsal zenginliğin üreticisi olma rolüyle bağlıydı, yoksullaşma ise, rekabetin her türlü belirsizliğine tabi işgücü olarak onun mal olma rolüyle bağlıydı; sonuncu olarak da, toplumsal olmakla birlikte siyasal bakımdan yansız piyasa yasaları bu iki eğilimin, burjuva düzeninin meşruiyetini yitiriş ve rekabetçi olmayan ve insanın insan tarafından sömürüsünden kurtulmuş yeni bir düzen doğrultusunda devriliş süreci halinde kaynaşmasını çabuklaştırmaya eğilim göstermektedir.

Bu öngörülerin kapitalizmin daha sonraki gelişmesi tarafından ne ölçüde doğrulanıp doğrulanmadığını görmek için, 1848'de *Komünist Manifestosu*'nun yayınlanışından buyana geçen yüzkırk yılı, birbirine yaklaşık olarak eşit 3 döneme ayırmak yararlı olabilir: 1848-1896, 1896-1948, 1948-1988; bu dönemlerden herbiri uzun bir ekonomik devreye denk düşmektedir, herbiri, işbirliği ilişkilerinin ağır bastığı bir A "refah" evresi ve rekabet ilişkilerinin ağır bastığı bir B "depresyon" evresi içermektedir. Ne var ki herbirinin kendine özgü özellikleri bulunmaktadır.

1848'den 1896'ya kadar, Marx'ın analiz ettiği biçimiyle kapitalist pazarın ve burjuva toplumunun doruklarına ulaştığı ve çağdaş işçi hareketinin doğarak kısa süre içinde sistem-karşıtı ana güç haline geldiği dönemdir. Marksizm, rakip öğretilere karşı uzun bir mücadeleden sonra, bu dönemin hegemonik ideolojisi haline gelmiştir. 1896'dan 1948'e kadar, aynı kapitalist pazar ve aynı burjuva toplumu uzayan ve son tahlilde mukadder olan bir bunalım dönemine girerken, işçi hareketi merkezi sistem-karşıtı güç olarak doruğa ulaşmış ve Marksizm de tüm sistem-karşıtı hareketler üzerinde hegemonyasını sağlamlaştırmıştır. Ancak bu hareketler içinde Marksizmin devrimci kanadı ile reformist kanadını karşı karşıya getiren bir ayrılık kendini göstermiştir. 1948'den sonra, dünya ekonomisinin egemen yapısı olarak rekabetçi kapitalizmin küllerinden menajerlerin oligopolistik ve uluslarötesi kapitalizmi ortaya çıkarken, sistem-karşıtı hareketler, hepsi aynı zamanda, etkilerini yaygınlaştırmış, parçalanmış ve şiddetli ve karşılıklı antagonizmalar halinde birbirlerine muhalif konumlara gelmişlerdir. Bu antagonizmaların basıncı altında, Marksizm, hâlâ aşmak (bunu yapabilecek güçte olduğu kabul edilirse) durumunda olduğu bir bunalımın içine girmiştir.

Dünya işçi hareketinin yükselişi

Birinci dönemde, eğilimler ve olaylar, *Manifesto*'nun öngörülerine uygun düşmektedir. 1848'i izleyen yirmi-yirmibeş yıl boyunca serbest mübadelenin gelişmesi ve taşımacılıktaki devrim, kapitalizmi geçmişte görülmediği derecede bir dünya gerçekliği haline getirdi; dünya ölçeğindeki rekabetin yoğunlaşmasıyla birlikte, sanayi bu yarım-yüzyıl boyunca sürekli büyüdü.

Orta katmanların proleterleşmesi de, çoğu kez ileri sürüldüğü kadar geniş boyutlar almasa ve tersinmez bir tarzda olmasa da yaygınlaştı. Her durum ve koşulda, toplumun ayrık ve karşıt iki büyük sınıf halinde kutuplaşması, ülkelere göre değişik derecelerde olmakla birlikte tartışmasız bir eğilim olarak kendini belli etti; Bu kutuplaşma bir yandan orta katmanların ağırlığının azalmasından, diğer yandan proleterlerin aile gelirleri ile burjuvaların gelirlerinin arasındaki farkın gitgide büyümesinden ve nihayet proletaryanın ikamet ettiği yerlerin gitgide toplulaşmasından kaynaklanıyordu.

Kapitalist birikimin proletaryanın hem yoksullaştırması, hem de güçlendirmesi eğilimi de aynı ölçüde belirgindi. Daha güçlü bir biçimde toplulaşmış olan proletarya, özellikle sanayileşmenin büyümesinden doğan proletarya, sendikal planda çok daha kolayca örgütlendi ve bu sendikalar, sanayi üretiminde ücretlilerin stratejik konumu nedeniyle, yalnızca patronlara karşı değil, ama aynı zamanda devlete karşı da daha büyük bir pazarlık gücüne sahip bulunuyordu. XIX. yüzyılın ortalarına doğru A evresi boyunca İngiliz işçi hareketinin özellikle işgününün sınırlanması -önce 10 saat- ve oy hakkının genişletilmesi konularında sağladığı başarılar, tek olmamakla birlikte bu sendikal başarıların en göze çarpanları arasında yer alıyordu.

Bununla birlikte, proletarya yoksullaştı da, çünkü her başarı, izleyen süreçte, işçilerin burjuvazinin ekonomik ve siyasal iktidarına karşı koyma kapasitesini büyük ölçüde kısıtlayan pazar baskılarıyla karşı karşıya geliyordu. Ve işte yine bu dönemde, işsizlik, proletarya tarafından kazanılmış çalışma ve yaşam koşullarının iyileştirilmesini hissedilir derecede zorlaştıran ve bu kazanımları büyük ölçüde sıfırlayan nitel ve nicel yeni boyutlara ulaştı ve işsizliğin ulaştığı bu boyutlar işçi sınıfının içinde rekabetin baskılarını artırdı.

Ne var ki, son tahlilde ve *Manifesto*'nun öngörülerine uygun olarak, karşıt iki eğilim birarada proletaryanın burjuvazinin egemenliğine boyun eğişini zayıflatmaya katkıda bulundu. Devletlerin kendi içinde ve devletler arasında malların, sermayenin ve işçilerin görece serbest dolaşımı, işçi ocakları arasında işsizliğin maliyetini ve riskini yaygınlaştırdı; bunun bir sonucu olarak burjuvazi meşruiyetini yitirdi ve proletaryanın siyasal özerkliğinde yepyeni bir derece ortaya çıktı; işte işçi sınıfının siyasal partiler çağı bu dönemde açıldı. İşçi sınıfının

siyasal partileri ister kurulmuş olsun, isterse olmasın, tüm merkez ülkelerde, bu dönemin ücretli işçileri, burjuvazinin siyasal çıkarlarına geleneksel tabiyetlerinden kurtuldular ve burjuvaziden bağımsız olarak ve gerektiğinde ona karşı kendi öz siyasal çıkarlarını savunmaya başladılar.

Bu özgürleşmenin en gözle görülür ve en dramatik dışavurma biçimi(tezahürü) 1871 Paris Komünü oldu; Paris Komünü, Marx ve Engels'in 1872'de *Manifesto*'nun Almanca basımının önsözünde büyük bir coşkuyla belirttikleri gibi, "iki ay boyunca, siyasal iktidarı ilk kez proletaryanın ellerine verdi" (*Age*, p.125). Yenilmiş olsa da Paris Komünü, Marx tarafından, yönetici sınıf düzeyine yükselmiş proletaryanın gelecekteki örgütlenmesinin örnek olayı olarak selamlanmıştır.

Marx ve ardıllarının, oluşmakta olan Avrupa işçi hareketi üzerinde ideolojik hegemonyasını oluşturabilmiş olmalarını büyük ölçüde açıklayan, gerçek evrim ile Marx'ın öngörüleri arasında -en azından ana hatları itibariyle- varolan bu uygunluktur. Bu başarı, bir dizi soru konusunda sürdürülen uzun entelektüel tartışma ve mücadeleler sonucu sağlanmıştır: Proleterleşme tersinmez(geri çevrilemez) bir olgu mudur ve dolayısıyla gelecek toplumun doğuşu için bugün kavganın yürütülmesi gereken temel alan gerçekten de bu mudur; ya da proleterler ekonomik bağımsızlıklarına, şu ya da bu biçimde, bir kooperatif üretimin örgütlenmesi yoluyla ulaşamazlar mı. Bu son bakış açısı İngiltere'de Owen'ın ya da Fransa'da Fourier'nin tilmizlerinin bakışıydı; aynı bakış açısına Fransa'da, Belçika'da, Rusya'da, İtalya'da ve İspanya'da Proudhon ve Bakunin yandaşları arasında, Almanya'da Lassalle yandaşları arasında da rastlanıyordu.

I. Enternasyonal, bu entelektüel kavganın yankılandığı alandan öte bir şey olmadı; bu kavgada, Marx, İngiliz sendikalarının (o dönemde gerçekten varolan proletaryayı fiilen temsil eden tek sendika, İngiliz sendikalarıydı) desteğiyle, kıta Avrupası'ndan gelme (kimileri işçi kökenli) devrimci ve reformist aydınlar karması bir bütünle karşı karşıya bulunuyordu. Her ne kadar Marx oldukça çabuk bu tartışmada ağır bastıysa da, bu çok açık ve net bir zafer olmadı; böylesi bir nitelik kazandığında ise, gerçek hareket üzerindeki etkisi yanılsatıcı oldu. Hakikat saati, Paris Komünü'yle birlikte gelip çattı. Marx'ın bu deneyimden çıkarttığı dersler, yani sosyalist devrimi zafere ulaştırmak için

tüm ülkelerde işçi sınıfının legal partiler kurmasının mutlak bir zorunluluk olduğu görüşü, Marx'ı, birbirinden karşıt nedenlerle, hem kıta Avrupası devrimcilerine, hem de İngiliz sendikalarına yabancılaştırdı; bu da I. Enternasyonal'in sonu oldu.([1])

Bu entelektüel düelloda açıkça kazanan ve kaybeden olmaksızın I. Enternasyonal'in parçalandığı uğrakta, tam da bu yıllarda, 1873'e doğru, XIX. yüzyılın ikinci yarısının "refah" evresi, karşıtına dönüşüyor, yüzyılın hemen hemen bütününü dolduracak olan "büyük depresyon" başlıyordu. Hem çağdaş işçi hareketinin yükselmesine, hem de bu hareket içinde Marksizm'in hegemonyasına elverişli koşullar doğuyordu. Proleterleşme süreci yaygınlaşıp derinleşiyor ve bunun sonucunda da emek ile sermaye arasında çatışma vesileleri çoğalıyordu. 1873 ile 1896 arasında, tüm merkez ülkelerde grev sayısı geçmişte görülmedik ölçülerde büyürken, Avrupa'da, 1871'de Marx'ın talimatlarına uygun olarak işçi sınıfının siyasal partileri kuruluyordu. 1889'da kurulmuş ve hedeflerindeki ortaklıkla birleşmiş bu partilerden oluşmuş olan II. Enternasyonal daha 1896'da aktif bir gerçeklik haline gelmişti.

Ne var ki bu yarım yüzyıl boyunca *Manifesto*'nun öngörüleri her ne kadar çarpıcı bir biçimde doğrulandıysa da, bu, önemli olaylarının tümünün Marx'ın şemasına uymamasını engellemedi. En anlamlı farklılıklar, bizzat proletaryanın siyaseti alanında kendini belli etti.

Paris Komünü'nün kendisi, yani Marx'ın çizdiği doğrultuya göre proletaryanın devlet iktidarını fethetme ve yönetici sınıf haline yükselme konusundaki tek çaplı girişiminin, Marx'ın teorisine göre, devrimci iktidarın alınmasına götürecek türden eğilimlerle ortak hiçbir yanı yoktu. Paris Komünü, yapısal etkenlerin, sözünü etmiş olduğumuz proletaryanın yoksullaşması ve güçlenmesi ikili sürecinin etkisinin bir sonucu olmayıp, esas olarak siyasal etkenlerin, Fransa'nın 1870 savaşında yenilgisi ve Fransa-Prusya Savaşı'nın yarattığı zor koşulların sonucu olmuştur. Bu demektir ki, proletarya, üretim sürecinde yoğunlaşan sömürüsü ile artan gücü arasında gitgide büyüyen çelişki nedeniyle değil de, burjuva devletinin genel olarak Fransız toplumunu

(1) Bakınız W. ABENDROTH, *Histoire du mouvement ouvrier en Europe* (Avrupa'da işçi hareketinin tarihi), Maspero, Paris, 1967

ve özel olarak Paris proletaryasını bir başka devlet bakımından ve ona karşı "koruyuculuk" özgörevini sağlama kapasiteden yoksun gözükmesi nedeniyle bir siyasal devrime kalkışmıştır.

Buna, askeri yenilginin yalnızca patlamanın gerçek nedenleri, daha derindeki nedenleri olan yapısal çelişkilerin patlatıcı fünyesinden ibaret olduğu itirazı yapılabilir. Sıkıntı şurada; yapısal çelişkilerin en gelişkin olduğu -tüm bu dönem boyunca İngiltere, 1870'lerin sonundan itibaren Birleşik Devletler- ve sendikal biçimiyle, özellikle grevlerle doğrudan sınıf mücadelesinin de en yüksek olduğu yerde([1]), bu mücadele bir siyasal devrime yönelme doğrultusunda herhangi bir eğilim göstermiyordu. O sıralar kendinde sınıf olarak en gelişkin durumda bulunan İngiliz proletaryası içinde bu türden en küçük bir eğilim kendini belli etseydi, onun I. Enternasyonal Konseyi'ndeki temsilcileri, Paris Komünü konusunda çok daha olumlu bir tutum almış olurlardı. Gerçekten de, onların olumsuz konumu, Marksist şemanın asli bir sorununu ortaya çıkartan bir belirtiydi; bu konum Marx'ın I.Enternasyonal'in son bulmasının ardından emek dünyasının politikasına her türlü müdahalenin dışında kalmasında kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır.

Sınıf mücadelesinin doğrudan ya da ivedi biçimleri ile daha işlenmiş diğer biçimleri arasındaki bu uyumsuzluk, Paris Komünü'nden sonra başka örneklerce de doğrulandı. Yüzyılın sonuna doğru, "büyük depresyon", sınıf mücadelesinin en doğrudan biçimi olan grevlerde güçlü bir yükselişle ve sınıf mücadelesinin daha işlenmiş bir biçimi olan işçi sınıfının siyasal partilerinin oluşumuyla çakıştı. Bu iki eğilim her ne kadar *Manifesto*'nun öngörülerini doğruluyormuş gibi gözükse de, mekân içinde birbirlerinden kopuklukları, Marx'ın şemasına pek uygun düşmüyordu. Grevlerin en yoğun olduğu ülkeler, İngiltere ve Birleşik Devletler, işçi partilerinin oluşumu bakımından en geride deydiler; bu alanda önde giden ülkeler, özellikle Almanya, grevler bakımından en sonda yer alıyordu. Genel kural olarak, bu partilerin

(1) Emek çatışmaları ve toplumsal hareketler konusunda bu denemede kullanılan tüm veriler, Binghampton'daki New York Devlet Üniversitesi, Fernand Braudel Center'dan dünya çapında emek dünyası konusunda araştırma ekibinin yürütmüş olduğu bir araştırmadan alınmıştır. Bu araştırmanın belli başlı sonuçları, 1991'de *Review*'nun bir özel sayısında yayımlanacaktır.

oluşumunun sömürüyle, işçi sınıfının oluşumuyla, emeğin sermayeye karşı yapısal çatışmasıyla ilgili olarak pek bir şey yapacak gibi görünmüyordu. Dahası, belirleyici etken olarak; toplumsal ve ekonomik düzenleme konusunda, olduğu ve algılandığı haliyle Devletin merkezi karakteri ve toplanma hakkı ve oy hakkı gibi temel medeni ve siyasal özgürlükler için kavga olarak görülüyordu. Devletin varlığını her yerde hissettirdiği ve işçi sınıfının bu temel özgürlüklerin kendisine tanınmadığını gördüğü Almanya'da, sınıf mücadelesi, işçi partisi işlenmiş biçimini aldı. Bu ülkede savaşım sermayeyle doğrudan bir çatışma biçimini ancak büyük depresyonun sonunda ve özellikle izleyen A evresinde aldı. Bunun tam tersine, devletin çok daha az merkezileştiği ve her yerde hazır ve nazır olmadığı, proletaryanın temel siyasal haklarını kazanmış bulunduğu İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de, sınıf mücadelesi özellikle grevler ve sendikaların kuruluşu biçiminde dışa vuruyordu; işçi partisi İngiltere'de çok daha sonraları kuruldu, Birleşik Devletler'de ise hiçbir zaman...

Bu farklı evrimler, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde incelenecek. Şimdilik, bu yüzyıldaki sınıf mücadelesinin Marx ve Engels'in ana öngörülerini doğrulayan gelişiminin yanında, sınıf mücadelesi ile sosyalist devrimi birbirine bağlayan postülanın geçerliliğini kuşkuya düşürebilecek kimi noktaların da bulunduğuna işaret etmekle yetinelim. Daha kesin bir ifadeyle, sanayi proletaryasının sosyo-ekonomik oluşumu, sınıf mücadelesinin yapısal biçimlerinin gelişimini beraberinde getirmekle birlikte, proletarya içinde siyasal eğilimlerin, hele de devrimci eğilimlerin gelişimini beraberinde getirmiyordu. Devlet iktidarının karşısında, bu sınıfın tutumu, kıta Avrupası'nda olduğu gibi siyasal koşulların kendisi (devletler arası ilişkiler ve devlet ile tebaları arasındaki ilişkiler), siyasal yaşama daha doğrudan ve gerektiğinde devrimci bir müdahaleyi içermediği takdirde, kesinlikle taktik değerlendirmelerden esinleniyordu. İşçi hareketinin ve onun bağrında Marksizm'in ilerlemelerinin genel bağlamında, bu anormallikler anlamsız birtakım ayrıntılar olarak gözükebilirdi. Dahası, piyasanın görünmez elinin bu ulusal sıradışılıklarla ilgileneceği ve işçi hareketinin bütününü mücadele, bilinç ve örgütlenme konularında ortak bir modele doğru yönlendireceği yönünde de haklı olarak hesap kurulabilirdi. Ne var ki, izleyen süreçte, bu küçük anormallikler, ikinci dönemde,

işçi hareketinin şiddetli bir biçimde antagonist iki kamp halinde bölünmesine yol açan bir ana tarihsel eğilimi ortaya çıkartacaktı.

Genel savaşlar, hareketler ve devrim.

1896 ile 1948 arasında, dünya pazarının hükümranlığı kuralı, siyasal ve toplumsal aktörleri bakımından yıkıldı; aynı zamanda, Marx'ın beklediği dünya proletaryasının varoluş koşullarının gitgide türdeşleşmesi gerçekleşmedi. XIX. yüzyılın liberal ideolojiyle uyumlu bir biçimde Marx dünya piyasasının devletsel aktörlerin elleriyle değil onları aşan bir tarzda işlediğini varsaymıştı ve bunun bir hata olduğu ortaya çıktı çünkü o zamanki dünya pazarı her şeyden önce Avrupa devlet sistemi üzerinde Britanya hegemonyasının bir aracıydı. Bu haliyle onun etkinliği, çok sayıda grup arasında iktidarın ve zenginliğin belli bir paylaşımına dayanıyordu; bu hegemonyanın sürebilmesinde ana etken, bu grupların konsensüsü ya da en azından kabulüydü.

Ancak 1873-1896 büyük depresyonu, bu hükümranlığın hem doruğu, hem de sonu oldu. Bunun belirleyici yanlarından biri, Avrupa tarafından Okyanus-ötesinden ve Rusya'dan kütlesel olarak tahıl ithalatıydı; bundan en büyük kazancı sağlayanlar Okyanus-ötesi, herşeyden önce de Birleşik Devletler mal tedarikçileri ve hegemonik gücün kendisi oldu; nitekim hegemonik güç *[Britanya-ç.n.]* başlıca ithalatçıydı ve dünya ölçüsünde ticaretin ve finansın denetimini elinde tutuyordu. Başlıca kaybeden ise, hızla büyümekte olan zenginliği ve iktidarı, dünya ticareti ve finansı üzerinde egemenlikten çok iç pazar için tahıl üretimine dayalı olan Almanya'ydı. Bu gelişmenin tehdidi altında olan Alman yönetici sınıfının tepkisi, dünya ekonomisinin başına geçmek ya da en azından İngiltere'yle eşit konumlara gelmek amacıyla kendi askersel-sanayi kompleksini kurmak oldu. Bu gelişmeden doğan, devletlerarası sistem içinde genelleşmiş ve açık bir mücadele, çözüme kavuşturmak için iki dünya savaşı gerektiren bir çatışma oldu.

Bu mücadele boyunca, dünya pazarının istikrarı bozuldu; hatta 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, dünya pazarının işleyişi fiilen askıya alındı. Piyasanın hükümranlığının böylece bir yana bırakılması, ne "sanayinin ilerlemesi"ni frenledi,

ne de işgücünün mal muamelesi görmesine son verdi; yani Marksist modelin proletaryanın gücünü ve yoksullaşmasını artırmasını beklediği her iki sürecin akışında da bir değişiklik olmadı. Tam tersine, dünya savaşları, sınai ilerlemenin ve kitlesel yoksullaşmanın, pazarın o güne dek gerçekleştiremediği ölçüde güçlü etkenleri oldular. Ancak pazarın bir yana bırakılması, toplumsal iktidar ve kitlesel sefaletin, proletaryanın değişik bölümleri arasında geçmişten de eşitsiz bir biçimde dağılması sonucunu verdi.

Genel kural olarak, savaş dönemlerinde, kimileri fiilen savaşın içinde olmayanlar da dahil birçok ülkede, aktif sanayi ordusu, hem mutlak değer olarak, hem de yedek orduya oranla göreceli olarak büyük ölçüde büyür. Dahası XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başındaki silahlanma yarışı, kavgaların nihai sonucunu belirlemek üzere sanayi askerlerinin işbirliğini, ordu askerlerinin işbirliği kadar ve hatta onlardan çok gerektiriyordu. Dolayısıyla işgücünün toplumsal iktidarı, devletlerarası sistem içinde iktidar mücadelesi keskinleşirken daha da büyüdü.

Ne var ki genelleşmiş savaşlar, kullanılabilir kaynakların büyüyen bir bölümünü emdi ve bunları sağlayan üretim ve mübadele ağlarını dağıttı. Bunun sonucu olarak, yönetici sınıfların işçilerin taleplerini karşılamak üzere sahip oldukları marj daha küçüldü ya da en azından bu marj işçilerin toplumsal iktidarı ölçüsünde artmadı. Böylece, dünya savaşları, Marx'ın sınıf mücadelesini yoğunlaştırmasını ve sermayenin hükümranlığının nihai yıkılmasını getirmesini beklediği o proletarya iktidarı ve yoksullaşması bileşimi yaratıyordu.

Nitekim, iki dünya savaşı, güçlü işçi mücadeleleri dalgaları doğurdu; her ne kadar çatışmaların ilk yıllarında sayıca pek kabarık değilse de, son yıllarında artan ve geçmişte görülmedik doruklara ulaşan, iki büyük çatışmanın son dönemlerinde bir daha erişilemeyecek düzeylere yükselen grev hareketleri, bu dalgaların örneğini oluşturuyordu. Bu dorukların herbiri bir büyük sosyalist devrimle çakıştı; Birinci Dünya Savaşı'nın sonu 1917 Oktobr Sovyet Devrimi'yle, İkinci Dünya Savaşı ise 1949'da zafere ulaşan Çin Devrimi'yle. Sınıf mücadelelerindeki bu yükselişin sermayenin dünya ölçeğindeki hükümranlığına son vermediği doğruysa da, sermayenin iktidarının uygulanış tarzında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi; bu değişiklikler, "re-

vizyonizm" üzerine tartışma olarak adlandırılan sorunda Bernstein ve Lenin tarafından benimsenen birbirine karşıt konumlara oldukça denk düşen, birbirinden farklı ve gitgide uzaklaşan iki doğrultuda gerçekleşti.

1896'da, II. Enternasyonal Kongresi'nin aldığı kararlardan birinde, sosyalist partilerin iktidarı alışını gündeme getirecek bir dünya bunalımının yakında patlak vereceği ortaya konmuştu. Dolayısıyla, aynı karar, proletaryayı "ortak iyilik amacıyla kendi ülkelerinde yönetmeyi öğrenmenin kaçınılmaz gerekliliği"ni kavramaya çağırıyordu. Bu önkoşullara uygun olarak, izleyen kongrenin, yalnızca kapitalist düzeni sosyalist bir düzene dönüştürmek için çalışan ve parlamento çalışmalarına katılmaya hazır olan örgütlerin temsilcileriyle toplanması kararlaştırılmıştı; böylece anarşistler dışlanmış oluyordu.

Bu Marx'ın tilmizleri ile Bakunin tilmizleri arasındaki uzun tartışmanın sonu, ama aynı zamanda da Marx'ın tilmizleri arasındaki bir büyük tartışmanın da başlangıcı oluyordu. Dünyanın sosyalist dönüşümünün hedefi, görüş ayrılıklarına yol açmamak üzere yeterince genel terimlerle ifade edilmişti, ancak tüm ülkeler proletaryası için ortak bir siyasal hedefin tanımı, birtakım temel teorik ve pratik sorunlar doğuruyordu; ve işte bu sorunları ilk kez Edouard Bernstein ortaya koydu.

Her ne kadar tarihte Bernstein, -Marksist düşüncede- "revizyonizm"in somutlaşmasıysa da, onun kendi tutumu, bu açıdan oldukça ılımlı gözükebilir, özellikle "ortodaks" denen karşıtlarının gerçek revizyonizmiyle karşılaştırıldığında... Bilimsel sosyalizmin ilkelerine uygun olarak Bernstein, Marx'ın yola çıktığımız ikili tezinin doğru olup olmadığını sınamaya çalışıyordu. Ve tıpkı Marx gibi, genel olarak kıta Avrupası'nda ve özel olarak Almanya'da işçi hareketinin eylem çizgisi çizmek için en iyi rehberin, çağdaş eğilimlerini incelediği İngiliz işçi hareketinin geçmişi ve halihazırdaki durumu olduğunu düşünüyordu.

Ne var ki Bernstein, emek dünyasının toplumsal iktidarının yüzyıllık büyüyüşüne ilişkin çok sayıda kanıt bulmasına karşılık, proletaryanın kitlesel yoksullaşmasının yüzyıllık büyüyüşüne ilişkin hiçbir kanıt bulamıyordu. Birinci teze destek olarak, yalnızca işçilerin yaşam ve çalışma düzeylerinde gözle görülür iyileşmelere değil, aynı

zamanda siyasal demokrasinin genişlemesine de işaret ediyordu: Siyasal demokrasi, bir zamanlar bir boyun eğdirme aracıyken, şimdi işçi sınıflarını özgürlüğe kavuşturmanın bir aracı haline gelmişti. Büyük depresyonun sonları ve Avrupa kapitalizminin Altın çağının başlarında yazan Bernstein, bu eğilimlerin gelecekte tersine döneceğini öngörmeye izin veren tek bir neden bulamıyordu. Çağdaş toplumların liberal örgütlenmesi varlığını koruyordu ve işçilerin toplumsal iktidarının sınırsız biçimde artışına ayak uydurmak için yeterince esnekti. Geçmişte olduğu gibi, yapılması gereken şey, "örgütlenme ve *enerjik* bir eylem"di (altını ben çizdim *G.A.*).Bundan böyle proletaryanın devrimci diktatörlüğünü içeren bir sosyalist devrim artık ne gerekli, ne de özlenirdi ([1]).

Bernstein kendi konumunu şu ünlü sloganda özetlemişti: Hareket herşeydir, amaç hiçbir şey; bu slogan, ister reformist, ister devrimci olsunlar tüm Marksistlerin gözünde bir provokasyon görünümünü kazanmıştı. Bernstein revizyonizmine karşı taarruzu yürüten Karl Kautsky, gerçekte bir reformistti. Onun desteklediği şey, proletaryanın ekonomik ve siyasal kazanımlarının konjonktürel olarak kaldıkları, bir genel bunalımın kaçınılmaz ve için için hazırlanmakta olduğu, bunalım uğrağında burjuvazinin gerek ekonomik, gerekse siyasal zeminde geçmişte vermek zorunda kaldığı ödünlerin tümünü yeniden kazanmaya çalışacağıydı. Böylesi koşullarda, proletarya ve onun örgütleri iktidara gelmeye ve ekonominin ve devletin komuta kaldıraçlarını, gerekirse devrimci yoldan, fethetmeye hazır olmadıkları takdirde herşey kaybedilmiş olacaktı.

Proletaryanın halihazırdaki mücadeleleri -Bernstein sözcükleriyle"hareket"- ile sosyalist devrim nihai hedefi -Bernstein'a göre "amaç"- arasındaki ilişki konusunda Marx'ın görüşlerindeki tüm belirsizlikler, aynı şekilde Kautsky'nin gerekçelerinde de varlığını koruyordu. Bununla birlikte, proletarya iktidarı almaya hazır olmadığı takdirde elde edilmiş tüm sonuçların sıfırlanacağı yolundaki tez, amacın herşey, hareketin ise hiçbir şey olduğu biçiminde ifade edilebilecek bir yargıya pek uzak değildi.

---

(1) Bakınız E.BERNSTEIN, *Les Présupposés du sosyalizm* (Sosyalizmin önkabulleri), Le Seuil, Paris, 1974.

Kautsky'nin kendisi bu noktaya hiç bir zaman varmadı, ama Bernstein'a karşı kavgasında Kautsky'yi desteklemiş olan Lenin bu adımı attı. Nitekim, eğer yalnızca sosyalist parti tarafından devletin fethi hareketin daha önceki kazanımlarını koruyabilecek ya da genişletebilecekse, o takdirde bu tartışmasız olarak önceliğe sahiptir. Dolayısıyla, hareketin başarıları yanılsatıcı ve aldatıcıdır. Bunlar, tek başına bırakılmış hareketin kaçınılmaz olarak uğrayacağı yenilgileri ve kayıpları hesaba katmaz; ve öte yandan işçinin yaşama ve çalışma koşulunun yalnızca bir yanını, yalnızca bir bölümünü dile getirirler. Vurguyu "işçi aristokrasisi" tezine getirerek, Lenin, Marx'ın İngiliz işçi hareketinin her hareketin geleceği bakımından en iyi rehber olacağı tarzındaki bakış açısını kapalı bir biçimde reddediyordu. Lenin'e göre, bu hareketin artan toplumsal iktidarı, yerel ve kısa vadeli bir olguydu ve İngiltere'nin dünya ekonomisindeki hegemonik konumuna bağlıydı. Buna karşılık, genel olarak kıta Avrupası'ndaki, özel olarak ise Çarlık İmparatorluğundaki proletaryanın bugünü ve geleceği, sağlam hareketlerin ve örgütlerin varlığına rağmen artan sefalete ve baskıya gebeydi.

Buradan iki sonuç çıkıyordu. İlki, proletarya hareketlerinin başarıları (ya da özünde yenilgileri), gerek yöneticilerde, gerekse militanlarda gerçekliğin hatalı bir kavranışına yol açmıştı. Sosyalist devrimin gerekliliğinin ve olanaklılığının bilincine varılması, ancak hareketin dışında gelişebilir ve harekete, profesyonel devrimcilerden oluşan bir öncü-güç tarafından taşınabilirdi. Sonra, hareketlerin örgütleri, devrimci öncülerin direktiflerini proleter yığınlara taşıyan "transmisyon (aktarma) kayışları"na dönüşmeliydi. Bu yeni teoride, son derece açık olarak görüldüğü üzere, hareket hiçbir şeydi, amaç ise herşey.

Bugün 1896-1948 arasında işçi hareketinin fiili evrimini gözönüne aldığımızda, hem Bernstein'ın, hem de Lenin'in konumlarını doğrulayan çok sayıda kanıt bulabiliriz, ama Kautsky'nin ara konumunu doğrulayan kanıt çok azdır. Elbette, kanıtlar, iki tezin herbiri için farklı yerlerde gerçekleşmiştir. Bernstein'ın konumuyla ilgili olarak, Anglo-Sakson ve İskandinav işçi hareketlerinin izlediği hat destek sağlamaktadır. İki Dünya Savaşı'na ve 1929 Bunalımı'na, Bernstein'ın öngörmeyi başaramadığı herşeye rağmen, bu ülkelerdeki proletarya, maddi iyileştirmeler ve üretim sistemindeki ağırlığıyla orantılı hatta hükümet düzeyinde bir siyasal temsil elde etmeyi sürdürmüştür.

En büyük ilerlemeler İsveç ve Avustralya'da sağlanmıştır. Ancak dünya ekonomisinin siyaseti açısından, en gözle görülür adımlar İngiltere'de -hegemonik gücünü gitgide yitiren ancak hâlâ egemen sömürgeci bir devlet olarak kalan İngiltere'de- ve yükselmekte olan hegemonik güç olan Birleşik Devletler'de atılmıştır. İşçi hareketi, 1896'da bu iki ülkede marjinal ve bağımlı bir siyasal güç halinden, 1948'de İngiltere'de çoğunluğa sahip ve hükümete yerleşmiş, Birleşik Devletlerde sonucu belirleyici etki yapabilecek bir güç haline gelmişti. Bu sonuca, tamı tamına Bernstein'ın çizdiği yol izlenerek ulaşılmıştı: Proletaryanın artan toplumsal iktidarını, toplumsal kazanımlar ve daha iyi bir siyasal temsil aracı haline dönüştürmek için elverişli her türlü koşuldan yararlanabilen, enerjik bir eylem yürüten ve sağlam birtakım hareketler ve örgütler; bu süreçte sosyalist devrim hedefi, ana konulardan biri olmamış, devrimci öncüler teorisi de pek yandaş bulmamıştı.

Lenin'in tezlerine bakılacak olursa, bu dönemin aynı zamanda iki büyük sosyalist devrim dönemi olduğunu tespit etmek gerekir. Kendi kendilerini proletaryanın öncüleri olarak ilan etmiş olanlar, Avrasya'nın hemen hemen yarısında iktidarı almışlardır. Farklılıklarına rağmen, eski Rus ve Çin imparatorluğundaki proletaryanın deneyleri, birçok önemli ortak özelliğe sahiptirler. Her iki devrimde de, ilk denemeler, tüm güçlerine rağmen birinci uğrakta, Rusya'da 1905'te, Çin'de 1925-1927'de başarısızlığa uğramışlardır. Bütünü itibariyle ve her iki ülkede, proletarya, toplumsal gücünün büyüyüşünden çok korkunç yığınsal sefaletinin artışını yaşamıştır. Özellikle, Lenin'in "emperyalizm" adını verdiği çağda, devletlerarası sistem içindeki çatışmaların yükselişi, devletlerin birbirlerine karşı iktidar savaşımı, bu iki ülkenin yönetici sınıflarını proletaryaya asgari bir korunma sağlayamayacak duruma düşürmüştür.

Bu koşullarda, olguların, eğilimlerin ve toplumsal konjonktürlerin bilimsel analizine dayalı olarak kurulmuş, azimli devrimcilerin öncü-örgütü, muzaffer sosyalist devrimlerin başını çekmek için ulusal ve uluslararası iktidar ağlarının dağınıklığından yararlanmayı bilmişlerdir. Devrimci öncüleri güçlü kılan, özgül sınıfsal konumlarının ötesinde, gitgide daha büyüyen sayıda sömürülen muazzam kitlelerin yoksullaşmasıdır. Gerçekten de, sefaletin yaygınlaşması, aktif nüfu-

sun büyük çoğunluğunu , yedek sanayi ordusunun fiili ya da potansiyel üyeleri haline getiriyordu; aynı zamanda, şu ya da bu anda bir işe sahip olma şansını elde edenlerin, bağımlı diğer grup ya da sınıflarınkinden ayrık, özel bir sınıf bilincini geliştirmelerine olanak tanımıyordu. İstihdam edilen ücretlilerin istikrarsız koşulları içinde ortaya çıkabilecek direniş hareketleri, ne kalıcı bir harekete taban oluşturabilirdi, ne de varolan düzenin sosyalist dönüşümüne yönelik bir politik eylemi yürütebilirdi. Böylesi bir dönüşümün yolları ve araçlarının dışarıda ve hatta proleter kitlelerin kendiliğinden protesto hareketlerine karşı bir konumda düşünülmeliydi.

Ancak Batı'da ve Doğu'da birbirinden net bir biçimde farklı bu iki eğilim arasında, bunlara yaklaşıldığı takdirde keşfedilebilecek çarpıcı bir ortak özellik vardı: Sanayi proletaryası, tarihsel olarak sosyalist devrim ideolojilerine ve pratiklerine geçirgen değildi; nitekim sanayi proletaryasının gözle görülür ve büyüyen bir toplumsal iktidar kazanmış olduğu yerde, sosyalist devrim destek bulamıyordu ve sosyalist devrimin destek bulduğu yerde ise, proletaryanın toplumsal iktidarı yoktu. Emek dünyasının toplumsal iktidarı ile sosyalist devrim iradesi arasındaki bu olumsuz denk düşüşü (tekabüliyeti), daha önce de Paris Komünü ile ilgili olarak nüve biçiminde görmüştük; yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu, kuşkusuz, I. Enternasyonal'in dağılışının en önemli nedeni olmuştu. İngiltere'de olduğu gibi güçlü ama reformist bir işçi hareketi ile, Fransa'daki gibi devrimci ama zayıf bir işçi hareketi arasında teorik ve pratik bir seçimle yüzyüze kaldığında, Marx bir seçim yapmamayı seçmiş ve sorunu bulduğu gibi bırakmıştı.

Marx ve Engels'in ilk niyetlerine karşıt olarak, Marksizm bir siyasal kurum haline geldiğinde, hele ki proletaryanın toplumsal iktidarı ile devrimciliği arasındaki açık ortadan kalkmak bir yana, daha da derinleştiğinde, bu seçimi artık yapmak gerekmişti. Bernstein sorunu ortaya koymuş ve toplumsal iktidar, yani "hareket"ten yana tutum almıştı; Lenin kitlelerin artan yoksullaşmasından kaynaklanan devrimcilikten, yani "amaç"tan yana tutum almıştı; Kautsky, tıpkı Marx gibi, seçim yapmamayı seçmişti. Kautsky'nin "ortodoksluğu" temsil ettiği iddiasını haklı çıkartabilecek tek kanıt da bu olabilir.

Ancak bu seçim yapmama seçimi, felaket siyasal sonuçlar verdi. Gördüğümüz gibi, diğer iki seçim dünyanın ayrık bölgelerinde

doğrulanırken, siyasal strateji olarak Kautsky'nin seçimi, orta ve güney Avrupa'daki karşı-devrimlerin zaferleriyle çürütüldü. Gerçekten de, bu ülkelerdeki işçi sınıfı örgütlerinin enerjik bir biçimde reformist bir hat ile enerjik bir biçimde devrimci bir hat arasında seçim yapma gücünden yoksunluklarını, faşizmin ve nasyonal-sosyalizmin yükselişinin bir kaynağı olarak görmek, bir ölçüde haklılık kazanmaktadır.

Kuşkusuz bu karar verme gücünden yoksunluk, bu ülkelerin işçi örgütlerinin yüzyüze bulunduğu karmaşık toplumsal durumla, Marx'ın tanımladığı iki eğilimin birbirleri üzerinde egemenlik kuramadan birarada varolduğu bir durumla ilgiliydi. Dolayısıyla gerçek bir çelişki vardı ve bu iki etkenin birleşimi proletarya içinde hem devrimci eğilimler, hem de reformist eğilimler doğuruyordu; bu da yöneticileri süregen bir ikilem karşısında bırakıyordu. Kautsky, seçimi ve ortaya koyduğu tüm teorik ve siyasal gerekçelerle, ibreyi kesin bir yöne doğru çevirmek yerine hareketin parçalanışını ve bölünüşünü pasif bir biçimde yansıtan ve böylece kafakarışıklığı ve başıbozukluk yaratmış olan bir yönetimin haklılığı konusunda bolca örnek vermiştir.

Alman sosyal-demokrasisinin kararlı bir seçiminin ve enerjik bir eyleminin, Almanya ve dünya tarihinin akışını ne ölçüde değiştirmiş olabileceği elbette bilinemez. Ancak, her durum ve koşulda, bu partinin ve İtalya Sosyalist Partisinin tarihsel sorumlulukları küçümsenemezse de, abartılmaması da uygun olur. Nitekim Almanya'da ve İtalya'da, yanısıra Japonya'da gerici seçkinlerin zaferi, yalnızca yerel nedenlerden değil, ama aynı zamanda dünya sisteminde kök salmış nedenlerden kaynaklanmıştı.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu nedenler, pazar hükümranlığının dağınıklığına ve devletlerarası sistem içinde iktidar mücadelesinin yükselişine bağlıydı. Bu süreçler, savaşa hazırlık derecesine prim verdiler; oysa bu, XX. yüzyılda, herşeyden önce askersel-sanayi komplekslerinin yaygınlaştırılıp modernleştirilmesi ve modernleştirme için gerekli dünya ekonomisi kaynaklarına aşırı ya da ayrıcalıklı erişim anlamına geliyordu. Aşırı gelişkin bir askersel-sanayi kompleksinin gücü ile dar bir ulusal ekonomik temel arasında büyük bir dengesizlik olan ülkeler bakımından, intikamcı ideolojiler, proletaryanın gözardı edilemeyecek bölümleri de içinde olmak üzere birçok toplumsal grup üzerinde güçlü bir çekiciliğe sahip oluyordu.

Böylesi koşullarda, proletarya içinde reformizm ile devrimcilik arasındaki gitgellerden kaynaklanan kararsızlıklar, bunların güçlenmesinde rolleri olsun ya da olmasın işçi örgütlerinin meşruiyetlerini yitirmelerine katkıda bulundu. Her durum ve koşulda, Almanya'da Nazilerin iktidara gelişi, genel savaşlar ve sınıf mücadelelerinde yeni bir devreyi açan sonucu belirleyici bir olay oldu. Bu çatışmaların akışı içinde, işçi örgütleri, Anglo-Sakson dünyasının büyük devletlerinde etkili siyasal güçler haline gelirken, sosyalist devrimlerden doğan rejimler Avrasya'nın yaklaşık yarısını kaplayacak ölçüde yaygınlaştılar.

Şuna da işaret etmemiz gerekir ki, bu inanılmaz yayılma, sanayi proletaryasının kendisi başlı başına devrimci bir irade göstermeksizin gerçekleşmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın akışı içinde, proletaryanın kendisi, hiçbir yerde, (1871'de Fransa'da, 1917'de Rusya'da, 1919-1920'de Almanya ve Avusturya'da-Macaristan'da görüldüğü üzere savaştan yenilgiyle çıkmış ülkelerde bile) "komün" ya da "sovyet" tipi kendi öz hükümet organları aracılığıyla iktidarı alma girişiminde bulunmadı. Devrimci rejimlerin yaygınlaşması, sanki Gramsci'nin, "bir devletin yenilenme için mücadeleyi yönetmek üzere yerel toplumsal grupların yerine geçtiği" (1) İtalyan birliğinde Piemonte işlevi adını verdiği şeyin bir proleter versiyonu söz konusuymuşçasına, esas itibariyle, muzaffer ordulardan kaynaklandı.

Doğu Avrupa'da komünist rejimleri Sovyet ordusu yerleştirdi. Diğer yerlerde, Yugoslavya'da, Arnavutluk'ta ve özellikle Çin'de komünist rejimler, ulusal ve Mihver devletlerine karşı (Almanya-İtalya-Japonya) ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çekmiş olan devrimci siyasal seçkinler tarafından denetlenen ordular tarafından iktidara getirildi. Komünist partilerinin proletaryanın önemli bir bölümü üzerinde hegemonya sağladığı İtalya ve Fransa gibi ülkelerde de, komünist partilerinin bu başarısı büyük ölçüde Alman işgalciye karşı silahlı mücadele boyunca yönetici rol oynamalarından kaynaklanıyordu.Böylece sosyalist devrim ideali, merkez ülkeler işçi hareketi tarafından terk edilmiş oluyordu. Sosyalist devrim ideali, işte böylesi koşullarda, ulusal kurtuluş hareketleri içinde yeni bir temel buluyordu.

---

(1) Antonio GRAMSCI, *Quaderni del Carcere* (éd. Gerratana), Einaudi, 1975, t.III, p. 1822-1824

Amerikan hegemonyası ve uluslararası işçi hareketinin yeniden biçimlenmesi

1948'de, geçen yarım yüzyılın egemen eğilimleri hakkında bir genelleme yapılacak olsaydı, herşey sermayenin hükümranlığının yakın bir gelecekte son bulacağı söylenirdi. İki dünya savaşı ve sınıf mücadelesi devresinin herbiri, dünya ekonomisinin çeper ve yarı-çeper ülkelerinde sosyalist devrimin muazzam atılımlarına ve merkez ülkelerde proletaryanın toplumsal ve siyasal iktidarının atılımlarına yol açmıştı. Bu eğilim tersine dönmediği takdirde, hâlâ ortada duran biricik sorun kapitalizmin varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği olmayıp, hangi reform-devrim bileşimiyle yer değiştireceği olabilirdi.

Ne var ki eğilim gerçekten de tersine döndü; o kadar ki izleyen yirmi yıl kapitalizmin geçmişte benzerini görmediği bir altın çağ oldu. Bu yirmi yılın iki ayırdedici özelliği: Merkez ülkelerde devletlerarası ilişkiler barışçıl oldu, dünya pazarı Birleşik Devletler'in hegemonyası altında yeniden kuruldu. 1968'e kadar, pazarın bu yeniden kuruluşu kısmi kaldı ve esas itibariyle Amerikan askeri ve finansal güçlerine dayanıyordu. Sonra, 1968-1973 arasında, Bretton Foods para anlaşmaları sisteminin çöküşü ve Amerika'nın Vietnam'da bozguna uğraması meydana geldi; bu iki olay, Birleşik Devletler'in pazarın yeniden kuruluşu sürecini güvence altına almak için yeterli ve gerekli güçlere artık sahip olmadığını ortaya çıkardı. Nitekim 1973'ten itibaren, elbette belli sınırlar içinde olmakla birlikte, dünya pazarı, hiçbir devletin, hatta Birleşik Devletler'in bile denetleyemediği bir "özerk güç" haline gelmiş gibi gözüküyor. Elbette, devletler, büyük şirketler ve yönetimler, elele vererek, pazarın serbestliğinin sınırlarını çizmek ve yönlendirmek için çalışabilirler ve çalışmak durumundadırlar, ne var ki bu kolay olmamakta ve beklenmedik birtakım sonuçlar da vermektedir. Kapitalizmin tarihinde hiçbir zaman dünya pazarının hükümranlığının Marx tarafından kurulmuş ideal tipe bu denli yakın olmadığı kabul edilebilir.

Elbette, son yıllardaki dünya pazarının toplumsal temelleri, XIX. yüzyıldakilerden alabildiğine farklıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşik Devletler, önceki elli yıl boyunca yıkılmış olanın-

kiyle aynı türden bir dünya pazarını yeniden kurmaya girişmemişti. Böylesi bir yeniden kuruluş, yalnızca onun bozguna uğrayışından çıkartılan dersler nedeniyle değil, yalnızca XIX. yüzyıl İngiliz kapitalizmi ile XX. yüzyıl Amerikan kapitalizmi arasında varolan yapısal farklılıklar nedeniyle değil, ama özellikle işçi hareketinin İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de elde etmiş olduğu iktidar ve başka yerlerde gerçekleşmiş olan sosyalist devrimler nedeniyle de, zaten ne olanaklı, ne de özlenirdi. Bu nedenledir ki Amerikan yönetici sınıflarının aydın öğeleri, uzun zamandan beri XIX. yüzyılın harfi harfine burjuva düzenine herhangi bir geri dönüşün öngörülemez olduğunu ve yeni dünya düzeninin, dünya proletaryasının olabildiğince geniş bir bölümünü içine alması gerektiğini kavramışlardı.

Bu Amerikan stratejisinin anlamlı yönlerinden biri, "sömürgeciliğe son verme"ye ve egemen devletler sisteminin yaygınlaşıp pekişmesine destek oldu. Kendisinden önce Wilson'un yaptığı gibi, Franklin D. Roosevelt, Lenin'in merkez ülkelerin kapitalist devletleri arasında topraklarını ve nüfuslarını genişletmek amacıyla mücadelelerin, sosyalist devrimler ve kapitalizmin nihai yıkılışı için elverişli koşullar yaratan olumsuz sonuçlu bir oyun olduğu biçimindeki görüşünü paylaşıyordu. Dolayısıyla ve bu kez Birleşik Devletler açısından, çok geç kalınmadan yükselen sosyalist devrimler kabarması durdurulmak isteniyorsa, bu çatışmalara ve düşmanlıklara son vermek gerekiyordu: Tüm dünyada burjuvazinin ve proletaryanın en zayıf kesimlerinin kendi yazgılarını kendilerinin belirleme hakkını tanımak gerekiyordu.

Bu stratejinin en az bu kadar önemli bir ikinci yanı da, emek dünyasının toplumsal iktidarına karşı alınacak tutumda yatıyordu: İçerde tanınmalı ve hesaba katılmalı, dışarıda ise yaygınlaşmasına elverişli koşullar yaratılmalıydı; bu, Birleşik Devletler'i yöneten çıkarlar koalisyonu açısından birçok bakımdan avantajlıydı. Oligopolistik kapitalizm açısından, bu politika Avrupa'da ve diğer yerlerde Birleşik Devletler'inkine benzer "iç" pazarlar yaratacak ve Amerikan çokuluslu şirketlerinin yaygınlaşmasının yolunu açacaktı. İşçi hareketi açısından, bu politika, dünyanın diğer kesimlerindeki ücret düzeylerinden ve daha düşük gelirlerden kaynaklanan rekabetçi baskı tehditlerini azaltacaktı. Son olarak ve en az diğerleri kadar önemli bir yan da, hükümet bakımından bu politika, Birleşik Devletler'in dünya önünde

yalnızca kapitalizmin değil, ama aynı zamanda emek dünyasının da çıkarlarının temsilcisi olarak kendini ilan etmesi ve gerçekten de böyle algılanabilmesi anlamına geliyordu. Birleşik Devletler'in askeri ve mali üstünlüğünü gerçek bir dünya hegemonyası haline dönüştüren, sömürgeciliğe son vermeye sağlanan destekle birlikte yürütülen bu siyasal hat oldu (1).

Amerikan işçi hareketinin ayırdedici özelliği olan hareketin amaca önceliği ideolojisi ve pratiği, böylece, Amerikan gücü sayesinde, bu gücün kendini hissetttirdiği her yere ihraç edilebildi; bu, özellikle, Amerikan ordusunun tek başına ya da müttefikleriyle birlikte devlet iktidarını uyguladığı ve sanayileşmenin işçi hareketine sağlam bir toplumsal temel sağlayacak kadar gelişkin olduğu, savaşta yenilgiye uğramış ülkeler için geçerliydi. Ancak en başarılı olduğu yerde bile, sınıf ilişkilerinin bu yukarıdan yeniden yapılandırılışı, dünya pazarı yeniden kurulmadan ve Birleşik Devletler'de emek dünyasının toplumsal iktidarının temeli olan birikim yapıları hızla yaygınlaşmadan sonuç veremezdi.

Yukarıda, Amerikan işçi hareketini, basit bir biçimde, genel Anglo-Sakson modelinden kaynaklanan ve hareketin amaca önceliği ilkesine uyan bir hareket olarak ele aldık. Ne var ki ve iki savaş arası dönemden itibaren, Amerikan hareketi, kapitalist birikimin proletaryanın eline verdikleriyle sahip olduğu toplumsal iktidarı başka yerlerden çok daha iyi göstermesiyle ayırdediliyordu. Başka yerlerde, İngiltere'de, Avustralya'da, İsveç'te, birtakım güçlü işçi hareketleri, siyasal ifadelerini, işçi hareketinin denetimi altında kalan, ama gerektiğinde onu tamamlayan ya da onun yerine geçen işçi partilerinin yükselişinde bulmuşlardı. Birleşik Devletler'de benzeri bir şey olmamıştı. Çok çok varolan partilerden biri emek dünyasının siyasal temsilciliğini üstlenmişti. Ne var ki hareketin kendisi, kendi harekete geçiş ve örgütlenme yeteneklerine bağlı olarak ilerliyor ya da geriliyordu.

Bunlar da geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca Amerikan kapitalizminin yapısal dönüşümlerinin öngörülmedik sonucu oluyordu. Bu

---

(1) "Hegemonya" terimini Gramsci'nin kullandığı anlamda, yani zor ve uzlaşma karışımına dayalı olarak olarak uygulanan bir egemenlik anlamında kullanıyorum. Bakınız *Les Cahiers de prison* (Hapishane Defterleri), t.3, Paris, Gallimard, p.434.

açıdan, 1873-1896 "büyük depresyonu", sonucu belirleyici bir dönemece işaret etmişti; Amerikan kapitalizmi, işte bu dönemde, Marx'ın deyimiyle ([1]) "göreli artı-değer üretimi"nin tam olarak gelişmesine denk düşen dikey bütünleşmeye ve bürokratik sevk ve idareye dayalı birtakım birikim yapılarını yaratmıştı.

Harry Braverman'ın ([2]) büyük bir titizlikle gösterdiği gibi, bu yapıların yaratılışı, emek sürecinin yeniden oluşturulmasıyla birlikte yürütüldü; öyle ki emek süreci daha karmaşık hale geldikçe, çalışanların herbirinin sahip olması gereken kalifikasyon (nitelik) düzeyi daha da azalıyor ve egemen olunması daha kolaylaşıyordu. Bu bir "kalifikasyonsuzlaştırma(niteliksizleştirme)" süreci oldu. Bu evrim, karmaşık işleri gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve beceriyi ellerinde tutan ileri derecede kalifiye (nitelikli) işçilerden - ya da zanaatkarlardan- oluşan (göreceli olarak) sınırlı katmanın toplumsal iktidarını ortadan kaldırıyordu. Ve bu sürecin yalnızca bir yanıydı; diğer yan, daha basit görevleri yerine getiren "yarı-kalifiye(yarı-nitelikli)" denen göreceli olarak daha geniş bir ücretliler katmanının toplumsal rolündeki artıştı.

Gerçekten de "kalifikasyonsuzlaştırma(niteliksizleştirme)", iki yüzü keskin bir bıçak gibiydi: Sermayenin değerlendirilmesini bir yandan kolaylaştırıyor, ama diğer yandan bunu daha rastlantısal kılıyordu. Daha kolaylaştırıyordu, çünkü sermayeyi, kalifiye (nitelikli) işçilerin bilgilerine ve kalifikasyonlarına (niteliklerine) daha az bağımlı kılıyordu; ancak daha az rahat hale getiriyordu çünkü menajerler hiyerarşisinin, Galbraith'in ifadesiyle "teknoyapılar"ın büyük ölçüde yaygınlaşmasıyla atbaşı gidiyordu; oysa ki menajerlerin, "teknoyapıların" değerlendirilmesi, üretim sürecinin hızına, dolayısıyla üretim

---

(1) Bakınız Alfred D. CHANDLER, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in Amecan Business* (Görünür El: Amerikan İş Yaşamında Sevk ve İdare Devrimi) Cambridge University Press, Cambridge, 1977 (Fransızca çevirisi: Economica, Paris, 1989); Michel AGLIETTA, *Régulation et crises du capitalisme:l'expérience des Etats-Unis* (Kapitalizmin düzenlenmesi ve bunalımları: Birleşik Devletler Deneyi), Calmann-Lévy, Paris, 1976.

(2) Harry BRAVERMAN, *Travail et capitalisme monopoliste: la dégradation du travail au XX-e siècle* (Emek ve tekelci kapitalizm: XX. yüzyılda emeğin gerileyişi), Maspero, Paris, 1976.

akışının ulaşılan tempoda süregitmesi için daha geniş çalışan kitlelerinin aralarında ve menajerler ve teknisyenlerle işbirliğini kabul etmelerine daha bağımlı hale geliyordu. Maliyeti yüksek bir teknoyapının değerlendirilmesini sağlamak üzere büyük işçi kitlelerinin üretken çabasının böylesine önem taşıması da, işgücünün toplumsal iktidarına yeni ve daha geniş bir temel sağlıyordu.

Bu olgu, ilk kez, 1930'lu yılların ilk yarısıyla 1940'lı yılların başlarında Birleşik Devletler'de yaşanan büyük grev dalgası ve hak istemleri faaliyetleri boyunca tespit edilebilir. İlk ağızda bu, sıradan işçilerin büyük depresyonun, 1929 ve izleyen yılların bunalımının tüm yükünün onların üzerine yıkılması girişimlerine karşı kendiliğinden bir karşı koyuşu oldu([1]). Önemi ne olursa olsun başlıca ve gerçekte tek işçi örgütü olan AFL'ye (American Federation of Labour) gelince, o kendiliğinden hiçbir şey yapmadı; AFL'nin hareketi örgütleyip yönetmeye koyulması, ancak hareket kendi başına yürüyecek ve CIO'nun (Council for Industrial Organization) içinden doğduğu alternatif örgütler yaratacak güçte olduğunu kanıtladıktan sonra ortaya çıktı.

Bu mücadeleler, savaş için seferberlik döneminde, daha önce işaret ettiğimiz gibi, proletaryanın toplumsal iktidarının güçlenmesi için elverişli bu dönemde büyük başarılar sağladı. Ancak, Maccathyciliğe rağmen, bu zaferlerden birçoğu, seferberliğe son verilen dönemde, savaş sonrasında pekiştirildi. Bir ya da iki onyıllık dönem boyunca, Amerikan sanayi proletaryası, benzersiz ve eşi başka yerde görülmedik bir ekonomik refahtan ve aynı zamanda yine benzeri geçmişte görülmedik bir siyasal ağırlıktan yararlandı. Yine de bu toplumsal iktidar belirli sınırlar içinde tutuldu ve frenlendi. En etkili mücadele biçimleri, gayrı meşru ilan edildi, emek çatışmaları bayağılaştırıldı

---

(1) Bu konuda daha derinlemesine bir inceleme, G.ARRIGHI ve Beverly J. SILVER'ın, C. BERGQUIST editörlüğünde yayınlanan *Labour in the Capitalist World - Economy* (Kapitalist Dünya Ekonomisinde Emek), Sage, Beverly Hills, 1984 kitabında yer alan "Labor Movements and Capital Migration: The United States and Western Europe in Wolrd Historical Perspective (Emek Haraketleri ve Sermaye Göçü: Dünya Tarihsel Perspektifi içinde Birleşik Devletler ve Batı Avrupa)" makalesinde yer almaktadır. Yazar, bu denemenin ilk taslağı konusunda yaptıkları yorumlar ve eleştiriler için Terence K. Hopkins ve Beverly J. Silver'a çok şey borçludur.

vizyonizm" üzerine tartışma olarak adlandırılan sorunda Bernstein ve Lenin tarafından benimsenen birbirine karşıt konumlara oldukça denk düşen, birbirinden farklı ve gitgide uzaklaşan iki doğrultuda gerçekleşti.

1896'da, II. Enternasyonal Kongresi'nin aldığı kararlardan birinde, sosyalist partilerin iktidarı alışını gündeme getirecek bir dünya bunalımının yakında patlak vereceği ortaya konmuştu. Dolayısıyla, aynı karar, proletaryayı "ortak iyilik amacıyla kendi ülkelerinde yönetmeyi öğrenmenin kaçınılmaz gerekliliği"ni kavramaya çağırıyordu. Bu önkoşullara uygun olarak, izleyen kongrenin, yalnızca kapitalist düzeni sosyalist bir düzene dönüştürmek için çalışan ve parlamento çalışmalarına katılmaya hazır olan örgütlerin temsilcileriyle toplanması kararlaştırılmıştı; böylece anarşistler dışlanmış oluyordu.

Bu Marx'ın tilmizleri ile Bakunin tilmizleri arasındaki uzun tartışmanın sonu, ama aynı zamanda da Marx'ın tilmizleri arasındaki bir büyük tartışmanın da başlangıcı oluyordu. Dünyanın sosyalist dönüşümünün hedefi, görüş ayrılıklarına yol açmamak üzere yeterince genel terimlerle ifade edilmişti, ancak tüm ülkeler proletaryası için ortak bir siyasal hedefin tanımı, birtakım temel teorik ve pratik sorunlar doğuruyordu; ve işte bu sorunları ilk kez Edouard Bernstein ortaya koydu.

Her ne kadar tarihte Bernstein, -Marksist düşüncede- "revizyonizm"in somutlaşmasıysa da, onun kendi tutumu, bu açıdan oldukça ılımlı gözükebilir, özellikle "ortodaks" denen karşıtlarının gerçek revizyonizmiyle karşılaştırıldığında... Bilimsel sosyalizmin ilkelerine uygun olarak Bernstein, Marx'ın yola çıktığımız ikili tezinin doğru olup olmadığını sınamaya çalışıyordu. Ve tıpkı Marx gibi, genel olarak kıta Avrupası'nda ve özel olarak Almanya'da işçi hareketinin eylem çizgisi çizmek için en iyi rehberin, çağdaş eğilimlerini incelediği İngiliz işçi hareketinin geçmişi ve halihazırdaki durumu olduğunu düşünüyordu.

Ne var ki Bernstein, emek dünyasının toplumsal iktidarının yüzyıllık büyüyüşüne ilişkin çok sayıda kanıt bulmasına karşılık, proletaryanın kitlesel yoksullaşmasının yüzyıllık büyüyüşüne ilişkin hiçbir kanıt bulamıyordu. Birinci teze destek olarak, yalnızca işçilerin yaşam ve çalışma düzeylerinde gözle görülür iyileşmelere değil, aynı

zamanda siyasal demokrasinin genişlemesine de işaret ediyordu: Siyasal demokrasi, bir zamanlar bir boyun eğdirme aracıyken, şimdi işçi sınıflarını özgürlüğe kavuşturmanın bir aracı haline gelmişti. Büyük depresyonun sonları ve Avrupa kapitalizminin Altın çağının başlarında yazan Bernstein, bu eğilimlerin gelecekte tersine döneceğini öngörmeye izin veren tek bir neden bulamıyordu. Çağdaş toplumların liberal örgütlenmesi varlığını koruyordu ve işçilerin toplumsal iktidarının sınırsız biçimde artışına ayak uydurmak için yeterince esnekti. Geçmişte olduğu gibi, yapılması gereken şey, "örgütlenme ve *enerjik* bir eylem"di (altını ben çizdim *G.A.*).Bundan böyle proletaryanın devrimci diktatörlüğünü içeren bir sosyalist devrim artık ne gerekli, ne de özlenirdi ([1]).

Bernstein kendi konumunu şu ünlü sloganda özetlemişti: Hareket herşeydir, amaç hiçbir şey; bu slogan, ister reformist, ister devrimci olsunlar tüm Marksistlerin gözünde bir provokasyon görünümünü kazanmıştı. Bernstein revizyonizmine karşı taarruzu yürüten Karl Kautsky, gerçekte bir reformistti. Onun desteklediği şey, proletaryanın ekonomik ve siyasal kazanımlarının konjonktürel olarak kaldıkları, bir genel bunalımın kaçınılmaz ve için için hazırlanmakta olduğu, bunalım uğrağında burjuvazinin gerek ekonomik, gerekse siyasal zeminde geçmişte vermek zorunda kaldığı ödünlerin tümünü yeniden kazanmaya çalışacağıydı. Böylesi koşullarda, proletarya ve onun örgütleri iktidara gelmeye ve ekonominin ve devletin komuta kaldıraçlarını, gerekirse devrimci yoldan, fethetmeye hazır olmadıkları takdirde herşey kaybedilmiş olacaktı.

Proletaryanın halihazırdaki mücadeleleri -Bernstein sözcükleriyle"hareket"- ile sosyalist devrim nihai hedefi -Bernstein'a göre "amaç"- arasındaki ilişki konusunda Marx'ın görüşlerindeki tüm belirsizlikler, aynı şekilde Kautsky'nin gerekçelerinde de varlığını koruyordu. Bununla birlikte, proletarya iktidarı almaya hazır olmadığı takdirde elde edilmiş tüm sonuçların sıfırlanacağı yolundaki tez, amacın herşey, hareketin ise hiçbir şey olduğu biçiminde ifade edilebilecek bir yargıya pek uzak değildi.

---

(1) Bakınız E.BERNSTEIN, *Les Présupposés du sosyalizm* (Sosyalizmin önkabulleri), Le Seuil, Paris, 1974.

Kautsky'nin kendisi bu noktaya hiç bir zaman varmadı, ama Bernstein'a karşı kavgasında Kautsky'yi desteklemiş olan Lenin bu adımı attı. Nitekim, eğer yalnızca sosyalist parti tarafından devletin fethi hareketin daha önceki kazanımlarını koruyabilecek ya da genişletebilecekse, o takdirde bu tartışmasız olarak önceliğe sahiptir. Dolayısıyla, hareketin başarıları yanılsatıcı ve aldatıcıdır. Bunlar, tek başına bırakılmış hareketin kaçınılmaz olarak uğrayacağı yenilgileri ve kayıpları hesaba katmaz; ve öte yandan işçinin yaşama ve çalışma koşulunun yalnızca bir yanını, yalnızca bir bölümünü dile getirirler. Vurguyu "işçi aristokrasisi" tezine getirerek, Lenin, Marx'ın İngiliz işçi hareketinin her hareketin geleceği bakımından en iyi rehber olacağı tarzındaki bakış açısını kapalı bir biçimde reddediyordu. Lenin'e göre, bu hareketin artan toplumsal iktidarı, yerel ve kısa vadeli bir olguydu ve İngiltere'nin dünya ekonomisindeki hegemonik konumuna bağlıydı. Buna karşılık, genel olarak kıta Avrupası'ndaki, özel olarak ise Çarlık İmparatorluğundaki proletaryanın bugünü ve geleceği, sağlam hareketlerin ve örgütlerin varlığına rağmen artan sefalete ve baskıya gebeydi.

Buradan iki sonuç çıkıyordu. İlki, proletarya hareketlerinin başarıları (ya da özünde yenilgileri), gerek yöneticilerde, gerekse militanlarda gerçekliğin hatalı bir kavranışına yol açmıştı. Sosyalist devrimin gerekliliğinin ve olanaklılığının bilincine varılması, ancak hareketin dışında gelişebilir ve harekete, profesyonel devrimcilerden oluşan bir öncü-güç tarafından taşınabilirdi. Sonra, hareketlerin örgütleri, devrimci öncülerin direktiflerini proleter yığınlara taşıyan "transmisyon (aktarma) kayışları"na dönüşmeliydi. Bu yeni teoride, son derece açık olarak görüldüğü üzere, hareket hiçbir şeydi, amaç ise herşey.

Bugün 1896-1948 arasında işçi hareketinin fiili evrimini gözönüne aldığımızda, hem Bernstein'ın, hem de Lenin'in konumlarını doğrulayan çok sayıda kanıt bulabiliriz, ama Kautsky'nin ara konumunu doğrulayan kanıt çok azdır. Elbette, kanıtlar, iki tezin herbiri için farklı yerlerde gerçekleşmiştir. Bernstein'ın konumuyla ilgili olarak, Anglo-Sakson ve İskandinav işçi hareketlerinin izlediği hat destek sağlamaktadır. İki Dünya Savaşı'na ve 1929 Bunalımı'na, Bernstein'ın öngörmeyi başaramadığı herşeye rağmen, bu ülkelerdeki proletarya, maddi iyileştirmeler ve üretim sistemindeki ağırlığıyla orantılı hatta hükümet düzeyinde bir siyasal temsil elde etmeyi sürdürmüştür.

En büyük ilerlemeler İsveç ve Avustralya'da sağlanmıştır. Ancak dünya ekonomisinin siyaseti açısından, en gözle görülür adımlar İngiltere'de -hegemonik gücünü gitgide yitiren ancak hâlâ egemen sömürgeci bir devlet olarak kalan İngiltere'de- ve yükselmekte olan hegemonik güç olan Birleşik Devletler'de atılmıştır. İşçi hareketi, 1896'da bu iki ülkede marjinal ve bağımlı bir siyasal güç halinden, 1948'de İngiltere'de çoğunluğa sahip ve hükümete yerleşmiş, Birleşik Devletlerde sonucu belirleyici etki yapabilecek bir güç haline gelmişti. Bu sonuca, tamı tamına Bernstein'ın çizdiği yol izlenerek ulaşılmıştı: Proletaryanın artan toplumsal iktidarını, toplumsal kazanımlar ve daha iyi bir siyasal temsil aracı haline dönüştürmek için elverişli her türlü koşuldan yararlanabilen, enerjik bir eylem yürüten ve sağlam birtakım hareketler ve örgütler; bu süreçte sosyalist devrim hedefi, ana konulardan biri olmamış, devrimci öncüler teorisi de pek yandaş bulmamıştı.

Lenin'in tezlerine bakılacak olursa, bu dönemin aynı zamanda iki büyük sosyalist devrim dönemi olduğunu tespit etmek gerekir. Kendi kendilerini proletaryanın öncüleri olarak ilan etmiş olanlar, Avrasya'nın hemen hemen yarısında iktidarı almışlardır. Farklılıklarına rağmen, eski Rus ve Çin imparatorluğundaki proletaryanın deneyleri, birçok önemli ortak özelliğe sahiptirler. Her iki devrimde de, ilk denemeler, tüm güçlerine rağmen birinci uğrakta, Rusya'da 1905'te, Çin'de 1925-1927'de başarısızlığa uğramışlardır. Bütünü itibariyle ve her iki ülkede, proletarya, toplumsal gücünün büyüyüşünden çok korkunç yığınsal sefaletinin artışını yaşamıştır. Özellikle, Lenin'in "emperyalizm" adını verdiği çağda, devletlerarası sistem içindeki çatışmaların yükselişi, devletlerin birbirlerine karşı iktidar savaşımı, bu iki ülkenin yönetici sınıflarını proletaryaya asgari bir korunma sağlayamayacak duruma düşürmüştür.

Bu koşullarda, olguların, eğilimlerin ve toplumsal konjonktürlerin bilimsel analizine dayalı olarak kurulmuş, azimli devrimcilerin öncü-örgütü, muzaffer sosyalist devrimlerin başını çekmek için ulusal ve uluslararası iktidar ağlarının dağınıklığından yararlanmayı bilmişlerdir. Devrimci öncüleri güçlü kılan, özgül sınıfsal konumlarının ötesinde, gitgide daha büyüyen sayıda sömürülen muazzam kitlelerin yoksullaşmasıdır. Gerçekten de, sefaletin yaygınlaşması, aktif nüfu-

ve özel olarak Paris proletaryasını bir başka devlet bakımından ve ona karşı "koruyuculuk" özgörevini sağlama kapasiteden yoksun gözükmesi nedeniyle bir siyasal devrime kalkışmıştır.

Buna, askeri yenilginin yalnızca patlamanın gerçek nedenleri, daha derindeki nedenleri olan yapısal çelişkilerin patlatıcı fünyesinden ibaret olduğu itirazı yapılabilir. Sıkıntı şurada; yapısal çelişkilerin en gelişkin olduğu -tüm bu dönem boyunca İngiltere, 1870'lerin sonundan itibaren Birleşik Devletler- ve sendikal biçimiyle, özellikle grevlerle doğrudan sınıf mücadelesinin de en yüksek olduğu yerde([1]), bu mücadele bir siyasal devrime yönelme doğrultusunda herhangi bir eğilim göstermiyordu. O sıralar kendinde sınıf olarak en gelişkin durumda bulunan İngiliz proletaryası içinde bu türden en küçük bir eğilim kendini belli etseydi, onun I. Enternasyonal Konseyi'ndeki temsilcileri, Paris Komünü konusunda çok daha olumlu bir tutum almış olurlardı. Gerçekten de, onların olumsuz konumu, Marksist şemanın asli bir sorununu ortaya çıkartan bir belirtiydi; bu konum Marx'ın I.Enternasyonal'in son bulmasının ardından emek dünyasının politikasına her türlü müdahalenin dışında kalmasında kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır.

Sınıf mücadelesinin doğrudan ya da ivedi biçimleri ile daha işlenmiş diğer biçimleri arasındaki bu uyumsuzluk, Paris Komünü'nden sonra başka örneklerce de doğrulandı. Yüzyılın sonuna doğru, "büyük depresyon", sınıf mücadelesinin en doğrudan biçimi olan grevlerde güçlü bir yükselişle ve sınıf mücadelesinin daha işlenmiş bir biçimi olan işçi sınıfının siyasal partilerinin oluşumuyla çakıştı. Bu iki eğilim her ne kadar *Manifesto*'nun öngörülerini doğruluyormuş gibi gözükse de, mekân içinde birbirlerinden kopuklukları, Marx'ın şemasına pek uygun düşmüyordu. Grevlerin en yoğun olduğu ülkeler, İngiltere ve Birleşik Devletler, işçi partilerinin oluşumu bakımından en gerideydiler; bu alanda önde giden ülkeler, özellikle Almanya, grevler bakımından en sonda yer alıyordu. Genel kural olarak, bu partilerin

(1) Emek çatışmaları ve toplumsal hareketler konusunda bu denemede kullanılan tüm veriler, Binghampton'daki New York Devlet Üniversitesi, Fernand Braudel Center'dan dünya çapında emek dünyası konusunda araştırma ekibinin yürütmüş olduğu bir araştırmadan alınmıştır. Bu araştırmanın belli başlı sonuçları, 1991'de *Review*'nun bir özel sayısında yayımlanacaktır.

oluşumunun sömürüyle, işçi sınıfının oluşumuyla, emeğin sermayeye karşı yapısal çatışmasıyla ilgili olarak pek bir şey yapacak gibi görünmüyordu. Dahası, belirleyici etken olarak; toplumsal ve ekonomik düzenleme konusunda, olduğu ve algılandığı haliyle Devletin merkezi karakteri ve toplanma hakkı ve oy hakkı gibi temel mèdeni ve siyasal özgürlükler için kavga olarak görülüyordu. Devletin varlığını her yerde hissettirdiği ve işçi sınıfının bu temel özgürlüklerin kendisine tanınmadığını gördüğü Almanya'da, sınıf mücadelesi, işçi partisi işlenmiş biçimini aldı. Bu ülkede savaşım sermayeyle doğrudan bir çatışma biçimini ancak büyük depresyonun sonunda ve özellikle izleyen A evresinde aldı. Bunun tam tersine, devletin çok daha az merkezileştiği ve her yerde hazır ve nazır olmadığı, proletaryanın temel siyasal haklarını kazanmış bulunduğu İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de, sınıf mücadelesi özellikle grevler ve sendikaların kuruluşu biçiminde dışa vuruyordu; işçi partisi İngiltere'de çok daha sonraları kuruldu, Birleşik Devletler'de ise hiçbir zaman...

Bu farklı evrimler, aşağıda daha ayrıntılı bir biçimde incelenecek. Şimdilik, bu yüzyıldaki sınıf mücadelesinin Marx ve Engels'in ana öngörülerini doğrulayan gelişiminin yanında, sınıf mücadelesi ile sosyalist devrimi birbirine bağlayan postülanın geçerliliğini kuşkuya düşürebilecek kimi noktaların da bulunduğuna işaret etmekle yetinelim. Daha kesin bir ifadeyle, sanayi proletaryasının sosyo-ekonomik oluşumu, sınıf mücadelesinin yapısal biçimlerinin gelişimini beraberinde getirmekle birlikte, proletarya içinde siyasal eğilimlerin, hele de devrimci eğilimlerin gelişimini beraberinde getirmiyordu. Devlet iktidarının karşısında, bu sınıfın tutumu, kıta Avrupası'nda olduğu gibi siyasal koşulların kendisi (devletler arası ilişkiler ve devlet ile tebaları arasındaki ilişkiler), siyasal yaşama daha doğrudan ve gerektiğinde devrimci bir müdahaleyi içermediği takdirde, kesinlikle taktik değerlendirmelerden esinleniyordu. İşçi hareketinin ve onun bağrında Marksizm'in ilerlemelerinin genel bağlamında, bu anormallikler anlamsız birtakım ayrıntılar olarak gözükebilirdi. Dahası, piyasanın görünmez elinin bu ulusal sıradışılıklarla ilgileneceği ve işçi hareketinin bütününü mücadele, bilinç ve örgütlenme konularında ortak bir modele doğru yönlendireceği yönünde de haklı olarak hesap kurulabilirdi. Ne var ki, izleyen süreçte, bu küçük anormallikler, ikinci dönemde,

işçi hareketinin şiddetli bir biçimde antagonist iki kamp halinde bölünmesine yol açan bir ana tarihsel eğilimi ortaya çıkartacaktı.

Genel savaşlar, hareketler ve devrim.

1896 ile 1948 arasında, dünya pazarının hükümranlığı kuralı, siyasal ve toplumsal aktörleri bakımından yıkıldı; aynı zamanda, Marx'ın beklediği dünya proletaryasının varoluş koşullarının gitgide türdeşleşmesi gerçekleşmedi. XIX. yüzyılın liberal ideolojiyle uyumlu bir biçimde Marx dünya piyasasının devletsel aktörlerin elleriyle değil onları aşan bir tarzda işlediğini varsaymıştı ve bunun bir hata olduğu ortaya çıktı çünkü o zamanki dünya pazarı her şeyden önce Avrupa devlet sistemi üzerinde Britanya hegemonyasının bir aracıydı. Bu haliyle onun etkinliği, çok sayıda grup arasında iktidarın ve zenginliğin belli bir paylaşımına dayanıyordu; bu hegemonyanın sürebilmesinde ana etken, bu grupların konsensüsü ya da en azından kabulüydü.

Ancak 1873-1896 büyük depresyonu, bu hükümranlığın hem doruğu, hem de sonu oldu. Bunun belirleyici yanlarından biri, Avrupa tarafından Okyanus-ötesinden ve Rusya'dan kütlesel olarak tahıl ithalatıydı; bundan en büyük kazancı sağlayanlar Okyanus-ötesi, herşeyden önce de Birleşik Devletler mal tedarikçileri ve hegemonik gücün kendisi oldu; nitekim hegemonik güç *[Britanya-ç.n.]* başlıca ithalatçıydı ve dünya ölçüsünde ticaretin ve finansın denetimini elinde tutuyordu. Başlıca kaybeden ise, hızla büyümekte olan zenginliği ve iktidarı, dünya ticareti ve finansı üzerinde egemenlikten çok iç pazar için tahıl üretimine dayalı olan Almanya'ydı. Bu gelişmenin tehdidi altında olan Alman yönetici sınıfının tepkisi, dünya ekonomisinin başına geçmek ya da en azından İngiltere'yle eşit konumlara gelmek amacıyla kendi askersel-sanayi kompleksini kurmak oldu. Bu gelişmeden doğan, devletlerarası sistem içinde genelleşmiş ve açık bir mücadele, çözüme kavuşturmak için iki dünya savaşı gerektiren bir çatışma oldu.

Bu mücadele boyunca, dünya pazarının istikrarı bozuldu; hatta 1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, dünya pazarının işleyişi fiilen askıya alındı. Piyasanın hükümranlığının böylece bir yana bırakılması, ne "sanayinin ilerlemesi"ni frenledi,

ne de işgücünün mal muamelesi görmesine son verdi; yani Marksist modelin proletaryanın gücünü ve yoksullaşmasını artırmasını beklediği her iki sürecin akışında da bir değişiklik olmadı. Tam tersine, dünya savaşları, sınai ilerlemenin ve kitlesel yoksullaşmanın, pazarın o güne dek gerçekleştiremediği ölçüde güçlü etkenleri oldular. Ancak pazarın bir yana bırakılması, toplumsal iktidar ve kitlesel sefaletin, proletaryanın değişik bölümleri arasında geçmişten de eşitsiz bir biçimde dağılması sonucunu verdi.

Genel kural olarak, savaş dönemlerinde, kimileri fiilen savaşın içinde olmayanlar da dahil birçok ülkede, aktif sanayi ordusu, hem mutlak değer olarak, hem de yedek orduya oranla göreceli olarak büyük ölçüde büyür. Dahası XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başındaki silahlanma yarışı, kavgaların nihai sonucunu belirlemek üzere sanayi askerlerinin işbirliğini, ordu askerlerinin işbirliği kadar ve hatta onlardan çok gerektiriyordu. Dolayısıyla işgücünün toplumsal iktidarı, devletlerarası sistem içinde iktidar mücadelesi keskinleşirken daha da büyüdü.

Ne var ki genelleşmiş savaşlar, kullanılabilir kaynakların büyüyen bir bölümünü emdi ve bunları sağlayan üretim ve mübadele ağlarını dağıttı. Bunun sonucu olarak, yönetici sınıfların işçilerin taleplerini karşılamak üzere sahip oldukları marj daha küçüldü ya da en azından bu marj işçilerin toplumsal iktidarı ölçüsünde artmadı. Böylece, dünya savaşları, Marx'ın sınıf mücadelesini yoğunlaştırmasını ve sermayenin hükümranlığının nihai yıkılmasını getirmesini beklediği o proletarya iktidarı ve yoksullaşması bileşimi yaratıyordu.

Nitekim, iki dünya savaşı, güçlü işçi mücadeleleri dalgaları doğurdu; her ne kadar çatışmaların ilk yıllarında sayıca pek kabarık değilse de, son yıllarında artan ve geçmişte görülmedik doruklara ulaşan, iki büyük çatışmanın son dönemlerinde bir daha erişilemeyecek düzeylere yükselen grev hareketleri, bu dalgaların örneğini oluşturuyordu. Bu dorukların herbiri bir büyük sosyalist devrimle çakıştı; Birinci Dünya Savaşı'nın sonu 1917 Oktobr Sovyet Devrimi'yle, İkinci Dünya Savaşı ise 1949'da zafere ulaşan Çin Devrimi'yle. Sınıf mücadelelerindeki bu yükselişin sermayenin dünya ölçeğindeki hükümranlığına son vermediği doğruysa da, sermayenin iktidarının uygulanış tarzında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi; bu değişiklikler, "re-

kiyle aynı türden bir dünya pazarını yeniden kurmaya girişmemişti. Böylesi bir yeniden kuruluş, yalnızca onun bozguna uğrayışından çıkartılan dersler nedeniyle değil, yalnızca XIX. yüzyıl İngiliz kapitalizmi ile XX. yüzyıl Amerikan kapitalizmi arasında varolan yapısal farklılıklar nedeniyle değil, ama özellikle işçi hareketinin İngiltere'de ve Birleşik Devletler'de elde etmiş olduğu iktidar ve başka yerlerde gerçekleşmiş olan sosyalist devrimler nedeniyle de, zaten ne olanaklı, ne de özlenirdi. Bu nedenledir ki Amerikan yönetici sınıflarının aydın öğeleri, uzun zamandan beri XIX. yüzyılın harfi harfine burjuva düzenine herhangi bir geri dönüşün öngörülemez olduğunu ve yeni dünya düzeninin, dünya proletaryasının olabildiğince geniş bir bölümünü içine alması gerektiğini kavramışlardı.

Bu Amerikan stratejisinin anlamlı yönlerinden biri, "sömürgeciliğe son verme"ye ve egemen devletler sisteminin yaygınlaşıp pekişmesine destek oldu. Kendisinden önce Wilson'un yaptığı gibi, Franklin D. Roosevelt, Lenin'in merkez ülkelerin kapitalist devletleri arasında topraklarını ve nüfuslarını genişletmek amacıyla mücadelelerin, sosyalist devrimler ve kapitalizmin nihai yıkılışı için elverişli koşullar yaratan olumsuz sonuçlu bir oyun olduğu biçimindeki görüşünü paylaşıyordu. Dolayısıyla ve bu kez Birleşik Devletler açısından, çok geç kalınmadan yükselen sosyalist devrimler kabarması durdurulmak isteniyorsa, bu çatışmalara ve düşmanlıklara son vermek gerekiyordu: Tüm dünyada burjuvazinin ve proletaryanın en zayıf kesimlerinin kendi yazgılarını kendilerinin belirleme hakkını tanımak gerekiyordu.

Bu stratejinin en az bu kadar önemli bir ikinci yanı da, emek dünyasının toplumsal iktidarına karşı alınacak tutumda yatıyordu: İçerde tanınmalı ve hesaba katılmalı, dışarıda ise yaygınlaşmasına elverişli koşullar yaratılmalıydı; bu, Birleşik Devletler'i yöneten çıkarlar koalisyonu açısından birçok bakımdan avantajlıydı. Oligopolistik kapitalizm açısından, bu politika Avrupa'da ve diğer yerlerde Birleşik Devletler'inkine benzer "iç" pazarlar yaratacak ve Amerikan çokuluslu şirketlerinin yaygınlaşmasının yolunu açacaktı. İşçi hareketi açısından, bu politika, dünyanın diğer kesimlerindeki ücret düzeylerinden ve daha düşük gelirlerden kaynaklanan rekabetçi baskı tehditlerini azaltacaktı. Son olarak ve en az diğerleri kadar önemli bir yan da, hükümet bakımından bu politika, Birleşik Devletler'in dünya önünde

yalnızca kapitalizmin değil, ama aynı zamanda emek dünyasının da çıkarlarının temsilcisi olarak kendini ilan etmesi ve gerçekten de böyle algılanabilmesi anlamına geliyordu. Birleşik Devletler'in askeri ve mali üstünlüğünü gerçek bir dünya hegemonyası haline dönüştüren, sömürgeciliğe son vermeye sağlanan destekle birlikte yürütülen bu siyasal hat oldu ([1]).

Amerikan işçi hareketinin ayırdedici özelliği olan hareketin amaca önceliği ideolojisi ve pratiği, böylece, Amerikan gücü sayesinde, bu gücün kendini hissetttirdiği her yere ihraç edilebildi; bu, özellikle, Amerikan ordusunun tek başına ya da müttefikleriyle birlikte devlet iktidarını uyguladığı ve sanayileşmenin işçi hareketine sağlam bir toplumsal temel sağlayacak kadar gelişkin olduğu, savaşta yenilgiye uğramış ülkeler için geçerliydi. Ancak en başarılı olduğu yerde bile, sınıf ilişkilerinin bu yukarıdan yeniden yapılandırılışı, dünya pazarı yeniden kurulmadan ve Birleşik Devletler'de emek dünyasının toplumsal iktidarının temeli olan birikim yapıları hızla yaygınlaşmadan sonuç veremezdi.

Yukarıda, Amerikan işçi hareketini, basit bir biçimde, genel Anglo-Sakson modelinden kaynaklanan ve hareketin amaca önceliği ilkesine uyan bir hareket olarak ele aldık. Ne var ki ve iki savaş arası dönemden itibaren, Amerikan hareketi, kapitalist birikimin proletaryanın eline verdikleriyle sahip olduğu toplumsal iktidarı başka yerlerden çok daha iyi göstermesiyle ayırdediliyordu. Başka yerlerde, İngiltere'de, Avustralya'da, İsveç'te, birtakım güçlü işçi hareketleri, siyasal ifadelerini, işçi hareketinin denetimi altında kalan, ama gerektiğinde onu tamamlayan ya da onun yerine geçen işçi partilerinin yükselişinde bulmuşlardı. Birleşik Devletler'de benzeri bir şey olmamıştı. Çok çok varolan partilerden biri emek dünyasının siyasal temsilciliğini üstlenmişti. Ne var ki hareketin kendisi, kendi harekete geçiş ve örgütlenme yeteneklerine bağlı olarak ilerliyor ya da geriliyordu.

Bunlar da geçtiğimiz yarım yüzyıl boyunca Amerikan kapitalizminin yapısal dönüşümlerinin öngörülmedik sonucu oluyordu. Bu

---

(1) "Hegemonya" terimini Gramsci'nin kullandığı anlamda, yani zor ve uzlaşma karışımına dayalı olarak olarak uygulanan bir egemenlik anlamında kullanıyorum. Bakınız *Les Cahiers de prison* (Hapishane Defterleri), t.3, Paris, Gallimard, p.434.

açıdan, 1873-1896 "büyük depresyonu", sonucu belirleyici bir dönemece işaret etmişti; Amerikan kapitalizmi, işte bu dönemde, Marx'ın deyimiyle ([1]) "göreli artı-değer üretimi"nin tam olarak gelişmesine denk düşen dikey bütünleşmeye ve bürokratik sevk ve idareye dayalı birtakım birikim yapılarını yaratmıştı.

Harry Braverman'ın ([2]) büyük bir titizlikle gösterdiği gibi, bu yapıların yaratılışı, emek sürecinin yeniden oluşturulmasıyla birlikte yürütüldü; öyle ki emek süreci daha karmaşık hale geldikçe, çalışanların herbirinin sahip olması gereken kalifikasyon (nitelik) düzeyi daha da azalıyor ve egemen olunması daha kolaylaşıyordu. Bu bir "kalifikasyonsuzlaştırma(niteliksizleştirme)" süreci oldu. Bu evrim, karmaşık işleri gerçekleştirmek için gerekli bilgi ve beceriyi ellerinde tutan ileri derecede kalifiye (nitelikli) işçilerden - ya da zanaatkarlardan- oluşan (göreceli olarak) sınırlı katmanın toplumsal iktidarını ortadan kaldırıyordu. Ve bu sürecin yalnızca bir yanıydı; diğer yan, daha basit görevleri yerine getiren "yarı-kalifiye(yarı-nitelikli)" denen göreceli olarak daha geniş bir ücretliler katmanının toplumsal rolündeki artıştı.

Gerçekten de "kalifikasyonsuzlaştırma(niteliksizleştirme)", iki yüzü keskin bir bıçak gibiydi: Sermayenin değerlendirilmesini bir yandan kolaylaştırıyor, ama diğer yandan bunu daha rastlantısal kılıyordu. Daha kolaylaştırıyordu, çünkü sermayeyi, kalifiye (nitelikli) işçilerin bilgilerine ve kalifikasyonlarına (niteliklerine) daha az bağımlı kılıyordu; ancak daha az rahat hale getiriyordu çünkü menajerler hiyerarşisinin, Galbraith'in ifadesiyle "teknoyapılar"ın büyük ölçüde yaygınlaşmasıyla atbaşı gidiyordu; oysa ki menajerlerin, "teknoyapıların" değerlendirilmesi, üretim sürecinin hızına, dolayısıyla üretim

---

(1) Bakınız Alfred D. CHANDLER, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in Amecan Business* (Görünür El: Amerikan İş Yaşamında Sevk ve İdare Devrimi) Cambridge University Press, Cambridge, 1977 (Fransızca çevirisi: Economica, Paris, 1989); Michel AGLIETTA, *Régulation et crises du capitalisme:l'expérience des Etats-Unis* (Kapitalizmin düzenlenmesi ve bunalımları: Birleşik Devletler Deneyi), Calmann-Lévy, Paris, 1976.

(2) Harry BRAVERMAN, *Travail et capitalisme monopoliste: la dégradation du travail au XX-e siècle* (Emek ve tekelci kapitalizm: XX. yüzyılda emeğin gerileyişi), Maspero, Paris, 1976.

akışının ulaşılan tempoda süregitmesi için daha geniş çalışan kitlelerinin aralarında ve menajerler ve teknisyenlerle işbirliğini kabul etmelerine daha bağımlı hale geliyordu. Maliyeti yüksek bir teknoyapının değerlendirilmesini sağlamak üzere büyük işçi kitlelerinin üretken çabasının böylesine önem taşıması da, işgücünün toplumsal iktidarına yeni ve daha geniş bir temel sağlıyordu.

Bu olgu, ilk kez, 1930'lu yılların ilk yarısıyla 1940'lı yılların başlarında Birleşik Devletler'de yaşanan büyük grev dalgası ve hak istemleri faaliyetleri boyunca tespit edilebilir. İlk ağızda bu, sıradan işçilerin büyük depresyonun, 1929 ve izleyen yılların bunalımının tüm yükünün onların üzerine yıkılması girişimlerine karşı kendiliğinden bir karşı koyuşu oldu([1]). Önemi ne olursa olsun başlıca ve gerçekte tek işçi örgütü olan AFL'ye (American Federation of Labour) gelince, o kendiliğinden hiçbir şey yapmadı; AFL'nin hareketi örgütleyip yönetmeye koyulması, ancak hareket kendi başına yürüyecek ve CIO'nun (Council for Industrial Organization) içinden doğduğu alternatif örgütler yaratacak güçte olduğunu kanıtladıktan sonra ortaya çıktı.

Bu mücadeleler, savaş için seferberlik döneminde, daha önce işaret ettiğimiz gibi, proletaryanın toplumsal iktidarının güçlenmesi için elverişli bu dönemde büyük başarılar sağladı. Ancak, Maccathyciliğe rağmen, bu zaferlerden birçoğu, seferberliğe son verilen dönemde, savaş sonrasında pekiştirildi. Bir ya da iki onyıllık dönem boyunca, Amerikan sanayi proletaryası, benzersiz ve eşi başka yerde görülmedik bir ekonomik refahtan ve aynı zamanda yine benzeri geçmişte görülmedik bir siyasal ağırlıktan yararlandı. Yine de bu toplumsal iktidar belirli sınırlar içinde tutuldu ve frenlendi. En etkili mücadele biçimleri, gayrı meşru ilan edildi, emek çatışmaları bayağılaştırıldı

(1) Bu konuda daha derinlemesine bir inceleme, G.ARRIGHI ve Beverly J. SILVER'ın, C. BERGQUIST editörlüğünde yayınlanan *Labour in the Capitalist World - Economy* (Kapitalist Dünya Ekonomisinde Emek), Sage, Beverly Hills, 1984 kitabında yer alan "Labor Movements and Capital Migration: The United States and Westem Europe in Wolrd Historical Perspective (Emek Haraketleri ve Semaye Göçü: Dünya Tarihsel Perspektifi içinde Birleşik Devletler ve Batı Avrupa)" makalesinde yer almaktadır. Yazar, bu denemenin ilk taslağı konusunda yaptıkları yorumlar ve eleştiriler için Terence K. Hopkins ve Beverly J. Silver'a çok şey borçludur.

sun büyük çoğunluğunu , yedek sanayi ordusunun fiili ya da potansiyel üyeleri haline getiriyordu; aynı zamanda, şu ya da bu anda bir işe sahip olma şansını elde edenlerin, bağımlı diğer grup ya da sınıflarınkinden ayrık, özel bir sınıf bilincini geliştirmelerine olanak tanımıyordu. İstihdam edilen ücretlilerin istikrarsız koşulları içinde ortaya çıkabilecek direniş hareketleri, ne kalıcı bir harekete taban oluşturabilirdi, ne de varolan düzenin sosyalist dönüşümüne yönelik bir politik eylemi yürütebilirdi. Böylesi bir dönüşümün yolları ve araçlarının dışarıda ve hatta proleter kitlelerin kendiliğinden protesto hareketlerine karşı bir konumda düşünülmeliydi.

Ancak Batı'da ve Doğu'da birbirinden net bir biçimde farklı bu iki eğilim arasında, bunlara yaklaşıldığı takdirde keşfedilebilecek çarpıcı bir ortak özellik vardı: Sanayi proletaryası, tarihsel olarak sosyalist devrim ideolojilerine ve pratiklerine geçirgen değildi; nitekim sanayi proletaryasının gözle görülür ve büyüyen bir toplumsal iktidar kazanmış olduğu yerde, sosyalist devrim destek bulamıyordu ve sosyalist devrimin destek bulduğu yerde ise, proletaryanın toplumsal iktidarı yoktu. Emek dünyasının toplumsal iktidarı ile sosyalist devrim iradesi arasındaki bu olumsuz denk düşüşü (tekabüliyeti), daha önce de Paris Komünü ile ilgili olarak nüve biçiminde görmüştük; yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu, kuşkusuz, I. Enternasyonal'in dağılışının en önemli nedeni olmuştu. İngiltere'de olduğu gibi güçlü ama reformist bir işçi hareketi ile, Fransa'daki gibi devrimci ama zayıf bir işçi hareketi arasında teorik ve pratik bir seçimle yüzyüze kaldığında, Marx bir seçim yapmamayı seçmiş ve sorunu bulduğu gibi bırakmıştı.

Marx ve Engels'in ilk niyetlerine karşıt olarak, Marksizm bir siyasal kurum haline geldiğinde, hele ki proletaryanın toplumsal iktidarı ile devrimciliği arasındaki açık ortadan kalkmak bir yana, daha da derinleştiğinde, bu seçimi artık yapmak gerekmişti. Bernstein sorunu ortaya koymuş ve toplumsal iktidar, yani "hareket"ten yana tutum almıştı; Lenin kitlelerin artan yoksullaşmasından kaynaklanan devrimcilikten, yani "amaç"tan yana tutum almıştı; Kautsky, tıpkı Marx gibi, seçim yapmamayı seçmişti. Kautsky'nin "ortodoksluğu" temsil ettiği iddiasını haklı çıkartabilecek tek kanıt da bu olabilir.

Ancak bu seçim yapmama seçimi, felaket siyasal sonuçlar verdi. Gördüğümüz gibi, diğer iki seçim dünyanın ayrık bölgelerinde

doğrulanırken, siyasal strateji olarak Kautsky'nin seçimi, orta ve güney Avrupa'daki karşı-devrimlerin zaferleriyle çürütüldü. Gerçekten de, bu ülkelerdeki işçi sınıfı örgütlerinin enerjik bir biçimde reformist bir hat ile enerjik bir biçimde devrimci bir hat arasında seçim yapma gücünden yoksunluklarını, faşizmin ve nasyonal-sosyalizmin yükselişinin bir kaynağı olarak görmek, bir ölçüde haklılık kazanmaktadır.

Kuşkusuz bu karar verme gücünden yoksunluk, bu ülkelerin işçi örgütlerinin yüzyüze bulunduğu karmaşık toplumsal durumla, Marx'ın tanımladığı iki eğilimin birbirleri üzerinde egemenlik kuramadan birarada varolduğu bir durumla ilgiliydi. Dolayısıyla gerçek bir çelişki vardı ve bu iki etkenin birleşimi proletarya içinde hem devrimci eğilimler, hem de reformist eğilimler doğuruyordu; bu da yöneticileri süregen bir ikilem karşısında bırakıyordu. Kautsky, seçimi ve ortaya koyduğu tüm teorik ve siyasal gerekçelerle, ibreyi kesin bir yöne doğru çevirmek yerine hareketin parçalanışını ve bölünüşünü pasif bir biçimde yansıtan ve böylece kafakarışıklığı ve başıbozukluk yaratmış olan bir yönetimin haklılığı konusunda bolca örnek vermiştir.

Alman sosyal-demokrasisinin kararlı bir seçiminin ve enerjik bir eyleminin, Almanya ve dünya tarihinin akışını ne ölçüde değiştirmiş olabileceği elbette bilinemez. Ancak, her durum ve koşulda, bu partinin ve İtalya Sosyalist Partisinin tarihsel sorumlulukları küçümsenemezse de, abartılmaması da uygun olur. Nitekim Almanya'da ve İtalya'da, yanısıra Japonya'da gerici seçkinlerin zaferi, yalnızca yerel nedenlerden değil, ama aynı zamanda dünya sisteminde kök salmış nedenlerden kaynaklanmıştı.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu nedenler, pazar hükümranlığının dağınıklığına ve devletlerarası sistem içinde iktidar mücadelesinin yükselişine bağlıydı. Bu süreçler, savaşa hazırlık derecesine prim verdiler; oysa bu, XX. yüzyılda, herşeyden önce askersel-sanayi komplekslerinin yaygınlaştırılıp modernleştirilmesi ve modernleştirme için gerekli dünya ekonomisi kaynaklarına aşırı ya da ayrıcalıklı erişim anlamına geliyordu. Aşırı gelişkin bir askersel-sanayi kompleksinin gücü ile dar bir ulusal ekonomik temel arasında büyük bir dengesizlik olan ülkeler bakımından, intikamcı ideolojiler, proletaryanın gözardı edilemeyecek bölümleri de içinde olmak üzere birçok toplumsal grup üzerinde güçlü bir çekiciliğe sahip oluyordu.

Böylesi koşullarda, proletarya içinde reformizm ile devrimcilik arasındaki gitgellerden kaynaklanan kararsızlıklar, bunların güçlenmesinde rolleri olsun ya da olmasın işçi örgütlerinin meşruiyetlerini yitirmelerine katkıda bulundu. Her durum ve koşulda, Almanya'da Nazilerin iktidara gelişi, genel savaşlar ve sınıf mücadelelerinde yeni bir devreyi açan sonucu belirleyici bir olay oldu. Bu çatışmaların akışı içinde, işçi örgütleri, Anglo-Sakson dünyasının büyük devletlerinde etkili siyasal güçler haline gelirken, sosyalist devrimlerden doğan rejimler Avrasya'nın yaklaşık yarısını kaplayacak ölçüde yaygınlaştılar.

Şuna da işaret etmemiz gerekir ki, bu inanılmaz yayılma, sanayi proletaryasının kendisi başlı başına devrimci bir irade göstermeksizin gerçekleşmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın akışı içinde, proletaryanın kendisi, hiçbir yerde, (1871'de Fransa'da, 1917'de Rusya'da, 1919-1920'de Almanya ve Avusturya'da-Macaristan'da görüldüğü üzere savaştan yenilgiyle çıkmış ülkelerde bile) "komün" ya da "sovyet" tipi kendi öz hükümet organları aracılığıyla iktidarı alma girişiminde bulunmadı. Devrimci rejimlerin yaygınlaşması, sanki Gramsci'nin, "bir devletin yenilenme için mücadeleyi yönetmek üzere yerel toplumsal grupların yerine geçtiği" (1) İtalyan birliğinde Piemonte işlevi adını verdiği şeyin bir proleter versiyonu söz konusuymuşçasına, esas itibariyle, muzaffer ordulardan kaynaklandı.

Doğu Avrupa'da komünist rejimleri Sovyet ordusu yerleştirdi. Diğer yerlerde, Yugoslavya'da, Arnavutluk'ta ve özellikle Çin'de komünist rejimler, ulusal ve Mihver devletlerine karşı (Almanya-İtalya-Japonya) ulusal kurtuluş mücadelesinin başını çekmiş olan devrimci siyasal seçkinler tarafından denetlenen ordular tarafından iktidara getirildi. Komünist partilerinin proletaryanın önemli bir bölümü üzerinde hegemonya sağladığı İtalya ve Fransa gibi ülkelerde de, komünist partilerinin bu başarısı büyük ölçüde Alman işgalciye karşı silahlı mücadele boyunca yönetici rol oynamalarından kaynaklanıyordu.Böylece sosyalist devrim ideali, merkez ülkeler işçi hareketi tarafından terk edilmiş oluyordu. Sosyalist devrim ideali, işte böylesi koşullarda, ulusal kurtuluş hareketleri içinde yeni bir temel buluyordu.

---

(1) Antonio GRAMSCI, *Quaderni del Carcere* (éd. Gerratana), Einaudi, 1975, t.III, p. 1822-1824

Amerikan hegemonyası ve uluslararası işçi hareketinin yeniden biçimlenmesi

1948'de, geçen yarım yüzyılın egemen eğilimleri hakkında bir genelleme yapılacak olsaydı, herşey sermayenin hükümranlığının yakın bir gelecekte son bulacağı söylenirdi. İki dünya savaşı ve sınıf mücadelesi devresinin herbiri, dünya ekonomisinin çeper ve yarı-çeper ülkelerinde sosyalist devrimin muazzam atılımlarına ve merkez ülkelerde proletaryanın toplumsal ve siyasal iktidarının atılımlarına yol açmıştı. Bu eğilim tersine dönmediği takdirde, hâlâ ortada duran biricik sorun kapitalizmin varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği olmayıp, hangi reform-devrim bileşimiyle yer değiştireceği olabilirdi.

Ne var ki eğilim gerçekten de tersine döndü; o kadar ki izleyen yirmi yıl kapitalizmin geçmişte benzerini görmediği bir altın çağ oldu. Bu yirmi yılın iki ayırdedici özelliği: Merkez ülkelerde devletlerarası ilişkiler barışçıl oldu, dünya pazarı Birleşik Devletler'in hegemonyası altında yeniden kuruldu. 1968'e kadar, pazarın bu yeniden kuruluşu kısmi kaldı ve esas itibariyle Amerikan askeri ve finansal güçlerine dayanıyordu. Sonra, 1968-1973 arasında, Bretton Foods para anlaşmaları sisteminin çöküşü ve Amerika'nın Vietnam'da bozguna uğraması meydana geldi; bu iki olay, Birleşik Devletler'in pazarın yeniden kuruluşu sürecini güvence altına almak için yeterli ve gerekli güçlere artık sahip olmadığını ortaya çıkardı. Nitekim 1973'ten itibaren, elbette belli sınırlar içinde olmakla birlikte, dünya pazarı, hiçbir devletin, hatta Birleşik Devletler'in bile denetleyemediği bir "özerk güç" haline gelmiş gibi gözüküyor. Elbette, devletler, büyük şirketler ve yönetimler, elele vererek, pazarın serbestliğinin sınırlarını çizmek ve yönlendirmek için çalışabilirler ve çalışmak durumundadırlar, ne var ki bu kolay olmamakta ve beklenmedik birtakım sonuçlar da vermektedir. Kapitalizmin tarihinde hiçbir zaman dünya pazarının hükümranlığının Marx tarafından kurulmuş ideal tipe bu denli yakın olmadığı kabul edilebilir.

Elbette, son yıllardaki dünya pazarının toplumsal temelleri, XIX. yüzyıldakilerden alabildiğine farklıdır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Birleşik Devletler, önceki elli yıl boyunca yıkılmış olanın-

Gerçekten de, bir yandan, bu strateji Marksistlerin dayandıkları toplumsal katmanlara merkez ülkelerdeki proletaryanınkiyle karşılaştırılabilir bir toplumsal iktidarı sağlamayı başarmalarını gerektiriyordu; ama öte yandan, bu toplumsal iktidarın olası büyümesi, uzun vadede, bu Marksist örgütlerin destek aldıkları güçlerin çıkarları aleyhine kendi özel çıkarlarını savunma güçleriyle içiçe geçecekti. Ve bu örgütlerin stratejilerini bu toplumsal iktidar artışına uyarlamaları geciktikçe de, böylesi bir uyarlanma bir gün en azından zor ve kahırlı olma riskini taşıyordu.

Birleşik Devletler'in himayesi altında dünya pazarının yeniden kuruluşu, bu çelişkiyi çok değişik tarzlarda derinleştirdi. Merkezdeki devletlerarası ilişkiler sisteminin bir barış dönemine girmesi, fetih savaşlarının tüm meşruiyetini yitirmesi nedeniyle, Marksist örgütlerin, dayandıkları kitleleri zora dayalı bir sanayileşme stratejisi konusunda mutabakata vardırmaları gitgide güçleşiyordu; oysa ki 1930'lu ve 1940'lı yıllarda bu strateji, büyük bir olasılıkla, proletaryanın derinlemesine duyumsadığı ve gerçek bir çıkarı dile getiriyordu. Ancak, Amerikan hegemonyası çağında, bu strateji daha çok Marksist örgütlerin ve onların siyasal müşterilerinin özel çıkarlarını dile getirir oldu. Dünyanın geri kalan bölümünde, kapitalist pazarın yeniden kuruluşuyla atbaşı gider bir halde işbölümünün güçlenmesi, bir takım somut maddi sonuçlar veriyordu ve bunlarzora dayalı sanayileşmenin merkez ekonomilere yetişme doğrultusundaki umutsuz çabasının dezavantajını daha açık bir biçimde ortaya çıkartıyordu.. Bu merkez ekonomileriyle başarılı bir biçimde rekabet yürütme gücünden yoksun olan Marksist devletler, kendi proleterlerinin artan toplumsal iktidarını da hesaba katma konusunda başarılı olamıyorlardı.

Reformist işçi örgütlerinin bunalımı, Marksist örgütlerin bunalımı, birbirine karşıt bu iki bunalım aslında bir paranın iki yüzü gibiydi: Reformist işçi örgütleri, merkez ülkelerde sefaletin yaygınlaşmasına engel olmada yapısal olarak güçsüz kaldıkları için bunalıma düşerken; Marksist örgütler, proleter kitlelerin halihazırdaki ve gelecekteki toplumsal iktidarlarının yaygınlaşmasını bertaraf etmede yapısal bakımdan güçsüz kaldıkları için bunalıma düşüyorlardı. Bu nedenledir ki söz konusu olan aynı bunalımdı; çünkü her iki tip örgütlenme de, emek dünyasının, varolan ekonomik ve siyasal kurumların kendisiyle

pazarlık yürütüp tatmin edebileceğinden çok daha fazla bir toplumsal iktidara sahip olduğu bir duruma yanıt verecek güçte değillerdi.

İşte bu koşullarda daha önce vurguladığımız "hareket" ile "amaç" arasındaki eski karşıtlık artık bir anlam taşımaz hale geliyordu. Marx'ın teorisinde belirtildiği gibi, emek dünyasının ellerinde birikmiş ya da birikmekte olan toplumsal iktidarın yalnızca kullanımı bile, kendi başına devrimci bir edimdir. 1968'den buyana, proletaryanın artan sayıda mücadeleleri, "hareket" ile "amaç" arasındaki yeni sentezin bu başlangıcını açığa çıkardı.

Bu sentez, İtalyan işçileri tarafından 1968-1976 "Tırmanan Mayıs"ı boyunca atılan şu sloganda açık bir biçimde talep edildi: *Praticare l'obbiettivo* ("Hedefi uygulamaya koymak"), bu slogan çerçevesinde değişik doğrudan eylem pratikleri yürütüldü. Bu pratiklerin kendisi her ne kadar yeni değildiyse de, yarattığı devrimci etkiler yepyeni oldu. Bu eylemler içinde ve aracılığıyla kullanılan toplumsal iktidar, bu demokratik ve eşitlikçi atılımı hesaba katabilmek için, Marksist olsun olmasın tüm işçi örgütleri de içinde olmak üzere ekonomik ve siyasal kurumların büyük çapta yeniden yapılanmasını gerektirdi.([1])

Bu yeni sentezin daha da çarpıcı bir takım işaretlerine 1970'li yıllarda İspanya'da ve 1980'li yıllarda Güney Afrika'da ve Polonya'da rastlanıyor. İspanya'da diktatörlüğün son bulup sosyal-demokrasinin iktidara gelişi, ana kaynağını, Franco'nun son yıllarından itibaren uzun bir proleter mücadeleleri hareketinden, diktatörlüğün ne kırabildiği, ne de istemlerine yanıt verebildiği bir hareketten alıyordu. Daha az çarpıcı olmakla birlikte, aynı şema, Brezilya, Arjantin ve Güney Kore diktatörlüklerinin son bunalımlarında da teşhis edilebilir. Bu gelişme Güney Afrika'da ve Polonya'da yürütülmekte olan mücadelelerde de gözlemlenebilir; dahası bu mücadelelerin özgül karakterleri onlara artan bir önem kazandırıyor.

---

(1) Bkz.: Ida REGALIA, Marino REGINI ve Emilio REYNERI, "Conflits du travail et relations industrielles en Italie(İtalya'da emek çatışmaları ve sanayi ilişkileri)", C.CROUCH ve A. PIZZORNO'nun derlediği *The Resurgence of Class Conflict in Western Europe since 1968 (1968'den buyana Batı Avrupa'da Sınıf Çatışmasının Yeniden Doğuşu)* adlı yapıtta, t.1, Holmes&Meier, New York,1978

Polonya'daki hareketin özgüllüğü, proletaryanın ideolojisi ve örgütlenme biçimi olarak tarihsel Marksizm'in çelişkilerini ve şu an içinde bulunduğu bunalımı ortaya çıkartmasına dayanıyor. Bu hareket, yalnızca değilse de esas itibariyle, Marksist örgütlerin zora dayalı sanayileşme stratejisinin emek dünyasına kazandırdığı toplumsal iktidara dayanıyor. Ancak bu iktidarın daha iyi yaşam koşulları ve en temel özgürlükleri kazanmak amacıyla kullanılması, doğası gereği, yukarıda adıgeçen ülkelere oranla Polonya'da varolan siyasal ve ekonomik ilişkileri yıkıcıdır. Toplumsal devrimin "amacı" ile "hareket"in fiili akışı arasındaki herhangi bir ayrım ne gerekli, ne de olanaklı oluyor; hareketin doğurduğu yönetim ve örgütlenme tipi bunu gösteriyor.

Ancak, kaderin bir cilvesi gibi, Marksist örgüte karşı mücadelesi içinde, Dayanışma, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Marx'ın devrimci öncülere vermiş olduğu öğütleri, Marksist örgütlerden çok daha fazla harfiyen izliyor. Nitekim Dayanışma şunları yapmaktan itinayla kaçınmıştır: *1)* işçi sınıfının diğer partilerine karşıt bir siyasal parti kurmak; *2)* dünya proletaryasınınkilerden ayrık özel çıkarlar savunmak; *3)* proleter hareketi kendi görünümlerine uygun yeniden modelleştirmek üzere tarikat zihniyetinden kaynaklanan bir takım ilkeler tespit etmek. Ve özellikle, Marx'ın öğretisine uygun olarak, Dayanışma'nın işlevi, her ne kadar siyasal içerikleri gerçekten devrimci de olsa, siyasal olmaktan çok manevi olmuştur.

Ortaya koyduğumuz tüm bu verilerden sonra, tarihsel Marksizm'den kaynaklanan bir Marksist örgütün rakibinin, Dayanışma gibi, Marksizm'e daha uygun bir proleter örgütü olmasına şaşılamaz. Dayanışma deneyimi, bu yazının iki temel tezine somut kanıtlar sağlıyor: Marx'ın öngörüleri ve öğütleri, işçi hareketinin bugününe ve geleceğine gitgide daha uygun düşüyor; tarihsel Marksizm, ana noktalar itibariyle, Marx'ın öngördüğü ve desteklediği herşeye karşıt bir yönde gelişmiştir. Ancak Dayanışma, bundan da fazlasını yapmıştır: Dayanışma, ayrık ama kolektif bir proleter kimliğin oluşumunda dinin ve milliyetin rolünü birinci derecede açığa çıkartmıştır. Dayanışma deneyimi, proleter mücadelelerin diğer çağdaş deneyimleriyle, özellikle de Güney Afrika'daki mücadele deneyimleriyle birlikte ele alındığında, bizleri işçi hareketinin gelecekteki oluşumu konusunda Marksist şemaya aşırı bir güven duymamaya davet ediyor. Çünkü anahtar bir

alanda, yani dünya proletaryasının toplumsal kimliğinin oluşumunda kuşakların, cinsiyetin, ırkın, milliyetin, dinin ve diğer doğal ve özgül karakterlerin rolünü ele alış tarzında, bu şema hataya düşüyor. Bu kitabın yazarları arasındaki işbölümü nedeniyle, bu sorunlar diğer bölümlerde ele alınıp işleniyor. Ne var ki bunların önemi öylesine büyük ki bunlara işaret etmeden ve öne sürdüğüm herşeyin sonucu olarak bunu belirtmeden geçemedim.

O halde, dünya işçi hareketinin en yeni deneyimleri, *Manifesto*'nun, Birinci Bölüm'ün sonlarına doğru yer alan ve bizim bu denemenin başlarında atıfta bulunduğumuz ünlü paragrafının çerçevesi içine sığmıyor: Bu paragrafa göre, yaş, cinsiyet ve milliyet farklılıkları, proletaryanın varoluş koşullarında pratik olarak ortadan kalkmıştır. Kuşkusuz son onbeş-yirmi yıldır süregiden maliyetleri düşürme yarışının bunun yeni ve ikna edici kanıtlarını sağladığı kuşku götürmez: *Sermaye açısından*, tüm proleterler, ucuz ya da pahalı, yaşlarına, cinsiyetlerine, renklerine, milliyetlerine, dinlerine vb. göre kullanılacak basit iş aletleridir. Ne var ki aynı gelişme, buradan, Marx'ın çıkardığı sonucun tam tersine, *çalışanların kendilerinin*, ayrık bir toplumsal kimliği bireysel ya da kolektif olarak oluşturmak üzere doğal ve tarihsel farklılıklarını inkar etmeye hazır oldukları sonucunu çıkarmaya elvermediğini de ortaya çıkartmıştır.

Proleterler, sermayenin kendilerini, sermayeyi değerlendirmek üzere değişken bir güce sahip olmanın ötesinde bir özelliğe sahip bulunmayan farklılaşmamış bir kütle olarak ele alma eğilimiyle her karşı karşıya gelişlerinde başkaldırmışlardır. Hemen hemen her zaman, sermayeden yaş, cinsiyet, renk ve diğer coğrafi-tarihsel özelliklerinin özgül olarak ele alınmasını koparmak üzere bu özelliklerin, karakteristiklerin bir tür bileşiminden yararlanmış ya da böylesi bir bileşimi yeniden yaratmışlardır. Dolayısıyla, memleketçilik, ırkçılık ve ulusalşovenizm, dünya işçi hareketinin XX. yüzyıldaki iki eğiliminin oluşumunun öğeleri olmuştur ve bunlar, şu ya da bu biçimiyle, proleter ideolojilerin ve örgütlerin birçoğunda varlıklarını korumaktadır.

Her zaman olduğu gibi, umut, bu uygulamalarla ezilenlerin yürüttükleri mücadeleler sonucunda, bu uygulamaların son bulması, bunları kurumsallaştırmış ideolojilerin ve örgütlerin son bulmasıdır. Daha kesin bir ifadeyle, maliyetlerin düşürülmesi yarışıyla dünya pro-

letaryasının geleneksel olarak en zayıf kesimlerinin elinde toplanan toplumsal iktidarın artışı, böylesi kavgalara, en azından bir girizgahtır. Bunlar başarılı olduğu ölçüde, sahne dünyanın sosyalist dönüşümü için daha hazır duruma gelecektir.

3

Çeperde: Ulusal kurtuluşun sonu mu?

Samir Amin

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen çeyrek yüzyıldaki ekonomik atılım, birçok yanılsamayı besledi. Batı'da, Keynesçi reçeteyle, bunalımlara ve işsizliğe kesin çözüm bulunduğuna inanıldı. Dolayısıyla ebedi refah ve konjonktüre kesin hakimiyet çağına girildiği sanıldı. Sosyalist olarak nitelenen dünyada, daha da güçlü bir büyümenin formüllerinin hazırlanmış olduğuna inanılıyordu; o kadar ki Hruşçof, 1980'de Sovyetler Birliği'nin "bütün alanlarda" Birleşik Devletler'i yakalamış olacağını muzaffer bir biçimde ilan edebiliyordu. Üçüncü Dünya'da, ulusal kurtuluş hareketi de, kapitalist reçeteler ile sosyalizmin reçetelerini duruma göre değişik dozlarda birleştiren ve "karşılıklı bağımlılık" içinde "geri-kalmışlığı", sözümona, aşmayı sağlayacak olan kendi özel reçete dağarcığına sahip bulunuyordu.

Bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre boyunca, toplumun içindeki farklı akımların özel örgütlenme biçimlerine alışılmıştı; bu kendini belli bir siyasal pratikte ifade ediyordu. Gelişmiş kapitalist toplumlarda bu örgütlenme iki ana eksen çevresinde eklemleniyordu. Birinci eksen, sınıflar mücadelesi ekseni; örneği kimi zaman diğer sınıfları (köylü ya da çiftçi partileri) esinlendiren sanayi işçi sınıfının örgütlen-

mesini (sendikalar, sosyalist ve komünist işçi partileri) haklı kılıyordu. İkinci eksen, siyasal ideoloji ekseni, muhafazakâr sağ/reformist sol karşıtlığını haklı kılıyordu. Komünist iktidarlar bu tarihten kaynaklandılar; her ne kadar devlet-parti tekeli, "sınıflar mücadelesi"ne ve seçimle muhafazakâr sağ/reformist sol iktidarlarının birbirlerinin yerine gelişlerine resmen son vererek anlamını çarpıttıysa da bu tarihin biçimlerini korudular. Afrika'da ve Asya'da, tip model, tek bir hedefe yönelik eylemi içinde disipline olmuş geniş bir hareket halinde değişik toplumsal sınıfları ve toplulukları biraraya getirmeyi hedef almış birleştirici tek parti modeliydi. Bağımsızlıktan doğan iktidarlar, böylesi bir mirasa dayalı olarak geniş ölçüde taşlaştılar; tek parti devletinin meşruiyeti, yalnızca ulusal bağımsız hedefinin gerçekleştirilmesine dayanıyordu.

Bu pratikler, topluma ilişkin bilimsel bir teori olarak görülebilecek bir anlayışla rasyonalize edildiler. Aydınlanma Çağı ideolojisi, böylesi bir teori bakımından geniş ölçüde yararlanılabilecek olan bir takım değerler(özgürlük, refah) ile bu değerlerin etki güçlerini (ekonomik makinaya hükmeden bireylerin yarışması) temellendiren bir takım "bilimsel" teorilerin bileşimini sağlıyordu. Marksizm de içinde olmak üzere sosyalizm hareketi, Aydınlanma Çağı değerlerinin mirasını taşıyordu ve aynı zamanda, bu değerlerin getirdiği toplum projesinin burjuva içeriğinin ikiyüzlülüğünü açığa çıkartarak, sınıflar mücadelesine dayalı eylemi eksen alarak -reformla ya da devrimle- onu aşmaya davet ediyordu. Ulusal kurtuluş hareketleri de, hedeflerine bağlı olarak değişik dozlarda olmak üzere hem birinden, hem de diğerinden esinleniyorlardı.

Sonuçta, bu pratikler ile kısaca siyasal rasyonalite fikri arasına bir eşittir işareti konuverdi. Toplumsal hareketin, Avrupa'da ve diğer yerlerde, önceki çağlarda, diğerlerinin yanısıra dinler aracıyla farklı tarzda dile geldiği unutuluyordu. İstikrar bulmuş görünümdeki Batı Avrupa'da bile, bu rasyonalliğin kırılganlığının şiddetli bir toplumsal bunalıma dayanamayacağı unutuluyordu: Oysa ki, 1930'lu yıllardaki şiddetli toplumsal bunalım, geniş kitleleri "irrasyonal" ırkçılık ve kıyıcı çılgınlık bayrakları altında biraraya getirmişti.

Günümüzde, dünyanın üç bölümünde -Batı, Doğu ve Güney-, toplumsal yaşamı, bu örgütsel biçimler içine sıkıştırılmış sevk ve idare modelleri, tarihsel etkinliklerini tüketmiş gibi gözüküyorlar.

Batı'da, mutabakat öylesine genişledi ki, sosyalist hareketin ve sağ-sol kutuplaşmasının tarihsel önemini ortadan kaldırdı; bu durum, kendini depolitizasyonda, yani bugünkünden farklı bir topyekun toplum projesi doğrultusundaki ideolojik kaygının terkedilişinde dile geliyor. Doğu'da, sivil toplum, toplumun içinden geçtiği gerçek çelişkilerin diyalektiğine bir yer açabilmek için devlet-parti kabuğunu kırmaya özlem duyuyor. Üçüncü Dünya'da, kazanılan bağımsızlığa dayalı meşruiyet, yeni kuşakların anlayışında artık aşılmış durumda.

Her üç durumda da çarpıcı olan, iktidarın söylemlerinin geçmişe uygun olarak süregitmesi. Dolayısıyla, bu koşullarda, tatmin bulmayan toplumsal gereksinimlerin ifadesinin farklı bir biçimde örgütlenmesinde şaşıracak bir yan var mı? Bu yeni biçimlerin fışkırışını daha şimdiden görüyoruz: Feminist ve çevreci hareketler, bölgesel, etnik ya da dinsel topluluğun savunulması.

Bu yeni (ya da yenilenmiş) ifade biçimlerinin gelişiminin, insanlığın ilerlemesini mi sağlayacağı yoksa barbarlığa yeniden dönüşün bir biçimi mi olacağı konusunda bir şey söylemek pek olanaklı değil.

Zekası ve kötümserliği herkesçe bilinen Malraux, XXI. yüzyılın dinler yüzyılı olacağını söylüyor; bununla da hoşgörülü imanın yenilenmesi çağını değil, fanatizmlerin şiddetli çatışmaları çağını kastediyordu.

O halde eski ve yeni toplumsal güçlerin kendisine karşı ya da içinde hareket ettikleri bu "sistem" hangisidir? Söz konusu olan tam da bir kapitalist sistem, bu güne dek "dünya sistemi olarak gerçekten varolan kapitalizm" sınırlarını aşmamış, yani merkez-çeper kutuplaşmasının üstesinden gelmemiş bir kapitalist sistem. Dolayısıyla, kapitalist sistem, "gelişme" olsun ya da olmasın, Üçüncü Dünya'nın büyük halk kitleleri bakımından katlanılamaz olmayı sürdüren bir sistem. Çünkü bu sistem geniş halk kitleleri bakımından, gecekonduların sefaleti, olanaksız bir tüketimin baştan çıkarıcılığı, kültürel düşüş, yoz diktatörlüklerin iğrençliği ve hatta kimi kez yalnızca açlık demek.

Analitik çerçeve: Gerçekten varolan kapitalizm-kompradorlaşma mı, ulusal halk iktidarı mı?

Dünyamızda egemen olan toplumsal gerçekliği ele almanın iki tarzı var. Birincisi vurguyu, en yüksek soyutlaması içinde kavranan

kapitalist üretim tarzını tanımlayan temel ilişkiye yapıyor ve buradan hareketle ana uğraşını temel sınıflar mücadelesine odaklıyor. İkincisi ise vurguyu kapitalist gerçekliğin diğer boyutuna, onun dünya ölçeğindeki eşitsiz gelişimine yapıyor ve buradan hareketle, analizlerini dünya çapındaki bu kutuplaşmanın her düzeyde yol açtığı sonuçlara dayandırıyor, böylece de tarihsel sahnenin önünü işgal eden siyasal ve toplumsal mücadelelerin yerine farklı kaldıraçlar tanımlıyorlar. Ben, burada, bu nedenle "gerçekten varolan kapitalizm" olarak adlandırdığım şeyi, bu ikinci tarzda ele alışı seçiyorum.

Önerilen analiz bir bütün olarak dünya çapında konumlandırılmış olduğundan, değişik ulusal formasyonlar içinde de elbette aynı biçimde konumlanıyor olsalar da, dünyalaşmış kapitalist toplumu oluşturan değişik toplumsal sınıflar yerlerini bu çerçeve içinde buluyorlar. Dünyasal sistemi, analizin egemen birimi olarak ele almakla, önemi toplumsal mücadelelerin kaldıraçlarının kavranışı açısından sonucu belirleyici olan bir toplum olgu, yani sermayenin asıl yedek ordusunun coğrafi olarak sistemin çeperlerinde yer alışı hakiki ölçü olarak alınıyor. Bu yedek ordu, elbette etkileyici duruma gelmiş (sayıca, Batı'da, bunalım dönemlerindeki işsiz sayısından bile kat be kat yüksek) bir kentsel işsizler ve yarı-işsizler kitlesinden, ama aynı zamanda ücretsiz çalışanlar kitlesinin geniş bölümlerinden oluşuyor. Bu yedek ordunun bölümlerinin aktif orduya -her zaman son derece kısmi kalan- katılımı, ya bugünün ve geleceğin gerçek çeperlerini karakterize eden "yarı-sanayileşme" yoluyla bulunulan yerde oluyor, ya da merkezlere doğru uluslararası göç yoluyla oluyor. Ancak bu göç, dünyasal yedek ordunun olsa olsa çok küçük bir bölümünü ilgilendiriyor. Sermaye alış-verişi ve akışı konusundaki liberalizasyon programını hiç bir zaman çalışanların göçlerine sınırsız bir açılımayla tamamlamayı ele almamış olan "liberalizm", bu nedenle, sakat kalıyor. Bu gerçeklik, toplumsal mücadeleler sahnesine egemen oluyor. Kuşkusuz en yüksek soyutlama düzeyinde, kapitalist üretim tarzının tartışılması, ekonomist yabancılaşmadan özgürleşmeye ve üretimin ve toplumsal yaşamın örgütlenmesinin bütününü üzerinde çalışanların toplumsal denetimine dayalı olarak sermayenin özel mülkiyetinin ortadan kaldırılmasını gerektirir. Bununla birlikte, gerçeklik düzeyinde, gerçek kapitalizmin yaygınlaşmasının kurbanı olan "halklar"ın başkaldırısı, sahnenin önünü işgal

ediyor. "Halk" kavramıyla, burada, hem ayrık olarak oluşmuş sınıflardan hem de sözkonusu yedek ordudan oluşan ezilenlerin tarihsel bloku kastediliyor.

Uzun bir zaman dilimi içinde, daha çok bir "bütünleşmiş dünya pazarı"nın işleyişinin karakterize ettiği dönemler ile bunun parçalanmasının damgasını vurduğu bir takım dönemler ayırdedilebilir. G.Arrighi, bize bunun son derece ikna edici bir tablosunu öneriyor.([1]) Yalnızca şunu eklemek istiyorum; dünya sisteminin birliğinin bu birbirini izleyen parçalanışları, bir rastlantı eseri değil, bir zorunluluğun sonucudur. Çünkü söz konusu olan birlik, hiç bir zaman bir türdeşleşme yolu değil, ideolojik meşruiyetini sağlayan liberalizmin her zaman sakat oluşu nedeniyle, kutuplaşmanın derinleşmesinin bir yolu olmuştur. Dolayısıyla bu, çeperdeki halklar bakımından bütünüyle hoşgörülemez ve bu nedenle de her zaman karşı çıkılmıştır. Bu karşı çıkışlar, tüm gerçek tarih boyunca, sistemin birliğinin ağır bastığı dönemler boyunca bile şiddetli olaylar halinde parça parça dağılmış ve kimi uğraklarda bir "fırtınalar" bütünü halinde birbirlerine eklemlenmişlerdir; bu eklemlenişler, sistemin topyekun parçalanış dönemlerine işaret ederler.

Dolayısıyla, sistem-karşıtı güçler ve hareketler, bu kutuplaşmaya karşı çıkanlar, onun sonuçlarına boyun eğmeyi kabul etmeyenler ve bu zeminde, -toplumsal olarak en güçlü bir biçimde reddedilen kapitalist yayılmanın içkin karakterlerine karşı bir taarruz olduğundan- nesnel olarak antikapitalist olan bir kavgaya girişenlerdir.

Kapitalist düzeni çeperindeki başkaldırılardan hareketle tehdit biçimi, sınıfların ortadan kaldırılışına "sosyalist geçiş" sorununu ciddi bir biçimde yeniden düşünmeyi zorunlu kılıyor. Ayrıntılarda nasıl ele alınırsa alınsın, Marksist gelenek, --ileri üretici güçler temeline dayalı olarak, kendisi de göreceli olarak "hızlı" olan ve her ne kadar (hızla "sönümlenme" sürecine giren yeni tip bir proleter devlet aracılığıyla) "burjuvazi üzerinde diktatörlük" olarak nitelense de, burjuva devletlerin en demokratiğinden bile daha demokratik olan halk yığınlarının demokratik iktidarıyla karakterize olan bir geçiş başlatan,-- "işçi devrimi" temel teorik vizyonunun sakatlığını taşımaktadır. Yine de, hepsi

(1) Bknz..*Önceki bölüm.*

de eksiksiz bir biçimde sosyalist olarak nitelen (ve hepsi de yapanların niyetleri bakımından gerçekten de bu hedefi öne koymuş olan) çağımızın bütün devrimleri (Rusya, Çin, Vietnam, Küba, Yugoslavya, vb.), gerçekte karmaşık antikapitalist devrimlerdir; çünkü hepsi de gerikalmış bölgelerde yapılmışlardır. Bu nedenle, bu devrimler, Marksizm tarafından başlangıçta geliştirilmiş olan ölçütlere denk düşen bir "sosyalist kuruculuk" çağını açmamışlardır. Aynı şekilde ve yine bu nedenle, ulusal kurtuluş hareketinin radikalleşmesinden hareketle kapitalist Üçüncü Dünya'nın şurasında ya da burasında başlatılmış olan "ileriye doğru yürüyüş" girişimleri, eksiksiz bir biçimde "sosyalist" olarak nitelenmişlerdir. Aynı nedenle, her bir örnekte önemli olsun ya da olmasın, kırılgan olsun ya da olmasın buralarda gerçekleştirilmiş olan dönüşümler, "sosyalizm"in klasik ölçütlerine kesinlikle denk düşmemektedir.

Bu koşullarda, gerçek tarih, çeperlerdeki antikapitalist devrimden ve ulusal kurtuluşun radikalleşmesinden hareketle başlatılmış olan "kapitalizm ötesi" toplumsal kaldıraçların doğasını ve perspektifini analiz etmemizi gerektirmektedir. Bunu yapabilmek için, gerek meşrulaştırma (bu söyleme göre, başarıları "global olarak olumlu" olacak bir takım "sosyalist" toplumlar söz konusudur), gerekse polemik (bu söyleme göre, kafalarda bulunan ve olanaklı olduğu kabul edilen bir teorik sosyalist modele oranla "sapmalar" söz konusudur) ideolojik söylemi aşmak gerekmektedir. Oysa, ideolojik söylem bir kez reddedildiğinde geriye olanaklı iki tez kalmaktadır.

En yaygın tez, bu devrimlerin, dünya kapitalizminin egemen merkezleriyle (geçici) çatışma içinde olsalar da ve "özgül özellikleri" ne olursa olsun, fiilen yalnızca ve yalnızca bir *kapitalist* gelişme çağı açmış (dolayısıyla hiç bir biçimde "kapitalizmi aşan" bir evrimi açmamış) olduklarıdır. Bu teze göre, nihai olarak, önce bir kapitalist birikim evresinden geçiş kaçınılmazdır. Bu sorunun yalnızca bir yanını görmek olmuyor mu? Çünkü, bir yandan, burjuva devrimi, derindeki doğası itibariyle, ideolojileri ve geleceğe ilişkin vizyonları bakımından açıkça antikapitalist siyasal partilerce örgütlenmiş ve yönetilmiş halk yığınlarının bir hareketinin ürünü değildir; diğer yandan, kapitalist yaygınlaşma dünyasaldı ve dünyasal olarak kalmıştır, yani dünya sistemine açılan bir takım yerel gelişmeleri içermekteydi. *Lato sensu*

(geniş anlamda-Ç.N.) yerel burjuvazi tarafından kabul edilmiş, bu alt(ikincilleştirilmiş) gelişme tipi, çeperde ezdiği yığınlarca tehdit edilir hale gelmiştir.

Diğer tez, benimki, şu gözlemin çevresinde eklemleniyor: Kapitalist yayılmaya içkin eşitsiz gelişme, tarihin gündemine, bir başka tip devrimi, çeperdeki *halkların* devrimini sokmuştur. Bu devrim, bu halklar için katlanılmaz olan, gerçekten varolan kapitalist gelişmeye karşı çıkması anlamında *antikapitalist*tir. Ancak bu antikapitalist devrimler, aynı ölçüde yalnızca sosyalist değillerdir. Bu devrimler, olayların akışı çerçevesinde, karmaşık bir doğaya sahiptirler. Marx'ın tasarladığı biçimiyle sosyalist geçişe ilişkin klasik perspektif içinde ele alınmamış olan, özgül ve yeni çelişkilerinin ifadesi, post-kapitalist rejimlere gerçek içeriklerini, yani sosyalizm, kapitalizm ve devletçilik gibi üç eğilimin çatışmalı bir biçimde birarada yerladığı bir *ulusal ve halkçı kuruculuk* içeriğini kazandırmaktadır.([1])

Dolayısıyla, görevi esas olarak eşitsiz gelişme mirasını silmekten (bunun dünya sistemi içinde "düzeltme" oyununu oynayarak değil de, tam tersine ondan kopuştan yana tutum alarak elde edilebileceğini bilerek) ibaret olan uzun bir tarihsel evrenin içine girmiş bu post-kapitalist toplumları "ulusal halkçı" olarak nitelemeyi önerdim. Aynı şekilde "sosyalist toplumlar" (sosyalist toplum değiller) ya da sosyalizm kuruculuğu yoluna girmiş toplumlar ideolojik nitelemelerinin terkedilmesini önerdim. Kapitalist Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasal özgürlüklerine kavuşmalarının ertesinde karşı karşıya kaldıkları sorunlar, farklı bir doğada değildir. Şu kadar ki stratejilerin belirsizliği, burada daha da çarpıcıdır; çünkü bağımsızlık için mücadelenin radikalleşmesi durumunda bile, halkçı bir içerik ve bir kopuş yanlısı bir seçim, burjuva özlemler ve bunların beslediği projenin yanılsamalarıyla sakatlanmış durumdadır. O halde niçin Üçüncü Dünya bir ulusal halkçı devlet kuruculuğu yoluna girmedi -ya da henüz girmedi-? Niçin merkez kapitalizmin devletini taklit eden bir ulusal burjuva devlet kuruculuğunu denemeye koyulmuştur? Elbette bu durum, herhangi bir toplumsal te-

(1) Bu ülkelerde (sosyalist denen) ulusal ve halkçı kuruculuk sorunları, bunların geçmişi ve gelecekteki evrimlerinin olanakları burada ele alınmamıştır. Bu konuda, bakınız *The Future of Socialism (Sosyalizmin Geleceği)* (Monthly Review), Temmuz 1990.

mele dayanmayan "fikirler"in ürünü değildir; bu, "ulusal kurtuluş hareketine" (yani kapitalizmin eşitsiz gelişmesinin sonuçlarına karşı başkaldırıya) egemen olmuş ve bu mücadeleden kaynaklanan devlete de hâlâ egemen olan burjuva yönelimli kimi toplumsal sınıfların ve katmanların ifadesidir. Tarih öğretmektedir ki, çeperin burjuvazileri, dünyasal kapitalist yayılmanın her evresinde, elbette o zamana özgü biçimler içinde bu kuruculuğa çaba harcamışlardır. Tarih yine öğretmektedir ki, sonuç itibariyle bu girişimler her zaman "dış saldırı" ile bizzat bu girişimlere özgü iç sınırların biraraya gelişiyle yenilgiye uğratılmıştır. Nitekim yeni ulusal halkçı devrimler de, çağımız Üçüncü Dünyası'nda nesnel gereklerin gündemindedir. Kuşkusuz gelecekteki bu devrimler, geçmiştekilerden daha sosyalist olmayacak, yalnızca ulusal halkçı olacaklardır. Kuşkusuz bu devrimlerin özgül özelliklerini, hem iç koşullar, hem de dış etkenler belirleyecektir. Bu ulusal halkçı devrimler de, gelecekteki Kuzey-Güney ilişkilerini değişikliğe uğratacak ve yetmiş yıldan beri olduğu gibi gelecekte de dünyamızın topyekun evriminde temel dinamik öğeyi oluşturacaklardır. Dolayısıyla, çağdaş tarih sahnesinin önünde yer alan bu mücadelelerdeki almaşık şu şekilde özetlenebilir: Ya ulusal halkçı iktidar (devlet), ya kompradorlaşmış iktidar (devlet).

Ulusal kurtuluş ve sosyalizm, eski paradigma

1) Bir tür Marksist ve Marksistimsi kabalaştırma, ortak siyasal dile, toplumun gelişmesinde birbiri ardısıra kapitalist evreyi ve sosyalist evreyi başlatan nitel değişimlerin işaretleri olarak burjuva devrimi ve sosyalist devrim terimlerini sokmuştur. Hemen başta yapılan bu saptamanın önemi, dünyasal sistemin çeperindeki ağırlıklı örgütlü toplumsal ve siyasal güçlerin kendilerini tamı tamına bu "hedefler"e göre tanımlamış olmalarından, her ikisi de hem ulusal, hem de toplumsal kurtuluşun koşulu sayılan "çağdaşlaşma"nın en etkili aracı olarak ele alarak, kimileri burjuva devrimi, diğerleri ise sosyalist devrim yapmayı öne koymuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Toplumsal boyut, burada, ya sömürünün "gerikalmış" biçimlerinin (genel olarak "feodal" denenler) ortadan kaldırılmasına indirgenmiş, ya da sömürünün tüm biçimlerinin -"feodal" ve kapitalist biçimlerin ortadan kaldırılmasına kadar genişletilmiştir. Hedeflerin, burjuva devrimin üzerinden

aşılarak devrimi sosyalist hedefine kadar sürdürme biçiminde içiçe geçirilişi, bu durumda, dünya ölçeğinde kapitalizmin egemenliğinin dayattığı nesnel bir zorunluluk ve tarihsel bir olanak olarak değerlendirilmiştir. Gerek sosyalist denen devrimlerin, gerekse ulusal kurtuluş devrimleri denenlerin üzerinde temellendiği eski paradigmanın çekirdeği budur.

Günümüzde söz konusu ideolojilerce tanımlanmış görüntülerin ötesinde, toplumsal ve siyasal mücadelelerin gerçek özlerini ortaya çıkartmak için bu paradigmayı tartışmak gerekiyor.

Herşeyden önce, elbette, burjuva devrimi kavramının kendisi tartışılmalıdır. Temel denen sınıfların mücadelesinin ikili tanımı, verili bir üretim tarzında sömürülenler ile sömürenleri karşı karşıya koyar: Şurada köylüler ve feodal beyler, burada proleterler ve kapitalistler. Burjuva devrimi, dolayısıyla, zorunlu olarak bir köylü devrimi, sosyalist devrim ise işçi devrimi olacaktı. Ne var ki kapitalizm, feodal sömürüyü (köylü mücadelelerinin hedefi olan) eşitlikçi bir köylü toplumu kurmak üzere yıkmamıştı; kapitalizm, köylülerin hayal bile edemeyecekleri yeni bir sömürü biçimi temeli üzerinde kurulmuştu. Yeni kapitalist toplum ve burjuva sınıfı, (feodal beylerden ve köylülerden oluşan) kısmen feodal toplumun sınırında ve hatta dışında -özgür kentlerde-, kısmen de kimi kez köylü mücadeleleriyle güçlendirilmiş meta ilişkilerinin yaygınlaşmasının yol açtığı farklılaşmalar (kulak tipi zengin köylüler ve tarım işçileri konumuna indirgenmiş topraksız köylüler) sonucu bizzat köylülük içinde oluşmuştu. Bilindiği gibi, bu yeni kapitalist toplum, "eski rejimler"in, yani esas itibariyle "feodal" olarak kalan sosyo-politik sistemlerin bağrında ağır ağır olgunlaştı. Dolayısıyla burjuva devrimini, bu "eski rejim"in yıkılışına ve ekonomik bakımdan egemen yeni sınıfın siyasal ağır basışını sağlayan yeni tür bir örgütlenmenin oturtuluşuna işaret eden siyasal uğrak (moment) oluşturdu. Dolayısıyla burjuva devrimi hareket noktası değil, kapitalist gelişmenin taçlanmasıdır.

Köylü toplumsal devrimi ile burjuva siyasal devriminin çakışması, yalnızca tek bir tarihsel olayda, (bu nedenle de, tarihin burjuva evresinin tek gerçek devrimi olan) Fransız Devrimi'nde oluştu. Burada, elbette, burjuvazi (hem -üst katmanlarını bankerlerin ve imalatçıların, alt katmanlarını zanaatkarların oluşturduğu- kent burjuvazisi, hem

de yeni tarım burjuvazisi) başkaldırmış köylü yığınlarıyla ittifak kurmak zorunda kalmıştı. Bu ittifakın istikrarsızlığı, radikal ilerleyişleri ve gerileyişleri, izleyen evrimler olarak bizzat devrimin evrelerini biçimlendirdi. Başka yerlerde benzeri bir çakışma olmamıştır. XVII. yüzyıl ortasındaki radikal köylü-burjuva devriminin, belki de (Fransız Devrimi siyaseti laikleştiriken, bunun dinsel yorumlanışının da tanıklık ettiği gibi; Fransız Devrimi Aydınlanma Çağı'nın mirasçısı iken, bu ondan önce yer almıştı) bir erken doğum olduğundan, yüzyılın sonunda yerini pek şanlı olmayan "Şanlı Devrim"e bırakarak başarısızlığa uğradığı İngiltere'de bile... Sömürge boyunduruğundan kurtuluşun, toplumsal devrimci bir anlam taşımaksızın bir siyasal edim olduğu Kuzey Amerika'da bile...; çünkü bu siyasal edim, yalnızca başlangıçtan itibaren Yeni-İngiltere'de olduğu haliyle kurulmuş tüccar toplumun iktidarını perçinledi (Amerikan Devrimi'nin kölecilik sorununu ortaya koymamış bile olması anlamlıdır). *A fortiori* Almanya'da, İtalya'da ve Japonya'da. Dolayısıyla genel kural şudur: Kapitalizm, bir takım köylü mücadeleleri bu gelişmeye katkıda bulunmuş ya da özgül akışını biçimlendirmiş olsa da, köylü devrimi olmaksızın gelişti; ama "tarım devrimi" olmaksızın değil, şu anlamda ki, çoğu zaman büyük toprak sahiplerinden (eski "feodal beyler"den) oluşan ve bundan böyle geniş ölçüde ticarileşmiş bir üretimi gerçekleştirmek üzere kırsal nüfus fazlasını dışlayan bir tarım burjuvazisi biçimlendi. Bütün bu durumlarda, burjuvazi devleti oluşturdu, onu ele geçirdi ve toplumu yukarıdan dönüşüme uğrattı.

Bu tespitler, sistemin çeperindeki çağdaş ulusal kurtuluş hareketlerinin tarihini farklı bir biçimde yeniden okumayı ve bunların altında yatan toplumsal mücadelelerin gerçek özünü daha iyi kavramayı olanaklı kılmıyor mu?

2/ 1911'den 1980'e Çin, kesintisiz devrim.- Çarpıcı bir paralellik kendini hissettiriyor: 1905'ten (Birinci Rus Devrimi), Xin Hai'den, 1911 Çin Devrimi'nden, 1917 Rus Devrimi'nden, 1949'da Çin Devrimi'nin zaferinden, Maoculuğun kültür devriminden geçerek Deng Siaoping ve Gorbaçov'a kadar- çeperin iki büyük toplumu, Fransız Devrimi'yle birlikte yakın çağların büyük devrimleri üçlemesini oluşturan iki devrimi yaptılar. Her iki olayda, Rus ve Çin devrimlerinde, "burjuva" hedeften "sosyalist hedefe" kesintisiz hareket vardır; her ikisinde

de, radikal bir köylü devrimine tanık olunmuştur; her ikisinde de, yine de, bu köylü boyutu toplumun dönüşümünde asli boyutu oluşturmamıştır.

1911 Çin Devrimi, çağdaş dünyasal sistemin çeperlerinin bütününde kendini dayatan uzun bir dizi şiddetli değişimin başlangıcı oldu. Dünyasal sistemde, sözcüğün Leninci anlamıyla emperyalist çağda bir derinleşme evresi içine girmiş olan bütünleşme, tıpkı yeni bir ulusal sorun yaratmış olduğu gibi, köylülüğün sömürü koşullarını alabildiğine arttırmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısı, bu nedenle, Çin'de, Hindistan'da, Endonezya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Latin Amerika'da köylü ayaklanmalarının yeniden doğuşunun damgasını taşıdı. Eşzamanlı olarak, hem iktidar sistemlerinin içinde, hem de dışında, çoğu kez Batı ile ilişki halinde bulunan işadamlarından çok entelijensiyadan oluşan yeni burjuva katmanları içinden yeni "modernist" siyasal güçler ortaya çıktı. 1911 Çin Devrimi, Japonya'daki Meiji dönemi reformist hareketinden temelli bir biçimde farklılık göstermektedir. Meiji dönemi reformist hareketi, Japon köylülüğünün feodaliteye karşı mücadelesinden doğmamıştır. Tam tersine, imparatorun iktidarının siyasal restorasyonu, Japon feodal sınıfını onun çevresinde birleştirmiştir. Devletin çağdaşlaştırılması seçimi, bu nedenle, her şeyden önce yalnızca teknolojik alanda yer almıştır: Orduya Batı'nın meydan okuyuşuna denk düşecek bir etkinlik kazandırmak, bu da, ulusal olarak biçimlenmiş sanayilerin yaratılmasını adım adım beraberinde getirmiştir. Bu olgunlaşma, yönetici sınıf içinde doğal olarak adım adım gerçekleşmiştir; o kadar ki yönetici sınıf köylülelere yönelik en küçük bir tarım reformu yapma gereksinimi duymamıştır. Dolayısıyla, terimin toplumsal anlamında (bir köylü devrimi) bir "burjuva" devrimi değil, ama kendisi burjuvalaşan yönetici sınıfın bir siyasal evrimi söz konusudur. Yine bu nedenle de, Japonya, kapitalist Batı'nın "demokratik" fikirlerini değil, yalnızca teknolojisini ithal etmiştir.

Ortada duran soru şu: Niçin Çin yönetici sınıfı aynı nitelikte bir kapitalist dönüşüm yoluna girmemiştir?

Bu soruya iki aşamalı bir yanıt vermeyi denedim. Birinci olarak, vurguyu, elbette Çin'in muhkem haraççı tarzı ile çeperin Japonya-sı'nın feodal tarzı arasında karşıtlıkla bağlantılı bir biçimde (ve kapitalizmin doğuşunda eşitsiz gelişmeye ilişkin tezimin özü burada yat-

maktadır) İmparatorluk Çini'nin muhkem haraççı ideolojisini çeperin Japonyası'ndaki biçiminden ayıran farka ilişkin analize getirerek. ([1]) Öte yandan, Çin Devrimi, tamı tamına, bu ülkenin tarihinde sonucu belirleyici köylü ayaklanmalarını taçlandırmıştır.

Haraççı İmparatorluk Çini, 150 milyonluk bir nüfus ve yaklaşık 100 milyon hektarlık işlenen bir araziyle XVII. yüzyılın ortalarında doruğuna ulaşmıştı. Haraççı sistem, o sıralar göreceli olarak rahat ve eşit bu köylülükten, ülkeyi bir büyük devlet haline getiren önemli bir artığa elkoyuyordu. Ancak izleyen iki yüzyıl boyunca nüfus XIX. yüzyılın ortalarında 450 milyona ulaşmak üzere üç kat artarken, işlenen arazinin yüzölçümü ve tarım yöntemleri hemen hemen değişmeden kaldı. Köylülüğün yoksullaşması artığı azalttı, bu da merkezi devleti zayıflattı ve böylece bir bölgesel parçalanma riskini besledi. Ne imparatorluk egemen sınıfı, ne de daha sonraları 1911'den ve Guomindang'dan doğan burjuvazi bu ikilemi çözebildi; bu ikilemi aşma yoluna koyulan ancak son otuz yıllık süreçte komünist iktidar oldu. Öte yandan, XIX. yüzyıl boyunca içinde bulunulan durumun, emperyalist saldırılarla da artan kötüleşmesi, (Taipingler'den, 1930'lu yıllarda komünist partisinin kızıl üslerine kadar) kesintisiz bir biçimde devasa köylü ayaklanmalarını besledi. Bu tarihsel süreklilik, devrimin ilk dönemlerindeki burjuva ideolojisinin niçin, herşeyden de öte haraççı toplumların köylü mücadelelerinin hepsine özgü kırsal komünist gelenekleri kendine katma yeteneğine sahip çağdaş bir sosyalist hedef aşısıyla aşılabildiğini açıklıyor. Bu kesintisiz devrimin gizi burada yatıyor.

Köylü devrimi ile "antimançu-antiemperyalist" çifte siyasal devrimin - bir ölçüde Fransız Devrimi'ne damgasını vurmuş olan köylü ve antimonarşist siyasal devrim gibi- çakışması, 1911'i bir gerçek devrim ve hatta daha eksiksiz bir ifadeyle 1911-1949 uzun devriminin başlangıç noktası haline getirdi. Bir köylü-burjuva devrimi söz konusuydu; hedefi yalnızca Çin'i dış tehditten kurtarmak ve onu yeniden (çağdaşlaşmış) bir büyük devlet haline getirmek değil, ama aynı zamanda, bu ilk döneminde, devletin ve sömürünün (kendi ifadeleriyle) "feodal" biçimlerini de ortadan kaldırmaktı. Nitekim Çin Devrimi'nin başlangıcından itibaren, (Japonya gibi) Batı'dan yalnızca teknolojisini

(1) Bknz. S.Amin *L'Eurocentrisme (Avrupamerkezcilik)*, Anthropos-Economica, Paris, 1988

ödünç almakla kalmamış, ama aynı zamanda diğerlerinin yanısıra çağdaş demokrasi fikirlerini kendine maledecek güçte olduğu iddiasını da ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Çin Devrimi'nin bu ilk döneminden doğan iktidar, programını uygulamaya koyacak yetenekten yoksun olduğunu ortaya koydu. İşte bu ortamda komünist partisinin bu devrimin izleyen dönemlerinde kesintisiz olarak eseri sürdürebilmesinin koşulları biraraya gelmiş oldu. Afrika ve Asya ülkeleri bakımından yönelimi burada açıkça ortaya çıkan Marksizm, devrimin bu aşılışının etkili ideolojik aracı haline geldi.

Elbette 1949, bu tarihin sona erişine değil, yalnızca yeni, daha üst bir evrenin başlangıcına işaret etmektedir. Daha önceki sayfalarda söylediğim gibi, daha sonraki evrim, Çin Marksizmi (ve genel olarak III. Enternasyonal) ideolojisinde formüle edildiği haliyle, "sosyalist kuruculuk" hedefinin olanaklı olmadığını, ülkenin içine girdiği ve birçok onyıl geçmeden de içinden çıkamayacağı uzun ulusal halkçı evrenin, kapitalist yayılmanın bir evresini değil de, sistemin çeperlerden hareketle aşılmasının zorunlu biçimini oluşturduğunu gösterdi. Dolayısıyla, uzun Çin devrimi, bir anlamda, hâlâ tamamlanmamış evriminin tüm istikrarsızlıklarına rağmen, aşamalı, kesintisiz bir ulusal halkçı devrimdir.

3) Meksika, Türkiye, Mısır: Kesintisiz devrim. - Başka şiddetli beklenmedik toplumsal sıçrayışlar da, çeper dünyayı sarstı: Örneğin 1910 ve 1920'lerdeki Meksika Devrimi, Türkiye'deki Kemalist Devrim (1919-1924), Mısır'daki devrimler dizisi (1880,1919, 1952). Bütün bu devrimler, Çin Devrimi'nin yanıt verdikleriyle aynı sorunlarla yüz yüze bulunuyorlardı: -Geniş ölçüde çeperin kapitalist sistem içine katılması sonucu oluşan ya da ağırlaşan- Köylü kitlelerinin yoksullaşması ve ulusal aşağılanma. Bununla birlikte bu devrimlerden hiçbiri, Çin Devrimi gibi "sonuna kadar götürülemedi"; ve söz konusu üç ülke günümüzde kompradorlaşmış çepere dahildirler.

Oysa ki Meksika Devrimi, başlangıçta, kapitalist yayılmanın ürünü olan ticari latifundia işletmeciliğine karşı köylülüğün devasa bir devrimiydi. Ancak bu devrime, devrimin ürünlerini kendine mal eden ve bu temel üzerine belki de günümüzde - yarım yüzyıl sonra- esas itibariyle kentsel başka toplumsal sınıflarca yeni yeni karşı çıkılan bir iktidarı oturtan yerel burjuvazi egemen oldu. Kurumsal Devrimci Parti

(PRI), bir tür "başarıya ulaşmış" Guomindang gibi; şu anlamda ki, daha radikal güçlerin kendi iktidarını aşmalarını engellemeyi başarabildi. Pekala bu koşullarda Meksika Devrimi ne sağlayabildi? Merkezi tipte bir kapitalist gelişmeyi mi başlatabildi? Kesinlikle hayır. Yalnızca Meksika'nın çeper olarak dünyasal kapitalist sisteme katılımının derinleşmesini hızlandırdı.

Kemalist Devrim'in bu köylü boyutu yoktu. Bu devrim, Osmanlı yönetici sınıfı içinde, ülkeyi, "geleneksel", gerileyen ve etkisiz yerel iktidardan (Osmanlı Sultanlığı'ndan) kurtararak yabancı egemenliğinden kurtarmayı hedeflemiş bir hareketten doğmuştu. Dolayısıyla, bu yanıyla Meiji dönemi hareketine benzer bir harekettti. Kemalist Türkiye, Batı'dan tam olarak ne aldı? Bir yandan Batı'nın teknolojilerini, ama yalnızca üretim teknolojilerini değil, ama aynı zamanda -ve hatta özellikle- askersel, hukuksal ve yönetsel örgütlenme teknolojilerini (Devletin "çağdaşlaştırılması" bu tarzda kavrandı ve "laiklik" de bu bütün içinde yerine oturtulmalıdır)... Öte yandan, terimin aşırı Avrupalı anlamıyla Batı'nın milliyetçi ideolojisini...; o kadar ki "Türk" -Turan- ulusu benimsendi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çokuluslulu-ğu reddedildi.

Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Kemalist hareket, emperyalizmle silahlı çatışma boyunca esas itibariyle bir köylü ordusundan (Anadolu) oluşmuş olmasına karşın bir köylü hareketine dayanmadıysa, bunun nedeni, İmparatorluğun Türk bölümünde (tam olarak Anadolu'da) bir özgür küçük köylülüğün egemenliğinin, bir takım özel işlevler (ordunun ana gövdesini sağlamak) yerine getirirken, diğer bölgelerin, bu karmaşık haraççı formasyonda başka işlevler (özellikle artığı sağlama işlevi) yerine getirmeleriydi.

Böylesi koşullarda, Kemalist iktidarın -1920'li, 1930'lu ve 1940'lı yıllar boyunca besleyebildiği yanılsamalara rağmen- son tahlilde toplumu derinlemesine "çağdaşlaştırma" yeteneğinden yoksun olduğunu görmekte şaşırtıcı bir yan yoktur. Tam tersine, (devletçi tarzda) özerk bir gelişme doğrultusunda atılan adımlar, 1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca aşamalı bir biçimde terkedilerek, tabi statüde bir düzeyde dünya sistemi içine derinlemesine katılıma geçilmiştir.(1)

(1) Bkz. S.AMIN ve F. YACHIR, *La Méditerrannée dans le système mondial (Dünyasal Sistemde Akdeniz)*, La Découverte, Paris, 1988; Y. SERTEL'in *Nord-Sud, crise et immigration; le cas turc (Kuzey-Güney, bunalım ve göç; Türk örneği)* adlı kitaba önsözü, Publisud, Paris, 1987.

XIX. yüzyılın birinci yarısında Mehmet Ali egemenliğinden Nasır dönemine (1952-1970) kadar Mısır tarihi, birbirini izleyen özlü ve çaplı toplumsal dönüşüm projelerine oturtulmuş uzun bir dizi ulusal (antiemperyalist) girişimler tarihidir. Bu tarihi, karakteristikleri (ve sınırları) bir yandan (kendileri de dünyasal gelişmenin içinde bulunduğu evre tarafından tanımlanmış) dış meydan okumaların doğasından ve diğer yandan iç toplumsal çatışmaların doğasından kopuk olmayan birbirini izleyen burjuva girişimlerinin tarihi olarak analiz etmeyi önermiştim. (1)

Mehmet Ali girişimi, yarım yüzyıl öncesinden, Meiji dönemi girişiminin ön örneğidir. Dönüşüm, yukarıdan dayatılmıştır ve hedefi herşeyden önce Devleti ve orduyu çağdaşlaştırmak ve ülkenin bağımsızlığını sağlamaktır. Batı'dan tekniklerini ödünç almış ancak onun fikirlerinden habersiz kalmıştır. Hatta denebilir ki arzulanan çağdaşlaşmanın nesnel gereklerine aykırı davranmıştır; çünkü çabasını, hem nüve halindeki (ticaret, zanaatçı, imalatçı ve tarımsal) burjuvaziyi iktidardan uzak tutmaya, hem de dinin yorumlanmasında bir revizyonu başlatmaya girişmiş ilerici fikir akımlarını marjinal kılmaya çaba harcıyordu. Daha sonra, Hidiv İsmail'in, 1860 ve 1870'li yıllarda, Mısır'ın dünyaya katılması yönünde modernist gelişmeyi başlatma çabası, hedeflerinin tam tersi bir sonuç verdi: Bu çaba iç toplumsal karşıtlıkları patlama noktasına kadar derinleştirmiş ve dışa bağımlılığı artırmıştır. Hidiv İsmail'in bu girişimi, böylece, yakınçağın ilk Mısır Devrimi'ni, Orabi Devrimi'ni (1880-1882) hazırlamıştır; bu devrimin iki boyutu vardır, birincisi, elbette, ulusal, ama ikincisi belirgin köylü tabanı nedeniyle toplumsal. Askeri yenilgi, bunu izleyen İngiliz işgali, 1919 Devrimi'nin ve bu devrimden doğan (ancak 1922-1952 arasında monarşiye karşı ağırlığını ancak birbirini izleyen kısa bunalım dönemleri boyunca koyabilen) Wafd iktidarının toplumsal dönüşüm boyutundan çok (nitekim Wafd hiçbir zaman bir tarım reformu öngörmemiştir) ulusal boyutu geliştirmiş olmasını açıklar. Dolayısıyla, bu ikinci boyutun, yani toplumsal boyutun dönüşüm dinamiğinde yerini alabilmesi için Nasır Devrimi'ni beklemek gerekmiştir. Yukarıdan gerçekleştiril-

(1) Bknz. S. AMIN, *L'Egypte nassérienne (Nasır Mısırı)*, Minuit, Paris, 1964; *La Nation arabe (Arap Ulusu)*, Minuit, Paris, 1976; arapça: *La Crise de la société arabe (Arap Toplumunun Bunalımı)*, Kahire, 1985; *La Nation arabe (Arap Ulusu)*, Kahire, 1988.

miş, ancak aşağıdan desteklenmiş olan bu dönüşüm (tarım reformu ve kentsel ekonominin devletleştirilmesi), bu kez, ona "sosyalist perspektif" renkleri giydiren bir genel havada başlamıştır; çünkü "kapitalist gelişme" yanılsamalarını yüzelli yıllık tarih dağıtmıştır. Ancak, daha önce de belirtmiş olduğum gibi, Nasır, halk sınıflarının girişiminin eseri olmayacak bir "sosyalizm kurmak" istiyordu; tıpkı Mehmet Ali'nin burjuvaziye dayanmaksızın "kapitalizm kurmak" istemesi gibi... Bu tarihin devamı bugün belli ve bunun adı Sedat "karşıdevrimi"nden hareketle yeniden kompradorlaştırma.

4) Sömürge statüsüne tabi kılınmış ülkelerde, ulusal kurtuluş hareketi, yaşanılan gerçeklik nedeniyle tek bir ivedi hedefe sahip olabilirdi: Siyasal bağımsızlığın sağlanması. Bu, elbette bu hareketin, içeriği dönemlere ve ülkelere göre değişiklik gösteren bir toplumsal (köylü ya da burjuva) boyuta sahip olmadığı anlamına gelmez. Köylülüğün "antifeodal" başkaldırı hareketleri, tıpkı yerel ekonomik sistemi kontrol etmeye özlem duyan burjuvazilerin istemleri gibi, bu tarihte yer alıyordu.

Öte yandan, -"küçük-burjuva" denen radikal milliyetçilik ideolojilerinden ya da III. Enternasyonal'in Marksizm ideolojisinden beslenen- başka toplumsal ve siyasal güçler, burjuvazinin hareketi kontrol etme özlemlerine karşı mücadele yürüttüler ve kimi zaman, başkaldırmış köylü kitleleriyle ittifak içinde ya da ittifak yapmaksızın hareketin yönetimini burjuvaziden koparıp aldılar. "Burjuva" Kongre Partisi-si'nin Hindistanı'ndan komünist partisi tarafından yönetilen Vietkong Vietnamı'na kadar, Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi pleb hareketlerinden ya da Afrika'daki Portekiz sömürgelerindeki hareketlere kadar, farklı toplumsal özlemlerin bu bileşimleri, bize tasavvur edilebilecek en renkli tabloyu sunmaktadır.

Kara Afrikası'nda ulusal kurtuluş istemlerinin toplumsal içeriğindeki çeşitlilik, yine de belli bir ortak özgül özelliği dışlamıyor; bu özgül özelliğin en çarpıcı dışavurma biçimi, XIX. yüzyılda Latin Amerika'da ve gerek Müslüman, gerekse Hint Arap Doğu'sunda az ya da çok latifundia modelinin oluşumunu dışlayan toprağın sahiplenilme ve kullanılmasının kolektif biçimlerinin korunması oluşturuyordu. Sağmal ekonomi, mümessil şirketler ekonomisi ve "yedekler" ekonomisi biçiminde üç model içinde analiz etmeyi önerdiğim sömürge iş-

letmecilik biçimleri, gerek ticaret, gerekse madencilikle ilgili metropoliten sermayenin sömürü mantığına tabi kılınmak üzere uyarlanarak bu prekapitalist biçimleri sürdürdü.([1]) Küçük işletmelere dayalı bir tarım kapitalizminin daha sonraki ve gecikmiş gelişimi de, geleneksel toplumsal hiyerarşi yapıları, kırsal nüfus yoğunlukları ve iç göçlere açıklık bakımlarından bir dizi elverişli koşulun birarada toplandığı bölgelerle sınırlı kaldı. Bu koşulların bütünü ise, sanayileşmeye atılmaya özlem duyabilecek bir burjuvazinin oluşumunu da geciktirdi. Ulusal kurtuluş hareketindeki farklılıklar, açıklamalarını bu tarihsel koşullanmaların bütününde bulmaktadır. Bu farklılıklar, varolduğu yerde köylü ayaklanmalarıyla ya da nüve halindeki ticaret ve tarım burjuvazileriyle ittifak halindeki ("küçük-burjuva" denen) kent orta katmanlarının katalizör rolünü getirdi.

Arap dünyasında, sırasıyla, İngiliz emperyalizmi tarafından devralınmış olan Osmanlı Maşrik modelini ve Fransız nüfusun kolonlaştırılması projesine tabi kılınmış Kuzey Afrika modelini karakterize eden farklılıklar, "liberal" latifundia modeli bağlantısından geçerek -devletçi-sanayici- "Nasır modeli"nin yükselişiyle adım adım silindiler. Her durumda, gerek köylü ayaklanmasının, gerekse işçi ve kentsel halk sınıflarının oynadıkları roller önemli olmakla birlikte her zaman "halkçı" bir çerçeve içinde kaldı; bu "halkçı" çerçevenin analizi, bana, kaçınılmaz olarak ulusal kurtuluş hareketinin kültürel ve ideolojik boyutu üzerinde düşünmeyi derinleştirmeyi gerektirir görünmüştür.

Latin Amerika'da latifundist oligarşiler tarafından fethedilmiş istikrarsız siyasal bağımsızlık ve bu anakaranın Avrupa kültür alanına bağlılığı, toplumsal hareketlere, dünyasal kapitalist sistem içinde bu bölge ülkelerinin yerine getirdikleri farklı işlevlerle çeşitlendirilmiş, özgün gelişme doğrultuları kazandırmıştır. Bununla birlikte, bu özgül özelliklere rağmen, en azından yakın dönemler bakımından çarpıcı kimi paralellikler gözlemlenmektedir: "Halkçı" hareketlerin ve bunların 1930'lardaki bunalımdan 1950'li yılların ortalarına dek yükselttikleri ulusal kapitalist projenin ağır basması, 1950'li yılların ikinci yarısında

(1) Bknz. S. AMIN, *L'Afrique de l'Ouest bloquée (Bloke Olmuş Afrika Batısı)*, Minuit, Paris, 1971; *Impérialisme et sous-développement en Afrique (Afrika'da Emperyalizm ve Azgelişmişlik)*, Anthropos-Economica, Paris, 1988; *Le Maghreb moderne (Çağdaş Mağrip)*, Minuit, Paris, 1970.

Birleşik devletler sermayesinin (Küba Devrimi'ni dengelemek üzere) taarruzuyla halkçılığın parçalanması, 1960'lı ve 1970'li yıllarda, askersel diktatörlüklerle ezilen Guevara'cılığın boy atması ve Sandisit biçiminin sıradışı sürekliliği, nihayit son yıllarda diktatörlüklerin yıkılışı.

Sonuç olarak, çeperdeki üç anakaranın bütünü çapında, somut durumların çeşitliliğinin ötekisine geçen kimi ortak özellikler saptanabilecektir. Genel olarak, toplumsal hareket, aşırı kabalaştırmadan, (tarım-ticaret latifundia burjuvazisinin yönetimine dayalı) bir "liberal burjuva" evre ve (sanayi burjuvazisinin yönetimine dayalı) bir "devletçi-halkçı burjuva" evre olarak nitelenebilecek, birbirini izleyen iki evreden geçmektedir. Birbiri ardısıra girişilen bu iki devrim, bir yeniden kompradorlaştırmayla kesintiye ugratılmışlardır.

Bunların başarısızlıklarının nedenleri çeşitlidir ve her olayda bir takım elverişsiz özel bileşimlere (köylü ve işçi hareketlerinin zayıf özerkliği, berrak olmayan ideolojiler, Batı'nın ekonomik ve siyasal müdahaleleri) dayanır. Ancak başarısızlık geneldir ve benim eski ulusal kurtuluş/sosyalizm paradigmasının ve "gelişmenin iflası" ([1]) olarak adlandırdığım şeyde dile gelmektedir. Bu tarihin mirasçıları olan devletler ve hareketler, bu nedenle, bunalımlarının açmazındadırlar ve hatta meşruiyetlerini geniş ölçüde yitirmişlerdir.

5) İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra: Ulusal burjuva projeden yeniden kompradorlaşmaya.- Nasıl ki XIX. yüzyılın emperyalist sistemi Afrika ve Asya ülkelerine sömürge statüsünü dayattıysa, aynı şekilde ulusal kurtuluş hareketi de, İkinci Dünya Savaşı ertesinde, bağımsız devletlerin yeniden yapılanmasını dayatmıştı. Ancak bağımsızlık, kapitalist gelişme yolunda ilerleme kapasitesi artık esas olarak kendi iç koşullarına bağlı olacak yeni yeni burjuva devletlerin kurulması perspektifini gerçekten de açmış mıydı? Kuşkusuz ulusal kurtuluş güçleri arasında iki vizyon paylaşılıyordu: Çoğunluk görüşünü dünyasal ekonomi içinde "karşılıklı bağımlılık" koşullarında "gelişme"nin olanaklı olduğunu düşünenler oluşturuyordu; azınlık görüşünü ise, kapitalist kamptan çıkışın, Sovyetler Birliği'yle , en azından onu arkasına alarak bir dünya sosyalist kampının yeniden kurulacağını düşünen komünist partileri oluşturuyordu.

---

(1) Bknz. S. AMIN, *La Faillite du développement en Afrique et dans le tiers monde (Afrika'da ve Üçüncü Dünya'da Gelişmenin İflası)*, L'Harmattan, Paris, 1989.

Bu farklılıklara rağmen, Asya ve Afrika ülkeleri, Bağlantısızlar Hareketi ([1]) içinde Bandung Konferansı'ndan (1955) hareketle birarayа geldiler. 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca doruk toplantısından doruk toplantısına, "bağlantısızlık" "Kuzey'e karşı ekonomik istemler sendikası" konumlarına doğru adım adım evrimleşti. Ekim 1973 savaşından ve petrol fiyatlarının yeniden belirlenmesinden sonra, 1975'te başlatılan "yeni uluslararası ekonomik düzen" kavgası, çanları çalmak üzere, bu evrimi taçlandırdı.

Ne siyasal planda, ne de ekonomik mücadele planında, Batı, Bandung ruhunu gönül rahatlığıyla kabul edebilirdi. Nitekim bir yıl sonra, Fransa, İngiltere ve İsrail'in 1956 saldırısıyla Nasır'ı devirmeye yeltenmeleri bir rastlantı mı? Batı'nın, hemen hemen hepsi aynı dönemde - İsrail'in Haziran 1967 saldırısının da yer aldığı bir dönemde-, 1965-1968 yıllarında devrilmiş olan Üçüncü Dünya'nın 1960'lı yıllardaki radikal yöneticilerine (Nasır, Sukarno, Nkrumah, Modibo Keita) karşı duyduğu gerçek kin, Bandung siyasal vizyonunun emperyalist sermaye tarafından kabul edilmemiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, 1970-1971'den itibaren global ekonomik bunalımla yüzyüze gelecek olan, siyasal bakımdan zayıflamış bir bağlantısızlar kampı olacaktı. O sıralar Batı'nın yeni uluslararası ekonomik düzen projesine karşı çıkışı, Bandung'dan hareketle billurlaşan Afrika-Asya girişiminin siyasal boyutu ile ekonomik boyutunu birbirine bağlayan gerçek bir mantığın olduğunu göstermektedir. Bandung projesinin hedefleri nelerdi? Bu proje, hedeflerine ulaşarak yalnızca etki gücünü mü yitirdi? Ya da nesnel olarak olanaksız olduğundan bu hedeflere ulaşamama mı? Elbette halihazırda belki de kendisinin sonunu getirecek olan bir bunalımın içine düşmüş ve "parlak dönemi"ni tamı tamına 1955-1975 arasında yaşamış olan "gelişme ideoloji" olarak adlandırdığımız şey, hiç bir zaman herkes tarafından aynı şekilde kabul edilen, ortak bir yoruma sahip olmamıştır. Bununla birlikte, görüş ayrılıklarının ötesinde, kapalı ve kesin olmamakla birlikte benim "Bandung projesi" adını verdiğim şeyin genel çizgilerini saptamak olanaklıdır. Bu projeyi, tered-

(1) Bkınz. " Il y a trente ans Bandoeng (Bandung'un 30. Yılı)", *L'Echange inégal et la Loi de la valeur (Eşitsiz Mübadele ve Değer Yasası)"* adlı kitabın içinde, Anthropos-Economica, Paris, 1988; *La Faillite du développement (Gelişmenin İflası), age.*, 2. bölüm.

dütsüz bir biçimde, çağımız Üçüncü Dünya'sının ulusal burjuya projesi olarak niteleyebilirim. Bu proje, aşağıdaki öğelerle tanımlanabilir:

- Üretici güçleri geliştirme, üretimleri çeşitlendirme (özellikle sanayileştirme) iradesi;
- Ulusal devlete bu sürecin yönetim ve denetimini sağlama iradesi;
- "Teknik" modellerin, yeniden üretmekten başka bir şey yapılamayacak "yansız" veriler oluşturdukları inancı;
- Bu sürecin her şeyden önce halk inisiyatifini değil de yalnızca devletin eylemlerine halk desteğini gerektirdiği inancı;
- Bu sürecin, gelişmiş kapitalist ülkelerle anlık çatışmalara yol açsa da, temeli itibariyle uluslararası işbölümüne katılımla çelişkili bir yan taşımadığı inancı.

Bu ulusal burjuva projenin gerçekleştirilmesi, hegemonik ulusal burjuva sınıfının, devleti aracılığıyla, en azından aşağıdaki süreçlere egemen olmasını gerektiriyordu:

- Göreceli olarak bütünsel ve dengeli bir gelişmeyi gerektiren işgücünün yeniden üretimine egemen olunması; öyle ki, diğerlerinin yanısıra, yerel tarımın, sermayenin değerlenmesini sağlamak üzere elverişli fiyatlarla ve miktarda işgücünün yeniden üretimi bakımından asli öğeleri sağlayabilmesi;
- Ulusal kaynaklara egemen olunması;

Yerel pazara egemen olunması ve dünya pazarına rekabet koşullarına uygun olarak açılma gücü;

- Artığın merkezileşmesini ve onun üretken kullanımlara yönlendirilmesini olanak kılan parasal dolaşıma egemen olunması;
- Üretici güçlerin ulaştığı gelişme düzeyinde kullanılan teknolojilere egemen olunması.

Bu açıdan bakıldığında, Üçüncü Dünya'nın deneyimleri iki aile halinde sınıflandırılabilir: Yukarıda sayılan koşulları gerçekleştirmekle uğraşmaksızın yalnızca büyümeyi hızlandırmaya çaba harcamış ülkeler ailesi (Fildişi Kıyısı, Kenya, Pakistan ya da Suudi Arabistan, v.b., liste oldukça uzun); sözkonusu koşulları gerçekleştirmeye çalışmış ülkeler ailesi (Nasır dönemi Mısır, Cezayir, Tanzanya, Hindistan, Brezilya ve Güney Kore, vb,). Görüldüğü gibi, bu sınıflandırma, belli bir toplumsal adaleti ve başta tarım reformu olmak üzere bir takım re-

formları gerçekleştirme kaygısı taşıyan rejimler (örneğin Nasır dönemi Mısır ya da Güney Kore...) ile toplumsal adaletsizliklerin derinleşmesini kabul etmekte tereddüt görmeyen ülkeler (örneğin Brezilya) arasında bir bölünmeyi zorunlu olarak kesmemektedir.Bu sınıflandırma, aynı şekilde, ne uluslarötesi sermayeye karşı tutumlara (Brezilya ve Kenya'nın her ikisi de uluslarötesi sermayeyi davet ediyor; ancak Brezilya kendi ulusal politikasını kabul ettirmeye çalışırken, Kenya, uluslarötesi sermayenin gereklerine kendini uydurmakla yetiniyor) göre bölünmeyi, ne de hatta Doğu ve Batı ile siyasal çatışma ya da ittifak ilişkileri sorununa göre bölünmeyi kesiyor. Elbette bir takım karşılıklı ilişkiler vardır, ancak somut bağlantılarla ilişkili olarak bileşimlerdeki nüans, Üçüncü Dünya ülkelerinin herbirini özel bir durum haline getiriyor.

Bugün, elverişli konjonktürlerin tersine dönüşüne karşı direnemeyen bu girişimlerin yetersizliklerini bilmezden gelmek olanaklı değildir. Halihazırdaki bunalımın, evrimleri tersine döndürmeye elverişli bir "Batı taarruzu"na fırsat vermesinden önce, bu yetersizlikler, bir çok kez, bir takım açmazların doğmasına yol açmıştı. Bu deneyimlerin kaçınılmaz olarak ulaştıkları yerde duracaklarını ve dolayısıyla "iflas"larının mukadder olduğunu soyut bir biçimde söylemedim. Dediğim yalnızca şu; daha ileri gitmek için, gerçekten halkçı bir iktidarın ürünü olmayan bir ulusal gelişmenin olanaklı olduğu ve bu gelişmenin dünyasal sistemden "kopmaksızın" olanaklı olduğu yolundaki çifte yanılsamaya bir son verecek güçte gerçek bir "devrim" kendini dayatıyordu. Şurada ya da burada bu yöndeki kimi evrimlerin olanaklı olamayacağı söylenmedi. Böylesi evrimler olmadı ve bu nedenle de tarihin bir sayfası kapandı.

İkinci Dünya Savaşı sonrasının elverişli konjonktürü, istisnai bir birleşim sunan bir konjonktürdü. Ekonomik bakımdan, Kuzey'in güçlü büyümesi, Güney'in "ayarlama"sını kolaylaştırıyordu. Siyasal bakımdan, Sovyetler Birliği'nin sınai ve askeri gücünün yükselişinden (ilk *Sputnik*'ten 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca ulaşılan stratejik"denge"nin sağlanmasına) kaynaklanan barış içinde yanyana varolma, bunun eski İngiliz ve Fransız sömürgeciliklerinin ve Afrika-Asya'da bağımsızlık mücadelelerinin atılımıyla birleşmesi, Sovyet ittifakına gerçek bir etkinlik kazandırmıştı.

Ne var ki başarılar her zaman yanılsamaların taşıyıcısıdırlar. Sosyalizme doğru, adeta zahmetsiz bir biçimde "aşamalı" evrimde sağlanan bir başarı, teori tarafından net bir biçimde sözüm-ona "kapitalist-olmayan yol" olarak formüle edildi. Elbette söz konusu teori, her zaman ikna edici değildi. Maoculuk, bu teoriyi şiddetle eleştirdi ve "fırtınalar bölgesinde" halkları uyutmaya ve patlamaları yatıştırmaya yönelik afyon olarak nitelendirdi.

Tarihin sayfası bugün artık kapanmıştır. 1970'li yılların başlarından itibaren, Batı'nın ekonomik atılımı nefesini tüketti ve yerini süregitmekte olan yapısal bunalıma bıraktı. Üçüncü Dünya'nın bütününde, gıda bunalımı, dış borç bunalımı ve ithal edilen teknolojinin açmazları, IMF, Dünya Bankası ve büyük Batılı bankalar konsorsiyumu çevresinde yeniden örgütlenmiş olan uluslarötesi sermayenin diktasına bir dizi kapitülasyonların verilmesine yol açtı.

Söz konusu olan, kaçınılmaz olarak yeni "ulusal burjuva" ataklarının patlamasının izleyeceği yalnızca geçici bir konjonktür mü? Yoksa, tarihimizin günümüzde aşılmış en azından bir yüzyılına damgasını vurmuş ulusal burjuva projesi girişimlerinin birbirini izlemesine artık olanak vermeyecek bir tarihsel dönemeç mi söz konusu? Geleceğin tehlikelerinin ve olanaklarının doğasına ilişkin gerçek tartışma, bana göre, işte tümüyle bu noktada yer alıyor.

Öne sürdüğüm varsayım, çağdaş bunalımın, bir çağın sonuna, Asya, Afrika ve Latin Amerika açısından, ulusal burjuva kuruluşların birbirini izleme girişimlerinin damgasını taşıması anlamında, ulusal burjuvaziler yüzyılı adı verilebilecek bir çağın sonuna işaret ettiği biçiminde. Bu deneylerin sonuç vermediğini saptamak, yeni bir şey değil. Bu varsayıma göre, yeni olan şey, böylesi girişimlerin gelecekte artık yer almayacaklarını ifade etmesidir. Bir diğer deyişle, Üçüncü Dünya burjuvazisi şimdi kendi gelişmesini kesin olarak, uluslarötesi kapitalizmin yayılmasının kendine dayattığı kompradorlaşmış tabiyete uydurmayı kabul etti.

6) Gerçekten varolan kapitalizmin yayılmasının doğurduğu ve kaçınılmaz olarak yeniden ürettiği çeperleştirmeye karşı başkaldırı, dünyamızın belli başlı toplumsal mücadelelerinin gerçek özünü oluşturmaktadır. Oysa, bu öze kavradığı tarzıyla bu başkaldırının, meydan okuyuşa karşı durmak için hazırladığı stratejinin ve elde ettiği sonuç-

ların tarihi, bu "toplumsal hareketi" çağırıyor ve ona bir takım yeni sorular soruyor. Bu tarihin derslerini aşağıdaki önerilerde özetleyeceğim:

• Çeperleştirmeye karşı başkaldırı, burjuva devrimi ya da sosyalist devrim gibi çifte olanaksızlık olarak nitelemekte tereddüt etmeyeceğim bir şeyle sorununu çözümlemeyi önüne koyamaz. Bunun en iyi olasılıkla götüreceği şey antikapitalist ulusal halkçı devrimdir (bu gerçekten varolan kapitalizme içkin mantıktan kaynaklanmaktadır).

• Bu açıdan, -alabildiğine büyük bir çeşitlilik gösteren, ne kadar ülke bulunuyorsa o kadar özel durumun bulunduğu- deneyim, yalnızca şu olguyu ortaya koymaktadır: Kimi halklar, bir dizi kesintisiz başkaldırı ve devrimler boyunca, ulusal halkçı devrimin yeterince ileri bir aşamasına ulaşmak üzere gerçekten de başarılı olmuşlardır; şu anlamda ki onların daha ileriye gitme şansları bundan böyle daha büyüktür. Bu halkların hareketi, dolayısıyla, dünya sisteminin, kapitalizmin ikili boyutu içinde, --bir yandan kapitalizme özgü dünyasal kutuplaşmanın etkilerini (son derece aşamalı bir biçimde) silerek ve diğer yandan kapitalist sömürüyü ortadan kaldırmaya özlem duyan toplumsal güçleri (kendisi de çelişkili olan bir biçimde) teşvik ederek-- aşılması yönündeki evriminde başlıca belirleyicidir.

• Bu süreçte, hareketlerinde daha az ileri bir aşamada durdurulmuş olan halklar, her defasında, egemen sınıflarının kompradorlaştırılmasının içerdiği tabiyet statüsüne yeniden kaçınılmaz olarak düşmüşlerdir. Bu kompradorlaşma, elbette, sistemin global gelişmesinin dayattığı biçimleri almaktadır: Dün esas itibariyle tarımsal-ticari iken bugün belirleyici biçim sınai ve devletçi kompradorlaşma olmuştur.

• Sistemin global gelişimi, dünya bütünleşmesinde nitelikçe yeni bir aşamaya ulaşmıştır; şu anlamda ki, şimdiye dek yerel burjuvazilere kendi "burjuva devrim"lerini yapma "özlemini duyma" olanağı veren özerklik sınırı ortadan kalkmıştır. "Global karşılıklı bağımlılık içinde", evreler itibariyle bir kapitalist gelişme yanılsamalarının son bulmasıyla birlikte, "çeper burjuvazilerinin yüzyılı" kapanmıştır. Bunun yanısıra bu derinleşen karşılıklı bağımlılık, sistemin merkezlerinde kapitalizmin sorgulanması (her ne kadar bu sorgulama kısmi de olsa) hareketi ile "çeperleşmeye karşı başkaldırı"yı sürekli olarak doğuran hareketi -potansiyel olarak- birbirine yeniden bağlamaktadır. Bu

yeniden bağlanış gerçekleştiği takdirde, ileride üzerinde duracağımız, kapitalizmi aşmanın yeni evre ve biçimi olarak, çokmerkezli bir dünyaya doğru bir evrimi olanaklı kılacaktır. Yeniden bağlanış gerçekleşmediği takdirde, ikilem olduğu gibi duracaktır: Ulusal halkçı kopuş ya da kompradorlaşma.

• Kesintiye uğrayan devrimin başarısızlıklarının genel bir açıklaması yoktur. Her biri benzersiz olan her özel durumun somut analizi, büyük bir olasılıkla, nedenlerin çok çeşitli ve bir durumdan diğerine alabildiğine farklı olduğunu ortaya koyacaktır; bir yerde köylü hareketinin eksikliği, diğer yerde dış müdahale vb.. Ancak bütün olaylarda, bu analiz, ideolojik ve kültürel "etken"in nasıl işlediğini kavramamızı olanaklı kılan araçların ortaya konmasını gerektirmektedir. Örneğin, Meksika örneğinde, yönetici sınıfların ve toplumun Avrupa kültürüne mensubiyetleri ve dolayısıyla Batı'yı "kopya etme" özlemleri, *de facto* olarak burjuvazinin ağırlığını güçlendirip onun yanılsamalarını desteklememiş midir? Mısır örneğinde, Batı'da bu ülkenin yeniden doğuşunun oluşturacağı "tehlike" konusundaki bilincin ötesinde ve bu nedenle yinelenen askeri müdahalelerin (1840,1882, süregen İsrail müdahaleleri) ötesinde, kabile aşamasında kalmış (şimdiye dek dinin yeniden yorumlanması girişimlerinin boşa çıkması) bir ideolojinin egemenliğinin sorumluluk payı yok mudur?

• Çeperdeki hareketlerin tümü, başkaldırılarının ifadesinde belli başlı iki boyutu birleştirmişlerdir: Bir ulusal boyut ile koşullara göre az ya da çok radikal bir içerik taşıyan bir toplumsal boyut. Buna karşılık, gerek burjuva özgürlükler gibi dar anlamda, gerekse halkın ifade özerkliği gibi geniş anlamda demokratik boyut korkunç bir biçimde eksik kalmaktadır. Nedenleri bir kez daha alabildiğine çoktur: Yerel burjuvazinin yetersiz olgunluğu, hâlâ egemen prekapitalist düşünce tarzları, halk sınıflarında ağır basan ivedi toplumsal kaygılar, vb.. Günümüzde ulusal halkçı perspektif içinde yer alan siyasal sistemler ve güçler "bunalım içindelerse, "tarihsel potansiyellerini yitirmiş" gibi görünüyorlarsa, bu, işte tam da bu nedenden kaynaklanmaktadır.

• Bir önceki noktada işaret edilen açmaz, (dünyasallaşmış kapitalist pazara boyun eğme anlamında) "pazar"ın "demokrasi"nin koşulu olduğu yolunda bir neoliberal aldatmacaya dayalı bir emperyalist karşı-taarruz için -son derece geçici- elverişli koşullar yaratmıştır. Bu al-

datmaca, (teorik olarak, liberal öğretinin kendisine göre, dünyasal kutuplaşmayı ortadan kaldırabilecek genelleşmiş gelişmeyi olanaklı kılan) genelleşmiş pazarın, dünya ölçeğinde, sermayelerin, teknolojilerin, malların ve hizmetlerin serbest dolaşımının yanısıra, çalışanların da serbest dolaşımını içerdiği anlamındadır! Sakat (zorunlu olarak sakat olacaktır çünkü çalışanların serbest dolaşımı görünür ufukta olanaksızdır) neoliberalizm, dolayısıyla, yalnızca ve yalnızca dünyasal kutuplaşmayı yeniden üretip derinleştirebilir. Kompradorlaşma, bu nedenle, kapitalist sistemin çeperinde her türlü demokratikleşme iddiasını yanılsatıcı kılmaktadır.

• Sistemin çeperindeki toplumsal hareketin başlıca görevi, bugün, ulusal ve toplumsal boyutların yerine geçirmek üzere değil, ancak bu boyutları güçlendirmek üzere yok olan demokratik boyutu dayatmaktır. Bu çerçevede, geçmişin "yekpare" ve tekyanlı örgütsel biçimleri (diğerlerinin yanısıra "parti" biçimi), alabildiğine sorgulanmalıdır. Sözcüğün yüksek ve kültürel anlamında kitlelerin politikleşmesi, belki de doğmakta olan yeni eylem ve örgütlenme biçimlerinden geçmektedir.

Uluslarötesileşmenin yeni aşaması; ulusal halkçı hareketin yeni olanakları

1) Yukarıdaki değerlendirmeler, bizi, dünyasallaşma meydan okuyuşunun artık gelişmesinin nitelikçe yeni bir evresine geçtiğini düşünmeye sürükledi. Eski ulusal kurtuluş hareketinin (ve onun ulusal kurtuluşun sosyalist aşılışına ilişkin paradigmasının en radikal versiyonunun) tükenişi, gelişme ideolojisinin (Bandung çağının) tükenişi, yeni mali, teknolojik, kültürel ve askeri uluslarötesileşme biçimleri, yeni koşullar tanımlamakta ve toplumsal halkçı harekete yeni hedefler ve yeni yöntemler dayatmaktadır.

Kimilerine göre, süregitmekte olan dünyasal dönüşümler, merkezler/çeperler kutuplaşması biçimindedir ve egemen ulusal burjuva devlet biçimi, dünyasallaşmış kapitalizmin yeni bir biçimi lehine ortadan kalkma yolundadır. Özetle şunlar ileri sürülmektedir([1]):

- "Merkez-çeper" kopukluğu yoktur; tarih gösterecektir ki, bir takım marjinalleşmiş ülkeler, dünyasal sistemin içine akıllı bir biçim-

(1) Bknz. *Le Déconnexion (Kopuş)*, La Découverte, Paris, 1985; "L'Etat et le

de katılmak koşuluyla, gelişmenin daha üst bir aşamasına adım adım yükselebilecektir;

- "Yarı-çeperler" bu olanağın birer ifadesini oluşturmaktadır; Brezilya, Güney Kore, Hindistan ve benzeri birkaç ülke bunun en yeni örnekleridir;

- "Bağımlılık" teorisi, artık aşılmış bulunan, çeper ülkelerinin tarımsal-madensel uzmanlaşmasıyla bağlıdır;

- Uluslararası işbölümüne katılmada başarısızlık, geriye gidişe mahkum etmektedir, "çeyrek dünya" bunun gerçekliğini göstermektedir;

- "Sistem dışı" (kopuş halinde) gelişmek için uluslararası işbölümüne katılmanın reddedilebileceği fikri, yenilgileri açık bir şekilde görülmüş olan gelişmeyi "sanayileştirici sanayi" ve "ayrıcalıklı aktör devlet" reçeteleriyle hızlandırmak istemiş olan Üçüncü Dünya ülkelerinin milliyetçi girişimlerinin de kanıtladığı gibi, yanıltıcı bir nitelik taşımaktadır;

- Sosyalist ülkelerin kendileri, günümüzde, gelişmelerini sürdürebilmelerinin dünyasal sisteme katılımlarını gerektirdiğini kabul etmektedirler.

Bu koşullarda dünyasallaşma, mutlak acımasız bir zorlama oluşturacaktır. Dünyasallaşmış kapitalizmden ("sosyalizm kurmak" için) "koptuklarını" ileri sürmüş olan toplumlar, bu amaçlarında başarısızlığa uğrayıp günümüzde kapitalizme ("pazar"a) geri dönmek zorunda kalarak "yeniden bağlanma"yı arzulamaktadırlar. Bu "gerçekten varolan sosyalizmler"in doğurduğu düş kırıklığı, yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışında dile gelmektedir; bu hareketler, kendilerine artık geleneksel "ulusal kurtuluş ve sosyalizm" hedefini seçmemekte, ama fiilen daha radikal konumlarda yer almaktadırlar; çünkü, toplumsal bütünlüğün birkaç özel yanıyla sınırlı kalsa da (kadınların konumu, çevre yıkımı, nükleer tehdit, yabancılaşmış çalışmanın eleştirisi vb.)

---

développement (Devlet ve Gelişme)", *Socialism in the World*, sayı:58, Belgrad, 1987; "Democracy and Naitonal Strategy in the Periphery (Çeperde Demokrasi ve Ulusal Strateji)", *Third World Quarterly*, Ekim 1987; *L'Accumulation à l'échelle mondiale (Dünya Ölçeğinde Birikim)*" adlı kitaba önsöz, Anthropos-Economica, Paris, 1988; *L'Eurocentrisme (Avrupamerkezcilik)*, *age.*; "Intellectuais, libertação nacional e construçaõ do Estado (Aydınlar, Ulusal Kurtuluş ve Devlet Kuruluşu)", Economia e Socialismo, Lizbon, Aralık 1987.

kapitalizmi, onu en derinlemesine niteleyen noktada reddetmektedirler (ekonomist-ticari yabancılaşmayı reddediyorlar). Gelecek, bu hareketlerin olacaktır. Oysa ki Doğu ve Güney'in toplumları, Batı'nın geniş ölçüde aşmış olduğu (demokrasi, ekonomik etkinlik ve pazar, temel ihtiyaçların karşılanması), bir takım eski sorunların içinde hâlâ debelenir olacaklardır. Dolayısıyla bu toplumlar, geleceğin gerçek meydan okuyuşlarına hâlâ kötü tepki göstermekte ve, en iyi durumda, (kültürcü red milliyetçiliği gibi) mitolojik yanıtlar açmazında boğulmadıklarında, (demokrasi kavgası gibi) geleneksel tipte kısmi kavgalar yürütmektedirler. Buna karşılık, yeni öncü antikapitalist hareketler, gelişmiş kapitalist ülkelerde serpilip gelişmekte, böylece tarihteki motor rollerini bir kez daha ortaya koymaktadırlar.

Benim görüşüme göre, bu tezlerin bütünü derinlemesine hatalıdır ve eleştirilerimi aşağıdaki beş noktada kısaca özetleyeceğim:

• Başka bir yerde yazmıştım: "Batı'da yeni bir şey yok" Yanlış anlamalara yol açılmak istenmiyorsa, açıklanması ve kesinleştirilmesi gereken kısa bir cümle. Çünkü, açıktır ki, Batı, dünyanın global geleceği açısından birçok sonucu belirleyici evrimin merkezidir. Dünya ölçeğinde üretici güçlerin gelişimine ivme kazandıran bir merkez, yeni teknolojilerin yaratıcısıdır. Bu cümleyle ifade etmek istediğim şey şudur: Batı toplumu öylesine bir istikrara sahiptir ki, üretim ilişkileri, derin siyasal kırılmalara yol açmaksızın üretici güçlerin gelişiminin gereklerine göre kendini değiştirip uyarlamaktadır. Buna güncel ve canlı bir örnek verilebilir. Kapitalist üretim ilişkilerinin biçimi olarak Fordçuluk, üretici güçlerinin gelişiminin verili bir evresine denk düşmüştür (kitlesel üretim, bant çalışması, kitlesel tüketim, Refah Devleti, vb.). Fordçuluk, günümüzde bunalımdadır: Emek üretkenliği, bu temel üzerinde artık ilerleyemez, yeni teknolojiler, iş organizasyonunun başka biçimlerini dayatmaktadır, vb.. Bununla birlikte, Fordçu çalışmanın bunalımının, devrimci siyasal kırılmalara yol açmayacağını düşünmek için her şey var. Çünkü, Batı'nın istikrarı ikili bir uzlaşmaya (konsensüse) dayanıyor: Bir yandan, toplumsal sınıfların ve sağ ve sol siyasal güçlerin bütünü tarafından, kapitalizmi tanımlayan ekonomik oyunun kurallarının (özel mülkiyet, pazar...) kabulü; öte yandan tam da kapitalizmi sorgulamayan bir uzlaşma (konsensüs) varolduğu için işleyebilen çokpartili seçim demokrasisinin siyasal oyun kurallarının kabulü.

Oysa bu ikili uzlaşma, benim kanıma göre, dünyasal sistemde gelişmiş kapitalist merkezlerin egemen konumundan kesinlikle ayrılamaz. Hatta, bunun ürünüdür.

• Gelişmiş Batı modeline uygun bir toplum kurarak onu "yakalamak" anlamında, dünyasal sistem içinde "gelişme sağlanabileceği", dün olduğu gibi bugün de doğru değildir. Kuşkusuz, 1945-1970 yıllarında Üçüncü Dünya'da kapitalist yayılma eşitsiz olmuştur. Bu anlamda, Üçüncü Dünya'nın, türdeş olmadığı için, varolmadığını söylemek, ne yeni bir şey keşfetmektir - çünkü hiç bir zaman tekbiçimli olmamıştır-, ne de heterojenliğinin ötesinde,Üçüncü Dünya'nın kendisini sistemin merkezindekilerle "özdeş" hale gelmeye götüren bir takım ardısıra evrelerden geçip geçmediği sorusuna bir yanıt vermektir.

"Yarı-sanayileşmiş ülkeler" sorununun gelişimi de, toplumsal karşıtlıkları hafifletmek bir yana, ağırlaştırmıştır, böylece de almaşığın koşullarını daha da zorlulaştırmıştır: Kompradorlaşma ya da kapitalist dünyasallaşmaya katılımdan ve bunun taşıdığı uluslararası sınıf ittifaklarından koparak ulusal halkçı devrim. Brezilya örneği, bunun çarpıcı bir kanıtı değil mi? Halkçı ve demokratik güçler, dünyasallaşmış kapitalist "yeni sanayileşme"nin doğurduğu iç toplumsal kutuplaşma eğilimini tersine çevirmeyi başarabilecekler midir? Ancak böylesi bir durumda, ulusal burjuva devletin ulusal halkçı bir evrimle aşılmasını başlatmayacaklar mı? Ulusal halkçı devlet, kaçınılmaz olarak Batı'yla, özellikle gelişmenin dünyasallaşmasının doğurduğu borç konusunda çatışmaya girmeyecek mi? Nitekim, genel olarak, bugünkü (askeri diktatörlükler sonrası) Latin Amerika'daki yeni-halkçılık, doğduğu andan itibaren, bu temel nedenle bunalıma düşmüştür.

Öte yandan, çeper gelişiminin "en iyi" sonuçları, mutlaka dünyasallaşmanın gereklerine tabiyetle orantılı olmamıştır, tam tersine. Bu konuda Hindistan aydınlatıcı bir örnek sunmaktadır. Çünkü Hindistan'ın şimdiye kadar dünyasal sistemle yürüttüğü ilişki, Latin Amerika'yı karakterize eden ilişkiye oranla göreceli olarak daha az zora dayalıdır. Gerçekten de Nehru ve İndira Gandhi'nin seçimleri, yalnızca dış ticaret, bunun dayandığı sermaye ve teknoloji transferleri üzerinde sıkı denetimlerle değil, ama daha derin anlamda bir "yarı-kopuş" seçimiydi. Böylece, örneğin, temel yaşamsal ürünler fiyatları/sanayi malları fiyatları oranındaki iç yapılar, çoğu kez dünyasal yapılardan yarı-

kopartılmış durumdaydı (ve bu kopukluk Dünya Bankası'nın şiddetli eleştirilerine neden oluyordu). Gandhi ideolojisi, Hintli seçkinleri -göreceli olarak- Batılı modellerden yalıtlama iradesi, bu seçimde elbette gözardı edilemeyecek roller oynuyordu. Hindistan'ın gelişiminde elde edilmiş sonuçlar, göreceli olarak onur duyulacak düzeyde olmuşsa, bu tamı tamına bu yarı-kopuştan kaynaklanmıştır, tersinden, yani dışa açılmadan değil! Sistemin çelişkisi, geniş ölçüde bir burjuva ittifakına (devlet bürokrasisi, sanayiciler ve tarım burjuvaları) dayalı olan iktidarın toplumsal yapısında yatmaktadır. Bu güçler, her zaman, gelişme stratejilerinin "kopuş" boyutunun azaltılması yönünde bir baskı uygulamışlardır. Öyle görünüyor ki, bir kaç yıldır, Rajiv Gandhi'nin kişiliğine de bağlı olarak, bunalım içindeki Hint Kongre Partisi'nin iktidarı kötüye kullanması, bir an önce zevke susamış orta sınıfların komprador özlemlerini cesaretlendirmektedir. Bu nedenle Hindistan derin bir bunalımın içine mi girecek? Tüm gelişmeler bunu düşündürüyor. Doğu Asya'da ve özellikle gelişmenin gözle görülür olduğu Güney Kore'de, dünya ekonomisine katılım, "kontrolsüz bir açılma"yla eşanlamlı olmamıştır; tam tersine, bu ülkede devlet, her yerde hâzır ve nâzırdır ve devlet müdahalesi, Dünya Bankası'nın söylemlerinin tam tersine, sonucu belirleyicidir.

Bu son deneyimler, yeni merkezlerin billurlaşmasının olanaklı olabileceğini düşündürtecek birer istisna mı oluşturmaktadır? Açıktır ki Doğu Asya'daki (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur) gelişme biçimleri, onları diğerlerinden güçlü bir biçimde ayırdeden özel bir takım özgüllükler taşımıştır. Öncelikle bu gelişmeler, özellikle Kore'de ve Tayvan'da, Konfüçyüsçü ideolojinin olağanüstü eşitlikçilik duygusundan güç alan, (kuşkusuz komünist modelin bulaşması korkusuyla da gerçekleştirilmiş) önemli tarım reformlarına dayandırılmıştır. Latin Amerika'da, Arap ülkelerinde ve Güney Asya ülkelerinde,iç pazar, halk kitlelerinin aleyhine orta katmanların gelirlerinin göreceli olarak yükselmesiyle genişlemişken, burada, son derece sıradışı bir biçimde, (orta katmanlarınkiler de içinde olmak üzere) bir bütün olarak ücretler, büyük ölçüde kamuya ait olmak üzere, güçlü bir tasarrufu olanaklı kılan asgari düzeyde tutulmuş, köylü gelirleri ise hissedilir ölçüde yükseltilmiştir. Tayvan, Hong Kong ve Singapur'un Çinli eyaletlerinde, tüm Pasifik ve Güneydoğu Asya'ya yayılmış olan yabancı ül-

kelerdeki Çin burjuvazisi olarak adlandırılabilecek olanlarla sıkı bir işbirliği kurulmuştur. Nüfus bakımından, Konfüçyüsçü Asya, bireysel ve ailesel zenginleşme ideolojisinin daha büyük oranda yaygınlaşmasını ve toplumsal bir hakimiyeti dile getiren mütevazı artış oranlarına ulaşmıştır. Nihayet, teknik eğitimdeki çabalar, son derece sistematik ve etkili olmuştur. Güçlü bir ulusal gerçeklik temeli üzerinde süregiden bu gelişmeler, oldukça geniş bir toplumsal uzlaşmayla meşruiyet kazanmış gözüken hegemonik bir ulusal burjuvazinin ortaya çıkışı diğer yerlerden çok daha fazla yakınlaştırmaktadır; yine de Kore'de son yıllardaki demokratik patlama, bu sözde uzlaşma konusunda kimi kuşkular uyandırmaktadır.

"Yarı-çeperlerin" siyasal analizi, genel olarak, ulusal halkçı seçeneğin nesnel bir zorunluluk olduğu tezini zayıflatmak bir yana, önemini daha da güçlendirmektedir. Bu seçim yapılmadığı takdirde, söz konusu ülkeler, dünyasal kapitalist sistemi "yakalamak" yolunda olmayıp, günümüzde ve gelecekte bu sistemin gerçek çeperlerini oluşturacaklardır. Çünkü merkezler/çeperler kutuplaşması, fiilen aşılmış ya da aşılmakta olan köhne tarihsel biçimine (sanayi ülkeleri/tarım-madencilik ülkeleri) indirgenebilemez.

"Çeyrek dünya"nın acınası durumuna gelince, o, uluslararası işbölümüne katılmayı bir reddedişin ve buralarda denenmiş bir kopuş girişiminin "başarısızlığı"nın ürünü değildir. Çünkü çeyrek dünya yeni bir olgu değildir. Kapitalizm, kutuplaştırıcı dünyasal yayılışı içinde, her zaman, önceki bir aşamada kimi zaman parlak bir biçimde yerine getirmiş olduğu işlevleri yitirmiş çeper bölgelerin dışlanmasına yol açmıştır. Günümüzde, Afrika'yı topraklarının tüketilinceye dek yoğun işletilmesine dayalı bir tarım-madencilik uzmanlaşması sınırları içine hapseden sistem, tıpkı kimi hammaddelerden tasarruf sağlayan teknolojik devrim gibi, bu anakarayı daha şimdiden dünyasal işbölümünden dışlama yolunda değil mi? Kendilerini dışlayan bir kopuşa pasif olarak boyun eğen dünya çeyreği toplumları, tanımları gereği, tek başına açılmanın faziletleriyle sorunlarına yanıt bulabilemezler. Acıma duygularıyla hafiflemiş yeniden sömürgeleştirme, burada, neoliberal çözümün kesin yenilgisini maskelemeyi hedeflemiyor mu?

• Doğu ülkelerinin, dünyasal kapitalist sisteme yeniden katılım yoluna girdikleri doğru mu? Bu tezi destekler nitelikte en yaygın ileri

sürülen kanıt, Gorbaçov ve Deng Siao Ping'in "yeniden bağlanma" söylemine desteklerini hatırlatmaktan ibarettir. Bu, ülkelerinin toplumsal formasyonlarının, kapitalist dünyanın formasyonlarıyla özdeş olduğunu kanıtlıyor mu? Bu ülkelerdeki siyasal iktidarın, dış ilişkilerine kendi projelerinin hizmetine sunmak üzere hakim olmaktan vaz mı geçtiler? Ama bizim kopuş tanımımız tam da bu zaten. Bu kopuş, kapitalizmin ötesine ve uzun vadede potansiyel olarak sosyalizme doğru bir "geçiş"le birlikte yürüyor. Bu geçiş, ne belki Marx, ne II. Enternasyonal, ne de hatta söz konusu sistemlerin ideolojileri, yani Bolşevizm, Gorbaçovculuk, Maoculuk, Deng ideolojisi tarafından tasarlanmamış bir geçiş olacak; doğrusal bir geçiş olmayacak; henüz son derece uzaktaki varış noktası,büyük ölçüde bilinmiyor; bütün bunlar bambaşka sorunlar. Herşeyin ötesinde sosyalizm hâlâ kurulmayı bekliyor.

• Uluslarötesileşmenin, kendi derinleşmesinde yeni bir evreyi başlatmış gibi göründüğüne hiç kimsenin itirazı yok. Çağdaş iletişimlerin gücü, tartışmasız bir biçimde, çeperin tüm toplumları üzerinde derin baştan çıkartıcı bir takım etkilere sahiptir. Bu, bütün bunlara olanaklı bir karşı koyuş bulunmadığı anlamına mı geliyor? Sermayenin, dünyasallaşmış kitle iletişim araçları aracılığıyla önerdiği modellerin yabancılaşmasını -"karşı konulamaz" bir zor gibi- olduğu gibi kabul etmek mi gerekiyor? Üçüncü Dünya'nın tarım-gıda bunalımı, büyük bir olasılıkla, kısmen Batı'nın önerdiği beslenme modellerinin bir ürünüdür. Ancak yalnızca kısmen ve benim kanıma göre de küçük bir kısmıyla. Çünkü, esas itibariyle, bu bunalım, çağımızda burjuvazinin ve onun devletinin Güney'in kırlarını hem toplumsal, hem de teknik planda devrimcileştirme gücünden yoksun oluşunun kaçınılmaz sonucudur. Burjuvazinin bu iktidarsızlığının ötesinde, Üçüncü Dünya'nın, yalnızca kendi olanaklarıyla kendini beslemesinin, hem de iyi bir biçimde beslemesinin nesnel olanakları vardır; bu, Batı'nın salladığı "gıda silahı"nı boşa çı artır. Elbette bu konuda Batı tarafından yapılmış önerilere karşı mesafeli davranmak koşuluyla: Tarım-gıda çokuluslularına açılma, sözde "yeşil devrim"le kulaklaştırma, sözümona "tarıma öncelik" uğruna sanayiden vazgeçme... ve örgütlü dilencilik...

Yeni teknolojilerle (nükleer, bioteknolojik, bilişimsel, vb.) ilgili söylem, bana göre, büyük ölçüde, halkları şaşkına çevirmeye ve özellikle Üçüncü Dünya halklarının cesaretini kırmaya yönelik dema-

gojik ve kolay bir söylemdir. "Bugün yürümekte olan bu trene binmediğiniz takdirde, deniyor bize, yarın bir şey bulamayacaksınız". Kesinlikle böyle bir şey olmadığına inanıyorum. Ve bugün, ulusal halkçı devrimiyle "beylik" teknolojilere hakim olan bir halk, yarın, onu felcetmek üzere onu etkilemekte kullanılan yeni alanlarda çok çabuk "yetişebilecektir". Buna karşılık, bugün kullanılan teknolojilere egemen olunmaksızın, geleceğin teknolojilerine doğrudan sıçrama umudu taşınabilir mi?

Sermayenin büyüyen merkezileşmesi, elbette, dünyasallaşmayı özel ve duruma uygun biçimler tarafından tanımlanmış bir takım ayrık evrelerden geçirmiştir; örneğin, 1880-1945 arasında çatışma içindeki ulusal emperyalizmlerin oligopolleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında "çokuluslular". Sermayenin dünyasallaşmasında nitelikçe yeni bir evrenin eşiğinde mi bulunuyoruz? Uluslararası borç, bu yeni billurlaşmanın işareti mi? Yoksa bu yeniden yapılanma bunalımına eşlik eden bir yan olgu mu? Bu sorunlar incelenip tartışılabilir ve tartışılmalıdır da. Ancak bu, sermayenin yayılma gereklerinin mantığı içinde "etkili" bir stratejinin zorunlu olduğunu kabul etmeyi hiçbir biçimde gerektirmez.

Kuşkusuz çağdaş askersel stratejiler, süper devletlere, hiç kimsenin görmezden gelemeyeceği yeni bir geostrateji vizyonu kazandırdılar. Bunlara boyun mu eğilmeli? Tam tersine, çokmerkezli bir dünyanın yeniden yapılanması perspektifi içinde bir bağlantısızlık siyasal kavgası yürütülmelidir ve yürütülebilir.

• Ancak, deniyor bizlere, özellikle Batı'da tam da bu evreyi "aşma" eşiğindeyken niçin ulusal birlik ve bütünlüğe değer biçilsin? Elbette, burada en azından Avrupa'da ulus-devletin bir bunalımı da söz konusu. Ancak, ulus-devletlerin oluşum yüzyıllarından sonra ortaya çıkan bu bunalım, başlangıçtan itibaren çeperleştirmeye tabi kılınmış devletlerin bunalımıyla fazla ortak bir yan taşımıyor. Dolayısıyla Avrupa halklarının bunalımlarından çıkış için üretecekleri yolun(ve elbette bu yolun, bizim için olanaksız bir "ütopya" olmayan, Avrupa'nın sosyalist dönüşümü çerçevesinde gerçekleşmesini umuyoruz) bizi pek fazla ilgilendirmeyeceğini, bunun yanıtının onlardan gelmesini beklemekten başka yapabileceğimiz bir şey olmadığını ileri süreceğim.

Kapitalist yayılma, elbette, çeperde, Batı'dakilerden farklı olarak, ulus-devletlerin kuruluşu açısından gitgide zorlaşan bir takım koşullar yaratmıştır. Bu saptama bizim şu tezimizin temelini oluşturmaktadır: Dünyasal bütünleşme, gelişmenin önünde gitgide büyüyen bir engeldir (elverişli bir etken değil). Yerel burjuva ideolojisinin (ve egemen konvansiyonel toplum teorilerinin, bu arada Amerikan görevselciliğinin*) vazettiği Batı'daki devlet kurumlarının aynen ülkeye taşınmasının boşunalığı ortaya çıktı. Çünkü sermayenin çeperdeki yayılışı, tamı tamına ulusal billurlaşma olanaklarını ortadan kaldırmakta, toplumun parçalanmasına ve "moleküllerine ayrılması"na yol açmaktadır. Toplumsal hareketlerin bunalımı, (aile, bölgesel ya da etnik, dinsel ya da dilsel) temel topluluklar etrafında toplumsal gruplaşma biçimlerinin ortaya çıkışı, yanısıra kültürel bunalım, bütün bunlar, kapitalist çeperleşmenin sonuçlarına tanıklık etmektedir. İşte tam da bu olguyu hesaba kattığımız içindir ki sosyalist devrimden değil de ulusal halkçı devrimden söz ediyoruz.

Dolayısıyla eleştirel gözlemlerimi bir kez daha şunları vurgulayarak sonuçlandıracağım: "Gerçekten varolan kapitalizm" halkların ilerleyişinin önünde nesnel bir engel olarak durmaktadır ve çeper toplumlarda ulusal halkçı dönüşüme almaşık bir seçenek yoktur. Buna paralel olarak, "sosyalist" adı verilen devrimlerce başlatılmış olan bu dönüşüm, ulaşılacak devrimler gündemini tüketmemiştir.

Bu çerçevede, çeperde kendilerini ortaya koyan "yeni" hareketlerin (tıpkı merkezdekiler gibi) bu nesnel meydan okuyuşa yanıt verip veremeyeceğini bugünden söylemek alabildiğine zordur.

Bu hareketlerden kimileri, bize bir takım açmazlar içinde bulunuyor gibi gözüküyor. Yeni dinsel köktenci hareketler ya da "etnik" toplulukçu içine kapanmalar için söz konusu olan budur. Bunalımın ve çözümsüzlüğün göstergeleri, düşkırıklığının aşırı ürünleri olarak bu hareketler, gerçek saldırı karşısındaki güçsüzlükleri ortaya çıktıkça birer balon gibi söneceklerdir. Bu varsayım, bir ölçüde, aklın galip geleceği yolundaki bir iyimserliğe dayanıyor.

Buna karşılık kimi hareketler ise, "kapitalizmin ötesinde" gerçekten varolan kapitalizmin aşmasının olanaklı olmadığı çelişkileri, bu

(*) Görevselcilik: Bir şeyin yapısının yapacağı göreve göre olması gerektiğini ileri süren öğreti (Ç.N.)

yönde atılmış ilk adımlardan dersler çıkartarak çözüme kavuşturacak bir toplum projesinin yeniden kuruluşunda yerlerini alabilecekler. Bize göre, "yeni hareketler" (ya da eskiler), yalnızca "devletin fethi" zemininde değil de fethedilecek başka bir toplumsal iktidar anlayışı zemininde her yer alışlarında böylesi bir durum doğmaktadır. Çünkü seçim, "iktidar için mücadele etmek ya da başka bir şey için (ne?) mücadele etmek" değil de, uğruna mücadele yürütülen iktidara ilişkin oluşturulan anlayıştır. İktidara (iktidar = devlet) ilişkin egemen "geleneksel" anlayışa dayalı olarak oluşturulmuş örgütsel biçimler, kaçınılmaz olarak, halklar bu tutucu devletin niteliğini kavradıkları ölçüde meşruiyetlerinin önemli bir bölümünü yitirmek durumundadırlar. Buna karşılık, geliştirilecek iktidarın çokbiçimli toplumsal içeriğine ağırlık veren örgütsel biçimler ise gitgide artan başarılara ulaşacaklardır. Bu kategori içinde, "parti-dışı politika"(*non-party politics*) teması verimli olabilir. Aynı şey Latin Amerika'daki "anti-otoriterlik" için de söz konusudur; nitekim Pablo Casanova bunu "yeni" hareketlerin ana niteliği olarak değerlendirmektedir: Devlette, parti içinde, *önderlik* içinde otoriterliğin reddi, ideolojide doktriner ifadelerin reddi. Burada söz konusu olan, anakaranın tarihsel oluşumunun ağır mirasına karşı bir tepki, kuşkusuz ilerlemenin taşıyıcısı bir tepkidir. Yine aynı şekilde ve aynı temel nedenle, Batı'da feminizm, otokratizmin köklerinin en azından kimilerine karşı çıkmayı önüne koymuş olmasıyla, toplumsal iktidarın bir diğer anlayışıyla aynı mantığa sahip. Bir anlamda, Batı, toplumun özgürleşmesinde yeni ilerlemelerin öncüsüdür. Bu ilerlemeler, ister "kapitalizm-ötesi" gedikler içersinler, ister bu toplumsal sistem tarafından "özümsenebilir" ("kendine mal edilebilir") olsunlar, yeni bir sorgulama alanını açmaktadırlar. Öyle görünüyor ki, en azından orta vadede, merkezi bir kapitalist konumdan sağlanan avantajlar öyle boyutlardadır ki, söz konusu hareketler, toplumun kapitalist sevk ve idaresinin temellerini sarsamayacaktır.

"Yeni hareketler"in geleceği, dolayısıyla, belirsiz kalmaktadır. Bu nedenledir ki, bu hareketlerin halihazırdaki bunalım içerisinde tükenip gitmeleri de olanaksız değildir.

Frank ve Fuentes(*) tarafından önerilen görüşleri genelleştirip, belki de yalnızca bu görüşlerde içkin olanı dışavurarak ifade etmek gerekirse, toplumsal hareketin "etkililiği", içinde bulunulan döneme

(*) Bakınız, *Bir önceki makale*

göre farklı değerlendirme ölçütlerine vurulmalıdır. "Refah" dönemlerinde, hareketler kolayca merkezi örgütlü biçimler alabilmektedir. Bunun nedeni, oyunun kurallarının belli olduğu bir sistem içinde faaliyet göstermeleri. Dolayısıyla, konjonktüre göre, hedeflerinden kimilerini (örneğin, ücret artışı) fiilen gerçekleştirebilmektedirler. Buna karşılık, yapısal bunalım dönemleri, uluslararası ve iç yeni dengelerden doğan "yeni düzen" henüz billurlaşmadan sorgulanmakta olan oyun kurallarının belirsizliğinin damgasını taşımaktadır. Toplumun bunalımı, beraberinde zorunlu olarak ideolojilerin, siyasal pratiklerin ve dolayısıyla örgütsel biçimlerin bunalımını da getirmez mi? Nitekim yeni ideolojik güçlerin billurlaşması, ünlü bir deyişle ifade edecek olursak, "kitlelerce kavrandıkça maddi bir güç haline gelecek olan" yeni toplumsal projelerin çerçevesinin çizilmesi tam da böylesi dönemlerde olmaz mı?

Yukarıda geliştirilmiş olan düşünceler, almaşığın "ya hep" (yani, kopuş; zaten kopuş teriminin kendisi de göreceli olup mutlak olarak otarşinin anlamdaşı değildir), "ya hiç" (yani, kompradorlaşma) anlamına gelmiyor. İki uç arasında belki de (ama yalnızca belki de) çokmerkezli bir dünya perspektifi içinde bir "karşılıklı (tekyanlı değil) düzenleme" için yer bulunabilir. Ve bu "olanaklı" ([1]) olan uğrunda mücadele yürütmeye değer. Bir yandan kapitalist yayılmanın doğurduğu, yeniden ürettiği ve sürekli olarak derinleştirdiği eşitsiz gelişme, diğer yandan sistemin çeperinde dünyasallaşmanın dramatik sonuçlarının yarattığı devrimler, her ikisi birden, evrensel bir reçeteyi ("pazar") kabul edilebilir olmaktan çıkartan aşırı çeşitlenmiş bir dünya biçimlendirdi. Dolayısıyla eleştirel düşünce, pazarın dayattığı kısır döngülerden çıkılmasına olanak verecek almaşık toplumsal ittifakların neler olabileceği konusuyla ilgilenmelidir. Bu açıdan, dünyanın değişik bölgeleri arasındaki muazzam farklılıklar, zorunlu olarak, yalnızca pazarın rasyonalitesinden çıkartılamayacak olan özgül bir takım siyasetler gerektirmektedir. Bu nesnel nedenlere, aynı ölçüde geçerli, halkların tarihindeki ideolojik ve siyasal seçimlerden ve onların kültüründen gelen farklılıklar gelip eklenmektedir. Çağımızın gerçek gerekleri, dolayısıyla, dünyasal sistemin çokmerkezlilik temelinde yeniden yapılanmasını gerektirmektedir. Ancak çokmerkezlilik konusunda, iki süper

(1) *In Favour of a Polycentric World (Çokmerkezli Bir Dünya Uğruna)*, IFDA, dosya no: 69,Cenevre, Ocak 1989

devletin askeri ikikutupluluğunun yerine geçen beş Büyüklerin, yani Birleşik Devletler, Avrupa (ya da Almanya), Sovyetler Birliği, Çin ve Japonya siyasal ve stratejik boyutuna indirgenmiş anlayışın karşısına, Üçüncü Dünya ülkelerinin ve bölgelerinin gerçek yerini yansıtacak bir anlayışı çıkartmak yaşamsal önemdedir. Vizyonlarını eşgüdümlü kılabilecek olan bu büyük ülkeler ve bölgeler, karşılıklı ilişkilerini iç gelişmelerin gereklerine tabi kılmalıdırlar, kapitalizmin dünyasal yayılışına kendilerini uydurmaya değil.

Bir "karşılıklı düzenleme", egemen liberal ideolojinin önerdiği tekyanlı ayak uydurmanın yerine geçirilebilir mi? Bir yandan çeper halkları için umutsuz bir biçimde derinleşen Kuzey-Güney çelişkisinin (ve bu barbarlık halihazırda etkisini hissettirmektedir; nitekim çeyrek dünya haklarının gerçek bir soykırımına yolaçan bugünkü açlık, tıpkı bir zamanlar ırkçılığın yükselişi gibi bu barbarlığın somut göstergesidir), diğer yandan nükleer tehdidin çifte barbarlığı tehlikesiyle yüzyüze bulunan bir dünyada, "karşılıklı düzenleme" çözümü, en akla uygun çözüm gibi görünüyor. Ancak bu çözümün ilerleyebilme şansı, ancak dünyanın geleneksel üç bölümündeki (Batı, Doğu ve Güney) toplumsal hareketlerin hedefleri arasında bir çakışma sağlanabilmesi koşuluyla doğabilir; böylesi bir çakışma da evrenselci boyutta bir kültür (bu konuya sorunumuzun kültürel boyutu ele alınırken yeniden döneceğiz) yönünde bir ilerlemeyi gerektirir.

Şunu da belirtelim ki, bu çokmerkezli dünya, hiçbir biçimde, moda ideolojinin va'zettiği tarzda devletlerin "zayıflaması"nı içermez. Tam tersine, devletlerin güçlenmesi -ki bu da demokratikleşmelerini gerektirir- çokmerkezli dünyanın asal bir koşuludur; bu olmaksızın kapitalist dünyasallaşma, kaçınılmaz olarak en zayıfların kompradorlaşmasını dayatacaktır.

Son olarak şunu da belirtelim ki, onun özel bir biçiminden başka bir şey olmayan kopuş gibi, karşılıklı düzenleme de, "halkçı", egemen kapitalizmle çatışma içinde olma, ancak söz konusu halkı oluşturan farklı kesimlerin (sistem-karşıtı çakışmanın ötesinde) çakışan çıkarlarının çeşitliliğini anlamında antikapitalist bir iktidarı gerektirir. Halk ittifakını çelikleştirmek, iç çatışmalarının üstesinden gelmek, alternatif ulusal halkçı projeyi formüle etmek, iktidarı alabilmesi için halkçı bloğu yönetmek, yeni devleti inşa etmek ve uzun ulusal halkçı

geçiş dönemine özgü kapitalist, sosyalist ve devletçi eğilimler arasındaki çatışmalarda hakemlik etmek için bir toplumsal güç gerekir. İşte devrimci entelijensiyaya özgü rol burada yatmaktadır.

2) Demokratik boyut.- Son yıllarda, gerek Doğu, gerekse Güney ülkelerinde demokrasi isteminin gözle görülür bir yükselişine tanık olundu. Öyle ki, kimi gözlemciler bundan şu sonucu çıkarttılar: Bu istem, artık ulusal kurtuluş ve sosyalizm istemlerinin yerini almıştır. Demokrasi istemi, gerçekten de, Üçüncü Dünya ülkelerinde şimdiye dek görülmedik bir boyut kazandı; birçok ülkede, orta sınıfların bilincinde en yüce yeri aldı ve başta kentlerdekiler olmak üzere halk katmanları arasında yayılmaktadır. Bu, hiç kuşku yok ki, yeni bir olgu, çünkü, şimdiye kadar, demokrasi istemi kent burjuvazisinin özel bir takım kesimleriyle sınırlı kalmış ve yalnızca anti-emperyalist mücadelelerin radikalleşmesinde özel bir takım uğraklarda güçlü bir biçimde ifade edilmiştir; öte yandan, bu demokratik bilinç, burjuva liberalizminin kesin sınırları içinde biçimleniyordu. Egemen eğilimleri itibariyle, ulusal kurtuluşun halkçı ve radikal hareketleri, kendilerini, "demokrasi" teriminin -kimi kez alışkanlıkla- kullanımına ve hatta öncünün kimi kesimlerinin daha ileri bilincine rağmen, militanlarının demokratik inancından çok ilerici toplumsal içerikleriyle niteliyorlardı. Çin Kurtuluş Ordusu'nun köylü-askerinin, 1949'da Pekin'e girerken tarım reformunu düşündüğünü, demokrasinin anlamını ise henüz bilmediğini söylerken gerçeğin bir karikatürünü çizdiğimi sanmıyorum. Bugün, onun işçi ya öğrenci olan oğlu, demokrasi açısından yepyeni özlemler taşıyor. Mısırlı köylü için de, Wafd'a oy verse bile, aynı şey söz konusudur ve kuşkusuz daha birçokları için de.

Burada, bana göre geri çevrilemez nitelikte, önemli ve kesin bir ilerleme söz konusudur. Ancak bu ilerleme, demokrasi inancının ulusal ve toplumsal özlemlerin yerine geçtiği anlamına gelmez. Tam tersine, demokrasi inancı, ulusal ve toplumsal özlemleri güçlendirmektedir. Daha açık bir ifadeyle; Marx'ın burjuva demokrasisine -onun biçimsel ve sınırlı karakterine- yönelttiği eleştiri, bütünüyle doğruluğunu korumaktadır. Bununla birlikte, bu demokrasi burjuvazi tarafından halkına sunulmamış ama -gecikmiş olarak- işçi mücadelelerince fethedilmiştir. Çünkü kapitalist tarzın kendisi demokrasiyi gerektir-

miyor. Kapitalist tarzın toplumsal dinamizmi bir başka planda yer alıyor, kapitalistlerin ve bireylerin rekabeti planında. Nitekim, kapitalizm, temelden demokratik olmayan ilkelerce yönetilen ekonomik ve toplumsal sevk ve idare ile günümüzde demokratik seçim ilkesince yönetilen siyasal sevk ve idareyi birbirinden ayırmaktadır. Şunu da ekleyelim ki, bu demokrasi ancak dünyasal kapitalist sistem içinde egemen merkezi konumlarca toplumsal içeriği bakımından sıfırlandığı takdirde, yani işçi hareketi sınıfsız toplum öz projesini terkedip kapitalist "oyunun kuralları"nı kabul ettiği takdirde işleyebilmektedir.

Çeperde bu burjuva demokrasisi olanaksız hale gelmekte ve kapitalizmin despotik sisteminin bunalımının bir ifadesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Latin Amerika, Filipinler ve belki yarın Güney Kore ve daha başkaları, bu açıdan, bunalım içindeki Üçüncü Dünya'yı sarsan şiddetli siyasal çelişkilerin çarpıcı güncel örneklerini sunuyor. Bilindiği gibi, Latin Amerika'nın *desarollismo* teorisi, 1950'li ve 1960'lı yıllarda, (burjuva usulü ve dünyasal sistemiyle daha ileri bir bütünleşme çerçevesinde) "sanayileşme"nin ve "çağdaşlaşma"nın kendi başlarına demokratik bir evrimi getireceğini öne sürmüşlerdi. "Diktatörlük" , sözde kapitalizm öncesi bir geçmişin bir kalıntısı olarak değerlendirilmişti. Olgular bu saf mantığın hatalı olduğunu gösterdi. Bu burjuva projesi çerçevesinde sanayileşme ve çağdaşlaşma, yalnızca "diktatörlüğün çağdaşlaşması"nı, eski oligarşik ve patriyarkal sistemlerin yerine "etkili" bir faşist şiddetin konmasını getirdi. Zaten başka türlü de olamazdı; çeperdeki bu gelişme, gözlemlendiği üzere toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak bir yana onların daha da derinleşmesini gerektirdi. Bu bağlamda, burjuva projesinin kendisi, elde etmeyi öne koyduğu sonuçları vermedi: Bunalım, kimileri bakımından diktatörlüğü meşrulaştıran olanaksız "bağımsızlığı" ortaya çıkardı. Aynı şekilde, diktatörlüğün kendisi de bunalıma düştü. Ancak bu koşullarda kendilerini dayatan az ya çok demokratik sistemler, korkutucu bir ikilemle karşı karşıya kalmadılar mı? Çünkü ya demokratik siyasal sistem, dünyasal "düzenleme"nin gereklerine boyun eğmeyi kabul edecekti; bu durumda da hiç bir önemli toplumsal reformu gerçekleştiremeyecek ve demokrasinin kendisi de bunalıma düşmekte gecikmeyecekti. Ya da halk güçleri, demokrasi araçlarını ellerine geçirerek, bu reformları dayatacaklardı. Bu durumda da sistem egemen dünyasal ka-

pitalizmle çatışmaya girecek ve bir ulusal burjuva proje konumlarından bir ulusal halkçı proje konumlarına geçmek zorunda kalacaktı. Brezilya, Arjantin ve Filipinler'in karşı karşıya kaldıkları ikilem, bu çatışmada yatmaktadır.

Üçüncü Dünya'nın radikal deneyimlerinde siyasal demokrasinin bulunmayışı, her zaman, özel ya da devlet kapitalizmi lehine işlemiştir ve sistemin bir bürokratik kapitalizm yönünde yozlaşmasını getirmiştir; bu bürokratik kapitalizm de yolu kompradorlaşmaya açmıştır. Demokrasi, ulusal halkçı toplum içinde sosyalizmin şansını artırmanın, bu ülkelerin dünyasal kapitalist sistem içine kompradorlaşmış katılımının etkilerinin taşıdığı kapitalist üretim ilişkilerini yalıtlamanın, dış saldırılara açıklığı en aza indirmenin biricik yoludur.

Ancak sözü edilen hangi demokrasi? Elbette Batı burjuva demokrasinin mirasını küçümsemenin bir anlamı yok: Haklara ve hukukun üstünlüğüne saygı, ifade özgürlüğü ve kanaat çeşitliliği, seçim usullerinin ve erk ayrımının kurumsallaşması, karşı-iktidar örgütlenmesi vb. Ancak bu sınırda takılıp kalmanın da anlamı yok. Çeperdeki antikapitalist başkaldırının gerektirdiği toplumsal dönüşümleri hesaba katmadan Batılı demokratik biçimlere takılıp kalmak, burjuva demokrasisinin bir karikatürünün içine hapsolup kalmak demektir; bu nedenle de bu demokrasi halka yabancı kalmaya mahkum olacak ve tehlikelere aşırı derecede açık olacaktır. Kök salabilmek için, bizim demokrasimiz, bir çırpıda kapitalizmi aşan bir perspektifi önüne koymalıdır.Diğerlerinde olduğu gibi bu alanda da, eşitsiz gelişme yasası etkisini gösterecektir.

Elbette emperyalizmin kabul edemeyeceği şey de, işte bu perspektiftir. Bu nedenledir ki, Batı'nın "demokrasi" konusunda yürüttüğü kampanya, sorunun yalnızca belirli yanlarına vurgu getirirken, diğer yanlarını yok saymaktadır. Örneğin, çok partili siyasal rejim ile demokrasi arasına eşit işareti koymaktadır. Kuşkusuz "tek parti", çoğu kez, fiilen devletçi egemenliğin ifadesi haline geldi. Bu konuda şunu ileri süreceğim: Fransız Devrimi'nin bir terimiyle ifade edecek olursam, "Jakoben demokrasisi" teması, şaşırtıcı bir çağdaşlığı korumaktadır. Çağdaş dünyanın üç büyük devriminin (Fransız Devrimi, Rus Devrimi ve Çin Devrimi) herbirinde, onların radialleşme uğraklarındfreemal güçlerin hareketi, "tarihsel bakımdan nesnel olarak zorunlu"

toplumsal dönüşümün gereklerinin daha ötesini görebilmeyi başarmıştır. İşte böylece Jakoben demokrasisi, basitçe bir "burjuva iktidarı"nı yerli yerine oturtma gereklerini aşmıştır.Özel mülkiyetin tanımladığı bir çerçeve içinde işliyor olsa da, Jakoben demokrasisinin gerçekten "halk"ın hizmetinde bir iktidar kurma kaygısı, basit ve yalın burjuva gerekleriyle çatışma içine düşmüştür.

Bu geleceğe yönelik öngörü de, henüz doğmakta olan bir sosyalist bilinci (Babeufçülük buna tanıklık etmektedir) başlatmıştır. Aynı şekilde, 1920'li yılla Sovyetler Birliği ve Maocu Çin, gündemdeki "ulusal halkçı" reformun gereklerinin çok ötesine geçen bir komünist vizyona atıldılar. Elbette böylesi radikalleşme uğrakları, bu nedenle, nazik dönemler olarak kalmakta ve daha sınırlı ancak "nesnel" gereklerle daha uyumlu kavramsallaştırmalar giderek ağır basmaktadır. Ancak, bunların hareketin gelecekte gerek duyduğu yöne işaret etmeleri gözönünde bulundurulduğunda önemlerini küçümsemek hatalı olur.

Çağımızın sosyalist devrimlerinin radikal uğraklarının katkılarıyla yenilenmiş olan "Jakoben demokrasisi", gerçekten de, çağdaş Üçüncü Dünya halk sınıflarının çok açık bir biçimde olmasa da özlem duydukları demokrasidir. "Jakoben demokrasisi", gerek zorunlu toplumsal reformlar boyutunu bilmezden gelen liberal burjuva demokrasisinden, gerekse demokrasinin küçümsenmesinin yenileştirici potansiyelini tükettiği, Latin Amerika'da, Nasırcılıkla Arap dünyasında, 1960'lı yıllarda Afrika'da "halkçı hareketlilikler"den ayrılmaktadır.

Bu görüşüm kuşkusuz şu sıralardaki "moda"ya uymak anlamına gelmez! Bugünkü moda, "gerçekçilik" adına, devrimci radikalleşme uğraklarının değersizleştirilmesidir. Bu modanın ağır basan temaları bir başka gelenekten gelmektedir: Anglo-sakson ülkelere özgü bir "yerel" demokrasinin geleneğinden, "Ademi-i merkeziyetçilik", parçalara ayrılmış bir sivil toplumun özerkliği, çoğu kez, olanaklı gerçekçi ilerlemeler olarak sunulmakta ve hatta potansiyel olarak "devletçi" halk demokrasisi sözde yanılsamasından daha zengin olduğu ileri sürülmektedir. Çoğu zaman bir dinsellik etkisi de taşıyan ve bu yönde ilerleyen hareketler, bana, gerçek tarihsel sorunlara çözüm getiremeyecek derecede "anti-devletçilik"in aşırı etkisinde bir strateji öneriyorlar gibi gelmektedir.

Her iki taraftan da öğrenilecek birşeyler var; ve bu noktada gerçek bir diyalog kendini dayatmaktadır. Hele ki halk sınıflarının "demokratik siyasallaştırılması" uzun soluklu bir görev olarak kaldıkça. Bu doğrultudaki eylem başlangıçları -kitlelerin öz örgütlenmesi, öz gelişimi, öz savunması-, nüve aşamasını geçememiştir. Bu konuda Burkina Faso'da Thomas Sankara'nın deneyimini düşünüyoruz, ama daha başkaları da var, örneğin Batı'nın egemen medyalarının daha da kara çaldıkları (örneğin Kaddafıcilik!). Kuşkusuz bu girişimler henüz iktidar ile "geleneksel" denen sol radikal partiler arasındaki ilişki, popülizmle, askerlerle vb. ilişki gibi temel sorunları çözüme kavuşturmuş olmaktan uzaklar.

Toplumsal hareketin bütün bileşenleri arasında zorunlu demokratik diyalog konusunda sırrına sahip olduğum bir takım reçeteleri hemen ortaya koyamam. Yalnızca şunu söyleyebilirim ki, kutuplaşma bir "başka gelişme"yi dayatırsa, almaşığın terimleri şunlardır: Ya harekete geçirilecek özlemlerin omurgasını "zenginlik"in (*wealth*) oluşturması kabul edilecek, ya da onun yerine "refah" (*welfare*) konacak. Nasıl? Öncelikle büyük baba Marx'a başvurarak, onun pazar eleştirisi (meta yabancılaşması), aşılmış olmak bir yana, çağdaş hareketin yeniden buluşlarıyla daha da güçlenmiştir. "Yönetme"nin değil de ortadan kaldırmanın söz konusu olduğu bir pazar; elbette bürokratik olumsuzlamayla değil de bilincin ve pratiğin ağır ağır olgunlaşmasıyla son derece aşamalı bir biçimde.

3) Kültürel boyut- Çağımıza her yerde -Batı'da, Doğu'da ve Güney'de- damgasını vuran, Fransız Devrimi'nden sonra aşılmış olduğu sanılan biçimler içinde kendilerini ifade eden toplumsal hareketlerin ortaya çıkışıdır. Birçok yerde bireyler (diğerlerinin yanısıra etnik ya da dinsel) topluluksal kimliklerini, yeniden yurttaşlık ya da sınıf bilinçlerinin önüne koymaktadır.([1])

Bu kültüre dayalı hareketlerin ortaya çıkışıyla gündeme gelen sorun şudur: (kültürel denen) "özgüllük, kendi başına, yalnızca "gerçekliğin bir verisi" (bu açıktır) değil de, karşılıklı bağımlılık çatışması

(1) Bakınız *Eurocentrisme (Avrupamerkezcilik)*, *age*, bölüm 1 ve 2; "La fin de la Nahda"(Nahda'nın Sonu) *Revue d'études palestiniennes (Filistin İncelemeleri Dergisi)*, no:19, 1986; ayrıca yukarıda atıfta bulunan Arapça yapıtlar.

içinde özel gelecekleri biçimlendiren giderilemez ve bastırılamaz (diğerlerinin yanısıra) bir belirleyici mi oluşturuyor? Yoksa bu hareketler, aşılabilecek (ama aşılması da zorunlu olmayan) tarihsel açmazın geçici bir ifadesini mi oluşturuyorlar?

Bu hareketlerin türdeş olmaması da, her türlü global yargıyı olanaksız kılıyor, çünkü bunların tanımları olumludan çok olumsuza (sınıf bilincini ve yurttaşlık bilincini ifade etmeyen herşeye) dayanıyor; ve önerilerinin içeriği de birbirlerinden alabildiğine farklılık taşıyor (kurtuluş teolojisi ile dinsel radikallik, her ikisi de din temelinden hareket ettikleri gerekçesiyle bir tutulamaz).Dolayısıyla aşağıda çağdaş toplumsal hareketin bu kültürel boyutuyla ilgili dört düşünce ortaya koyacağım.

• Nasıl ki ekonomik yabancılaşma kapitalizm ideolojisinin ana içeriğini oluşturuyorsa, aynı şekilde kapitalizm-öncesi sınıflı toplumlar, sahnenin doğrudan önünde yer alan siyasetle yönetilmişlerdir ve toplumsal yaşamın diğer yanları - bu arada ekonomik yaşam- siyasetin gereklerine tabi olmak durumundaymış gibi gözükmektedir. Sistemin toplumsal yeniden üretimi için zorunlu olan bu iktidar fetişizmi de, metafizik kaygıların egemen olduğu bir ideolojiyi gerektirmiştir. Bu durumda, bu kaygının çoğu kez dile geldiği dinler, her zaman esnekliğe sahip olmuşlardır; o kadar ki, toplumsal koşullar gerektiğinde, bu kapitalizmin olduğu gibi, yarın sosyalizmin toplumsal, siyasal ve kültürel devrimine ayak uydurma gücüne sahip olmuşlardır.

Kapitalizmin beşiği olan Avrupa'da, Hıristiyanlık "burjuva devrimi"ni gayet güzel yaptı ve çağdaş (kapitalist) dünyanın yeni ideolojik kuruluşunda kendine bir yer buldu. Günümüzde Hıristiyan Üçüncü Dünya'nın kimi bölgelerinde (esas olarak da Latin Amerika'da), Hıristiyanlık, potansiyel olarak sosyalist halkçı bir perspektif içinde ele alınan ulusal kurtuluşun gereklerine yanıt olarak, adeta bir başka kültür devrimini başlattı. Bu yeni yorumlamayı dile getiren kurtuluş teolojisi, dolayısıyla, ulusal halkçı devrimle çelişki içinde olmayıp, tam tersine, bu devrimin bir destek gücünü oluşturmaktadır.

Dinsel toplumsal ifadenin diğer "yeniden doğuş hareketleri", elbette, böylesi bir anlam taşımıyorlar. Nitekim, Batılı katolik ve protestan dünyalarda görüldüğü üzere Üçüncü Dünya karşıtı ırkçılıkla içiçe geçmiş aşırı-tutucu dinci radikalizmler için söz konusu olan budur.

Üçüncü Dünya'da kimi zaman sahnenin önünde yer alan dinsel yeniden doğuş hareketleri daha karmaşık bir niteliğe sahipler. İslami hareketlerle ilgili olarak (ki bunlar egemen medyaların yansıttığından çok daha çeşitlidirler), başka yazılarda ortaya koymuş olduğum analizler, beni aşağıdaki iki sonuca ulaştırdı:

- Müslüman Arap dünyasının burjuvazileri, XIX. yüzyılda, çağdaşlaşmanın (kapitalizmin) gereklerine uygun olarak dinde bir yeniden yorumlamayı başlattılar; ne var ki *Nahda* - hareket, "Yeniden Doğuş" anlamına gelen bu adı taşıyordu- dinin yeniden yorumlanması konusunda başarısızlığa uğradı, tıpkı burjuva devriminin kendisinin siyasal ve ekonomik dönüşüm konusunda başarısızlığa uğraması gibi;

- Çağdaş hareketler, çeperde kapitalist yayılmanın yarattığı kabul edilemez koşullara karşı kendiliğinden halk başkaldırısından güç almaktadırlar; ne var ki şimdiye dek çağdaşlaşmanın ve halkçı kurtuluşun içiçe geçmesi gereken çifte devrimin gereklerinden uzaktırlar; ve bu nedenle de, çok eski bir mitostan beslenen "dinsel radikal" boyutları, metafizik kaygısı toplumsal vizyonun bütünü içinde tek başına kalan bir dille kendilerini ifade etmeyi sürdürmektedirler.

• Ulusal ya da dinsel azınlıkların "etnik" istemlerine dayalı hareketler de, büyük ölçüde, kapitalist sisteminde çeperinde ulasal denen devletin kuruluşunun başarısızlığa uğramasının ürünüdürler. Tüm çeşitliliklerinin ötesinde, yaptığım analizlere göre, bu istemin Afrika'da ortaya çıkışının arkasında yatan en önemli neden olarak şunu gördüm: Yönetici sınıflar, çeperdeki kapitalist gelişmenin başka yollardan elde etmesine olanak vermediği bir temel oluşturmak için etnik ayrımları "manipüle etmektedir".

• Çağdaş toplumsal hareket başka boyutlara da sahiptir. Bu boyutlardan kimileri zaten evrensel bir çapa sahipler ve iletişimin yoğunlaşmasıyla derinleşen sorunların evrenselliğine bir kanıt oluşturmaktadır. Feminizm bunun gayet güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Yerel koşullar ne olursa feminizmin açıkça görülen önemi tartışılamaz. Buna karşılık, başka boyutlar daha karmaşık bir niteliğe sahiptir. Aile, köy, mahalle gibi "küçük topluluk" içine kapanmalar, kimi kez, partilerin ya da sendikaların daha klasik çerçeveleri içinde ya bunlar güvenilirliklerini yitirmiş oldukları (ya da iktidardaki otokrasi bunların faaliyetini yasaklamış olduğu) ya da gerçek anlamda billurlaşmış sınıflar

halinde yapılaşması tam olarak oturmamış çeper toplumunun parçalanmış bir karaktere sahip olması nedeniyle seferber edemeyebileceği potansiyellere harekete geçirebilmektedir. Ancak bu içine kapanışlar, ulusal halkçı gerekler bakımından, "aile" bencillliği (özellikle Konfüçyüsçü dünyada yaygındır) ya da gerçekliğin dönüştürülmesinde devlet ölçeğinin "es geçilebileceği" yanılsaması gibi olumsuz tutumları da güçlendirebilir. Bilincin "kantonlaşması" adını verdiğim bu tür yanılsama, özellikle Anglo-Sakson dünyasında yaygındır ve bu kültür alanında sivil toplumların demokratik geleneğinin (olumlu) katkısını dengeleyen olumsuz yanı oluşturmaktadır.

• Üzerinde yükseldiği merkezler/çeperler kutuplaşmasına rağmen dünyanın birliği, günümüzün gercek sorunlarının çözümüne dayalı daha iyi bir gelecek kurmak isteyen her kültüre, ana boyutu itibariyle evrenselci olmayı dayatıyor. Çeşitlilik, evrensellciliği oluşturmaya hizmet etmelidir, onun mutlak karşıtı olarak karşısına konulmak yerine. Halkların günümüzde evrenselci önerilere çoğu kez kuşkuyla baktıkları doğrudur. Çünkü böylesi öneriler, Aydınlanma çağı düşünceleri örtüsü altında, Avrupamerkezcilik boyunda, onların köleleştirilmesini ve sosyalizm örtüsü altında Sovyet pratiğini meşrulaştırmıştır. Günümüzde" çevreci" yeniglobalizm, aynı ihtirazi kayıtları dile getirmektedir. Bununla birlikte, bu ihtirazi kayıtlar, gelecekteki evrenselci perspektifi reddederek, yıkandığı suyu atarken çocuğu da atmayı haklı kılmıyor. Burada da, özellikle Anglo-Sakson geleneğinde, çeşitliliği bir ölçüde yüceltiş, kültürlerin kıralamazlığına dayanmakta ırkçılıkla içiçe geçiyor (nitekim *apatheid* da bu sözde kırılamazlığa dayandırılmamış mıydı?)

4) Entelijensiyanın rolü - İşte bu noktada benim ulusal halkçı devrimde entelijensiyanın özgül rolü konusunda önerdiğim gelişme yer alıyor. Öncelikle belirteyim ki, bu analiz, çeper kapitalizminin açmazından çıkma girişimin doğurduğu tarihsel harekete özgüdür. Entelijensiya kavramı, çeper kapitalizmi toplumlarında özel ve özgül bir anlam taşır. Bunu söylerken, geçmişte "öncüler" adı verilenlerin değerini küçümseme "modası"na kapılmadığımı da belirtmek isterim.

Entelijensiya, gerçekten de, ne genel olarak "küçük burjuvazi"nin, ne de hatta "okumuş çevreler"in (ya da "aydınlar" ve hele "dip-

lomalılar" vb.) anlamdaşı değildir. Küçük burjuvazi, ister merkez ister çeper olsun her türlü kapitalist gelişmenin doğurduğu toplumsal katmanların alacalı bulacalı ve değişken bir yığışımıdır. Global bir şekilde, sınıf olarak, küçük burjuvazi sonucu belirleyici siyasal rol oynamaz; ve bu sınıfın kâh sağa, kâh sola yalpalayan parçalanmış bir sınıf olarak kaldığı tezi bana esas itibariyle doğru görünmektedir.

Gramsci, "organik aydın"la ilgili bilinen gelişmeleri önerirken, tarihte ister egemen olsun (kapitalizmde burjuvazi), isterse egemen olmaya özlem duyabilecek olan olsun (işçi sınıfının) her önemli sınıfın, kolektif olarak kendi ideolojisini ve kültürünü, kendi örgütsel biçimlerini ve kendi pratiklerini kendisinin ürettiğini varsayıyordu. Organik aydın, bu üretimin katalizörüdür; temsil ettiği sınıfın ideolojisinin toplumda egemen ideoloji haline yükselebilmesi için ona uygun ifadeyi veriyordu. Gramsci, öte yandan, kapitalist merkezler işçi sınıfının devrimci olduğunu varsayıyor ve bu varsayıma dayalı olarak sosyalist devrimin organik aydınının (öncü partinin) ortaya çıkış koşulları üzerinde düşünce üretiyordu. Gramsci'nin varsayımının hatalı olduğu ve kapitalist merkezler işçi sınıfının da sistem içinde oyunun temel kurallarını kabul ettiği temel alınırsa, buradan şu sonuç çıkartılmak durumunda kalınır: Çalışan sınıflar, halihazır durumda, kendi sosyalist "organik aydın"larını üretecek güçte değillerdir. Elbette bu sınıflar kendi mücadelelerini örgütleyen bir takım kadrolar üretirler, ancak söz konusu olan, sınıfsız toplum alınaşık projesi terimleri içinde düşünmeyi terk etmiş bir takım kadrolardır. Elbette, bu toplumlarda, bu vizyona bağlı kalmış bir takım bireyler vardır, ancak, daha önce de söylendiği gibi, "Batı Marksizmi", toplumsal etkisi olmayan bir kilise ve üniversite Marksizmidir. Yine bu toplumlarda, değişik ifadeler boyunca kendi yollarını açan sosyalist nitelikte bir takım gerekler de vardır. Ancak ayırdedici yan şudur ki, bu gerekler bütünsel bir proje içinde dillendirilmemekte (nitekim "Yeşiller", feministler, vb., kendilerini tanımlayan özgül istemin ötesine geçmeyi resmen reddetmektedirler) ve böylece Gramsci'nin sözünü ettiği organik aydını üretmemektedirler.

Çeperdeki durum ise bambaşkadır. Burada, halk sınıfları, kendileri için temsil ettikleri şeyler bakımından kapitalist gelişmeden bekleyecek bir şeye sahip değillerdir. Dolayısıyla halk sınıfları potansiyel olarak antikapitalisttirler. Bununla birlikte, halk sınıflarının konumla-

rı, klasik Marksizm'in tasavvur ettiği biçimiyle proletaryanın konumlarına denk düşmemektedir. Çünkü, aşırı ölçüde ve farklı tarzlarda darbelerine maruz kaldıkları kapitalizmin kurbanlarının türdeş olmayan bir yığışımı söz konusudur. Bu sınıflar kendi kendilerine ve tek başlarına bir sınıfsız toplum projesi oluşturma durumunda değillerdir. Bu sınıflar, "reddetme", hatta başkaldırma ve daha genel bir biçimde, (aktif ya da pasif biçimlerde) "direnme" gücüne sahiptirler ve bunu sürekli olarak kanıtlamaktadırlar. Bu koşullarda, nesnel olarak gerekli ve olanaklı bu işlevi yerine getirme gücüne sahip toplumsal gücün oluşumu için bir tarihsel yer açılmaktadır: Kapitalizme alternatif toplumsal projeyi formüle eden, halk sınıflarını örgütleyen ve onların kapitalizme karşı eylemini yöneten bir katalizörün yeri. İşte bu toplumsal güç, entelijensiyadır.

Entelijensiya, üyelerinin sınıfsal kökeniyle tanımlanmaz. Entelijensiya şunlarla tanımlanır: *a)* antikapitalizmi; *b)* çağımız kültürünün evrensel boyutuna açılışı ve bu sayede bu dünyada yerini belirleme, bu dünyanın çelişkilerini analiz etme, bu dünyanın zayıf halkalarını kavrama gücü; *c)* halk sınıflarıyla canlı ve sıkı bir birliktelik içinde kalma, onun tarihini ve kültürel ifadesini paylaşma gücü.

Geriye, böylesi bir entelijensiyanın billurlaşması için elverişli koşullar nelerdir ve bu oluşumu engelleyen koşullar nelerdir sorularının yanıtını araştırmak kalıyor. Oysa, bana göre, üzerinde pek az düşünülmüş olan bu sorun, çağımız ilerici hareketinin temel sorunu, tarihin nesnel olarak gündeme getirdiği gerçek sorundur. Bu soruya bir çırpıda yanıt vermeye kalkışmayacağım. Bu billurlaşmanın kültürel koşulları açısından bana açık gözüken şeyi söylemekle yetineceğim. Kapitalizmin başlattığı gerçek dünyasallaşmanın (çeper halklarının kurbanları olduğu bu dünyasallaşmanın çelişkili karakterine rağmen) daha şimdiden dayatmış olduğu kültürün evrensel boyutunu kabul etmeyi ve kavramayı reddediş ve("Batı-karşıtı", dahası çoğu zaman nevrotik) olumsuz, kültüre dayalı bir milliyetçiliğin içine kapanma, etkili bir yanıt oluşturma olanağı veren bir maya değildirler. Buna karşılık, halk gerçekliğinden bütünüyle kopartan Batıcı yabancılaşma da zorunlu olarak bir açmaza yol açmaktadır.

Bana göre, Marksizm, en azından potansiyel olarak, gerekli mutlu bileşimi sağlayacak biricik zihinsel aracı sunmaktadır. Bu ne-

denledir ki bir başka yerde, Marksizm'in, kendisinin belki de ana yönelimini oluşturacak olan Afrika-Asya yönelimini kazandığını yazdım.

Şu fikri ortaya atacağım: Bu analiz tarzına uygun olarak, Bolşevik Partisi ve Çin Komünist Partisi , halk sınıflarını örgütlemeyi ve bir zaman için onların gerçek öncüsü haline gelmeyi gerçekten başarmış devrimci bir entelijensiyanın billurlaşmasının yetkin ifadeleri olmuşlardır. Ola ki, Rus örneğinde, Marksizm'in "ithal edilmiş" yabancı bir madde olarak görünmemesi anlamında, Avrupa'ya mensubiyet elverişli bir öğe oluşturmuş olsun. Ola ki, Çin'de geleneksel egemen ideolojinin -Konfüçyüsçülüğün- sivil (yani dinsel olmayan) karakteri, kültürel "ithalat"a, yani Marksizm'e güçlü bir direniş gösterilememesi anlamında küçük bir engel oluşturmuş olsun (nitekim Japonya'da, benzer bir kültür kapitalizm ithalatına karşı düşmanca bir tutum almamıştır). Buna karşılık, ola ki (Hinduculuk ve Müslümanlık gibi) sahip olunabilecek dinlerin totaliter yorumu, her durum ve koşulda günümüze dek etkili, gerekli evrenselci açılıma ciddi bir engel oluştursun.

4

Yakın tarihin toplumsal hareketleri

André Gunder Frank
Marta Fuentes'in katkılarıyla

Giriş ve ana fikir

"Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik", bu dünyanın toplumsal dönüşümü için mücadele yürüten birçok hareketin istem sloganları oldu ve hâlâ da öyledir. Günümüzde "kardeşliği" tamamlamak (*) ve belki de onun yerine "dayanışma" ya da "birliktelik"i koymak yerinde olacaktır; dolayısıyla bütününü sloganın başharfleriyle kısaltarak ÖEK/D diyeceğiz.

Son iki yüzyıl boyunca -belki daha da eskilerden buyana-, ÖEK/D'nin gerçekleştirilmesine şu üç yönde birbiri ardısıra ve biriyle yarışır bir halde çaba harcanmıştır: *1)* bir siyasal kurtuluş demokrasisini sağlamak üzere devlet erkini ele geçirmeyi anlayan devrimci ve ulusal kurtuluşçu hareketler yönünde; 2) ekonomik bakımdan eşitlikçi

(*) Sloganın Fransızca aslında "kardeşlik" "erkek kardeşliği" sözcüğüyle dile getirildiği için yazarlar buna "kız kardeşliği"nin de eklenmesinin yerinde olacağını belirtmişlerdir. (Ç.N.)

bir demokrasi sağlamayı gözeten sınıf mücadelesinin öğeleri olan işçi hareketleri yönünde; 3) bu hareketlerin yokluğunda, önceki iki hedef ile kardeşliği birleştirmeyi gözeten Markist sosyalizmde. Ancak bu üç büyük kavga, kendileri de daha az güçlü olmayan, kendi açılarından faaliyetlerini sürdüren başka toplumsal hareketleri gözlerden gizlediler; kimi kez, bunlar, ilerici - ve ilerici olmayan-, siyasal partilerle, işçi partileriyle ve Marksist partilerle bir takım "cepheler"e de katıldılar. Günümüzde, bu toplumsal hareketlerin önemi gitgide artarken, diğer üç hareket, parti ya da kurumun önemleri, gerek başarıları, gerekse vaadleri açısından azalmaktadır.

XIX. ve XX. yüzyılların üç tip tarihsel hareketinin herbiri, deyim yerindeyse, ÖEK/D'nın yeterli bir miktarını sağlamayı başaramamıştır. Devlet ve onun siyasal partileri, genel olarak siyasal özgürlük ve demokrasiyi oturtup güvence altına almayı başaramamışlardır. İşçi hareketi ve sosyal-demokrasi, ekonomik eşitliği ve demokrasiyi sağlamayı başaramamışlardır. Marksist esinli, gerçekten varolan sosyalizm, diğer ikisinin başarısızlığa uğradığı ve, kendisine göre, başarısızlığa uğramaya mahkum olduğu yerlerde başarıya ulaşmayı öngörüyordu; ancak o da, belki de diğerlerinden daha da fazla, özgürlük ve eşitliği güvence altına alma konusunda başarısız kaldı. Ancak, özellikle, proletarya enternasyonalizmini sağlamak bir yana, proletarya diktatörlüğünün vaadettiği kardeşlik/dayanışmayı bile sağlayamadı. Dahası, bir kurum haline gelmiş olan bu üç hareket, insanların kültürel, cinsel, topluluksal ve bireysel diğer gereksinimlerini giderme araçlarını sağlamada da güçsüz kalmışlardır; "geleneksel" hareketler ve kurumlar, çoğu kez, bu gereksinim ve istemlerin ne ivediliğini, ne de meşruiyetini kabul etmişlerdir. Bu diğer gereksinim ve istemler de, bütün bu dönem boyunca, "diğer" hareketlerin varlık nedeni ve sürükleyici gücü olmuştur. Günümüzde, yine de, bu "diğerleri", şu iki etkenin baskısıyla, ÖEK/D özlemlerini gerçekleştirmeye çaba harcamak zorunda kalmışlardır: Bir yandan devletin, onun siyasal partilerinin, yanısıra Marksist hareketler de içinde olmak üzere işçi hareketlerinin bugün gözle görülür başarısızlığı; diğer yandan bu hareketler ve örgütlerce her türlü manipülasyonun reddi.

Bütün bunlara bir üçüncü etken ya da daha doğrusu bir üçüncü başarısızlık gelip eklenmektedir: Dünya pazarının ve onun ekonomik

kurumlarının halk kitlelerinin gereksinimlerini giderme konusundaki başarısızlığı. İşte bunlar, boşluğu doldurmaya çaba harcayan "diğer" hareketlerin yeni bir atılımının üç kaynağını oluşturmaktadır. Dünya pazarının ve onun ekonomik kurumlarının başarısızlığına gelince, şu fiili bir gerçeklik: Tüm dünyada yankılanan "pazarın sihri" çağrılarına rağmen, pazar ve/veya planlama, insani gereksinimlerin ya da gereklerin birçoğunu inkar etmekte, ya da her durum ve koşulda bunları giderecek güçten yoksun olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, birçok toplumsal hareket, "ekonomik" malların paylaşımı ya da hatta üretimi için almaşık sistemleri oluşturmak ve "ekonomik-olmayan" malların, çevre korumasının vb. araştırılması için harekete geçip örgütleniyorlar.

ÖEK/D arayışına bağlı olarak, ya bu hareketler almaşık ve vaad edici bir yol öneriyorlar, ya da bu amaçla, daha "klasik" bir takım hareketlerle onları dönüştürerek ittifaka giriyorlar; her durum ve koşulda, bugün için sonucu belirleyici vektörleri olmasalar da ÖEK/D'nın gerçekleşmesi ve toplumun dönüştürülmesi bakımından gitgide artan bir önem kazandılar. Dolayısıyla bunların, çoğu kez daha "klasik" hareketlerin, partilerin ve kurumların gölgesinde kalarak unutulmuş "eski" tarihlerine dikkatimizi yöneltmek doğru olacaktır.

Tarih, genel olarak, galipler tarafından yazılır; mağlupların tarihine gelince, bu konuda Sheila Rowbotham'ın [1973]* kitabının feministlerin tarihine ilişkin şu başlığı söylenebilir: Bu bir "gizlenmiş tarih"tir. Bu kadınların mücadeleleri bakımından geçerli olduğu kadar, barışçı, çevreci, toplulukçu, köylü, vicdani reformcu, vb. birçok toplumsal hareketin tarihi bakımından da doğrudur. Bu tarihlerin gözlerden uzak kalışı, yalnızca bireyler olarak galiplerin işi olmayıp, aynı zamanda son iki yüzyıllık sanayileşme ve ulusların oluşumu boyunca muzaffer olmuş ya da muzaffer görünen sınıf ve ulusal kurtuluş hareketlerinin de işidir. Burjuva ulusal devletler içinde sömürülmelerinin süregitmesine rağmen, işçi sınıfının tarihinin önemli bir bölümü günyüzüne çıkmıştır. Ancak, diğer toplumsal muhalefet hareketleri bakımından, işçi sınıfı da içinde olmak üzere sınıfların ve ulusal galiplerin adeta gerçek bir komplosuyla yüzyüze bulunulmaktadır: Bunların tari-

(*) Köşeli parantez içindeki referanslar, bölüm sonundaki bibliyografyaya atıfta bulunmaktadır.

hi ya ortadan kaldırılmış ya da tarihin karanlığına gömülmüştür. Özellikle, birbirleriyle işbirlikleri ve örtüşmeleriyle, işçi hareketiyle işbirlikleri konusundaki herşey, daha da çarpıcı bir biçimde, kadınların, işçi hareketi de içinde olmak üzere diğer hareketlere bugün de süregiden katılımı ve feminist istemleri konusundaki herşey büyük bir sessizliğe gömülmüştür. Dolayısıyla toplumsal tarihin görevlerinden birinin ve belki de hepsinden ivedi olanının, "diğer" toplumsal hareketleri tarihsel ve çağdaş toplumsal bellekte haklı yerlerine oturtmayı sağlamaktır; bu deneme, bu çerçevede mütevazı bir katkı yapmaya çalışacaktır.

İvedi görev, çünkü, şimdiden itibaren, tüm dünyada, "yeni" adı verilen çok sayıda toplumsal hareket, "eski" sınıf hareketlerinden ve kimi milliyetçi hareketlerden çok daha fazla üye ve sempatizanı harekete geçirmektedir. Eski hareketler tarafından yaratılmış toplumsal ve siyasal kurumlardan farklı olarak, çevrelerinde gitgide yükselen bir güven ve halk coşkusu atılımı doğurmaktadırlar. Oysa ki bu "yeni" hareketlerden birçoğu, geçmişin benzer muhalefet hareketlerinin, tarihsel bellekten ve tarihin kolektif bilincinden silinmiş ya da silikleştirilmiş hareketlerinin çağdaş biçimleri olmaktan öte bir şey değildirler. Dolayısıyla bu hareketlerin üyelerinin ya da en azından yöneticilerinin tarihsel bilincini (yani kendi öncelleri ve hareketlerinin tarihsel kökleri bilincini) derinleştirip genişletmek daha da büyük bir önem taşımaktadır. Bu yeniden inşa çalışması, son yıllarda ezilen kadınlar ve (dış ya da iç) sömürgeleştirilmiş, etnik ya da ırksal "azınlıklar" tarafından aktif bir biçimde başlatılmıştır. Biz, burada, bu araştırmayı diğer ilerici toplumsal muhalefet hareketlerine yaygınlaştırmak istiyoruz.

Günümüzde bu sözde "yeni" hareketler, sayıca sürekli olarak güçlenmektedirler; bu durum, bu hareketler, devlet oluşumunu hedefleyen hareketlerle, devrimci ve ulusal kurtuluşçu hareketlerle ya da hatta devlet oluşumunun ve sömürgeciliğin türevleri olan siyasal partilere duyulan güven derecesiyle karşılaştırıldığında daha da çarpıcı bir biçimde görülmektedir. Nitekim içte devlet oluşumu, dışta ise sömürgecilik XVII.-XX. yüzyılın ana süreçleri olmuşlarsa, bunlar, buna karşılık, içte devrimci hareketlerin ve dışta da ulusal kurtuluşçu hareketlerin karşı koyuşlarına yol açmışlardır- ancak sömürgeleştirilenler açısından, bu "dış", içerisidir; hem birileri, hem de diğerleri daha fazla ÖEK/D için mücadele yürütmektedirler. Her durum ve koşulda, siya-

sal hedef, devlet iktidarının fethi olmuştur, kurulacak ya da varolan bir devlet iktidarı; bu devlet iktidarının siyasal partiler tarafından dönüştürülmesi ya da yönetimi, ÖEK/D'nın uygulanıp güvence altına alınmasının aracı olmak durumundaydı.

Ancak, şu an ve yakın gelecek bakımından, devlet iktidarı ve siyasal partiler, pek ÖEK/D'nın yaratıcı ve güvenceleyicileri gibi gözükmemektedirler. Kaçınılmaz sonuç, devlet iktidarı için mücadele, siyasal partiler olduğu sanılan araçlar yoluyla devrim ve ulusal kurtuluş, gerekli ya da yeterli olarak değerlendirilmesi son bulmaktadır. Tam tersine, bu partilerin yerine, en azından onların dışına, yeni hareketlere doğru yüzler çevrilmektedir; partilerin dışında (kimi kez içinde) ve devletin ötesinde formüle edilen ÖEK/D yönündeki halk istemlerinin böylece gerçekleştirilebileceğine inanılmaktadır: Bu, son derece anlamlı ve genel bir evrimdir. Dünya ölçüsünde, istemleri devlet iktidarının fethi ve devrim çerçevesini aşan, hatta bunlara yer vermeyen, daha fazla ÖEK/D için mücadele yürüten insan kitleleri, kimileri devletin eylemi üzerinde kendi yararlarına bir etki yaratmaya çalışsa da partilerle ortak bir yanı kalmamış olan yüzlerce ve binlerce toplumsal hareket etrafında seferber olmaktadırlar.

Fuentes ve Frank'ın [1989] "Toplumsal hareketlere ilişkin on tez"i kimileri gözden geçirilmiş bir biçimde aşağıda aktarılan bir takım saptamalar formüle etmiştir: Görebildiğimiz kadarıyla, bu hareketler üyelerini ahlaklılık ve haklılık-haksızlık duygusuna seslenerek seferber ediyorlar; bu manevi duygular bu hareketlerin toplumsal iktidarını, yabancılaşmaya karşı yaşamın ve kimliğin korunması için hareketlenme yoluyla geliştirmelerine olanak veriyor. Bu hareketlerin birçoğu, bir takım yeni özellikler gösteriyor, hele de kadınların daha aktif katılımına sahne oluyorlarsa da, yakın bir geçmişte doğmamışlardır. Bu hareketlerin gücü ve önemi devreseldir ve uzun siyasal ve ekonomik devrelerle ilişki ve belki de birliktelik içindedir. Bunların sınıfsal bileşimlerine gelince, bu hareketler herşeyden önce Batı denen dünyada orta sınıfa, Güney'de bir halk ve işçi sınıfına, Doğu ülkelerinde bu iki sınıftan öğelere dayanmaktadır. Bu hareketlerden kimileri, başkalarıyla rekabet ya da çatışma içindedir; kimilerinin üyeleri ve militanları aynı zamanda başka hareketlere de mensupturlar; kimi hareketler bir takım koalisyonlara ya da ittifaklara girmeye yatkındırlar.

Bununla birlikte hareketlerin çoğunluğu, devlet iktidarından çok özerkliği gözetmektedirler; ve kimileri hala devlet içinde iktidar istiyorlarsa da, bu irade onları toplumsal hareketler olarak dışlamaktadır. Çok sayıda hareket savunmaya dönük bir işleve sahipse ve yalnızca geçici olma eğilimindeyse de, yine de toplumsal dönüşümün en önemli ajanları olabilirler: şu anlamda ki, bunların pratikleri, sivil toplumda katılımcı demokrasinin artışının kaynağıdır -dolayısıyla buna sivil demokrasi diyeceğiz- ve belki de çağdaş kapitalizmden "kopuş" ve "sosyalizme geçiş" fikrine farklı bir anlam kazandırmaktadır, Bu hareketler bir yandan ilerlerken, tıpkı sokak tiyatroları gibi bir yandan da adeta metinlerini kaleme aldıklarından, bunlara dışarıdan bir takım görevler, stratejiler ya da taktikler çizmek son derece hatalı olacaktır.

Devresel bir tarih

Bu diğer hareketlerin "eski hareketler"le (gözlerden saklanan) bağlantısının ötesinde, daha derinde, bunların ekonomik, siyasal ve toplumsal tarihin devreleriyle bağlantıları yer almaktadır. Bu açıdan da geleneksel hareketler, bu uzun devrelerle ilgili önemli araştırmalardan yararlandılar ve bu fikir halkın bilincinde yer etti, oysa ki aynı şey diğerleri için söz konusu değildir, öyle ki bunların ekonomik ve siyasal devrelerle bağlantıları konusunda kuşkucu ya da en azından geniş ölçüde bilgisiz durumdayız. Bununla birlikte, yakın zamanlardaki bir takım araştırmalar, bizlere daha şimdiden toplumsal hereketler ile uzun Kondratief devreleri arasındaki bağlantılar konusunda farklı bakış açıları sağladılar. Frank ve Fuentes [1987 ve 1989], bu hareketlerin, Kondratief devrelerinin B (resesyon/durgunluk) evrelerinde "daha çok sayıda ve daha güçlü" olduklarını düşünüyorlar; Fribert [1987, s.2] aynı bağıntıyı buluyor ve 1815-1848, 1873-1896, 1914-1945 dönemlerine ve 1970 sonrası resesyonuna işaret ediyor. Aynı şekilde Goldstone [1980] toplumsal hareketlerin başarılarının etkisinin "toplumun bütününün siyasal ve/veya ekonomik genel bunalımının etkisine büyük ölçüde bağımlı" (aktaran [Tarrow, 1986], s.46) göründüğü yargısına varmaktadır.

Ne var ki, diğer yandan, Huber [1987], bu hareketlerin "bir A evresinin doruğunda ve devrenin bütününün gerileyişinin B evresinin başladığı dönemeç noktasında olduklarında güç kazandıklarını ve B

evresinin bütünü boyunca halk çevrelerinde yaygınlaşıp yayıldıklarını, sonra yavaş yavaş güçten düştüklerini" ileri sürüyor. "Yeni bir evreye geçişle birlikte, bu hareketler, tümüyle tükenip yıkılmadıkları takdirde arka-plana çekiliyorlar ve birkaç onyıl sonra, artmış bir güçle yeniden ortaya çıkıyorlar." Huber'e göre, bunlar, büyük ekonomik dinamizm dönemleridir, tıpkı 1815'e kadarki dönem, 1850-1867/1873 büyük burjuva dönemi, 1890-1910 Refah Çağı ve karşılık olarak direnişe yol açan ve kendisi de toplumsal hareketlerin varoluş nedenini ve içeriğini oluşturan bir takım toplumsal ve çevresel sorunlar yaratan 1948-1952-1967-1973 ekonomik mucizesi gibi.

Öte yandan, Tarrow'a göre [1986], her ne kadar " muhalefet devreleri ve bunların değişimler uğruna mücadele azimleri [...] hiçbir biçimde ekonomik devrelerle çakışmıyorsa da, öyle görünüyor ki bunlar teşhis edilebilir bir takım dönemlerde birikiyor ve bu dönemler boyunca derin siyasal yenilenmelerle bağlantı içinde bulunuyorlar". Aynı şekilde, Brand [1987],bu hareketlerin devresel olarak yükselip alçaldıklarını belirtiyor ancak bunları belirli ülkelerdeki Kondratief devreleriyle karşılaştırdıktan sonra "bu hareket dalgaları *uzun ekonomik devrelerle değil de*, çağdaş uygarlığın kritik eğilimlerinin geri dönen dalgalarıyla *çakışmaktadırlar*"(altı aslında çizili) sonucuna varmaktadır. Son iki yüzyılı ele alarak şunu ortaya koymaktadır: Bu hareketlerin birinci dalgası, 1815-1848 Kondratief devresinin ortasıyla, B evresiyle çakışmaktadır. Yüzyılın dönemecindeki ikinci dalga, tam tersine 1896-1913 A evresiyle çakışmaktadır. Sistemde bir tür kırılma (fay) gibi az-çok belirsiz bir durumdaki 1920'ler ve 1930'lardaki bir diğer dalga, bir başka Kondratief'in B evresi boyunca yer almıştır. Son olarak, 1960'lı yıllarda başlayan halihazırdaki dalga, savaş-sonrası A evresi ile halihazırda sona ermiş halindeki B evresi arasında bir dönemeç noktasında ortaya çıktı. Brand'ın sonucu: "Harekete geçirici dalgalara hem yükselen evrelerde, hem gerileyen evrelerde ve hem de Kondratief devrelerinde geçiş ve eğilimin tersine dönüş uğraklarında rastlanmaktadır. Dolayısıyla bunlar arasında tanımlanabilir herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır." Van Room [1988] da, ne iki olgu arasında, ne de hatta sanayinin yapılarındaki dönüşümlerle ya da diğer yapısal değişimlerle herhangi bir bağlantı bulamamaktadır.

Dolayısıyla ve bir yandan da başka araştırmaları beklerken,

toplumsal hareketler ile ekonomik ya da diğer devreler arasındaki olası bağlantı sorunu, açık ve kesin bir çözümden uzak kalmaktadır. Bununla birlikte, bu hareketlerin (devresel olarak?) nasıl biriktiklerini ve karşılıklı ilişkilerinin neler olduğunu incelemeye başlamamıza engel olan bir şey yoktur. Bunu yaparken de, bunların tarihsel varlığını inceleyerek ve ortaya koyarak ya da yeniden ortaya koyarak işe başlayacağız.

Her ne kadar bu tarih en azından binyıllıksa da, biz buradaki incelememizi, şu an için tarihsel belgelerin bol olduğu son iki yüzyılla sınırlayacağız. Bu tarih, esas itibariyle, Batı denen dünyanın az sayıda ülkesini, elbette özgül özellikleriyle birlikte kapsamaktadır. Yine de incelemizi dünyanın diğer bölgelerine, özellikle tüm dünyada köylü hareketleriyle ilgili şeyleri inceleyerek yaygınlaştırmaya çalışacağız.

Yararlandığımız belli başlı kaynaklar ([Brand 1987, 1988], [Huber 1987]) İngiltere, Almanya, Fransa, Birleşik Devletler gibi merkez ülkelerde (ne sınıf mücadelesinden, ne de ulusal kurtuluş mücadelesinden kaynaklanan) diğer toplumsal hareketleri, feminist hareketler, barış hareketleri, sanayileşmeye karşı çevre hareketleri, topluluk hareketleri ve vicdan reformu hareketleri olarak ayırdedip sınıflandırmamıza olanak vermektedir. Dünyanın başka bölgeleri için Langer'in [1952,1972] *Encyclopedia of World History*'yi (Dünya Tarihi Ansiklopedisi) kullanacağız, ancak köylü hareketlerinin incelenmesinde, Latin Amerika için Huizer'e [1972], Güneydoğu Asya için Huizer'e [1980], Hindistan için Mukherjee'ye [1988] ve Rusya, Çin, Cezayir için Wolf'a (1969) da dayanacağız. Bu kaynakların bütününden, Tablo I (sayfa 157) ve Tablo II'deki (sayfa 163) öğeleri çıkardık; bunlar, bu hareketlerin onyıllık ve kimi zaman yıllık olarak ortaya çıkışları ve dönemlerine olduğu gibi ortaya çıkış yerlerine ilişkin global bir fikir vermeye ve Kondratief uzun dalgalarıyla bir bağlantıya sahip olup olmadıklarını görmeye olanak sağlıyor.

Birinci ve belki de etkileyici saptama, bu hareketlerin anlamlı bir takım yoğunlaşma ya da birikme zamanlarının varolduğunun görülmesidir. Yalnızca, feminist hareketler, barış hareketleri ya da çevre hareketleri gibi belirli tipteki hareketlerin farklı ülkelerde kabaca aynı dönemde ortaya çıkmakla kalmıyor, fakat aynı zamanda, son derece değişik ülkelerde, bu mücadeleler ve benzerleri aynı tarihsel dönem-

TABLO I

ÇAĞDAŞ TARİHTE TOPLUMSAL HAREKETLER

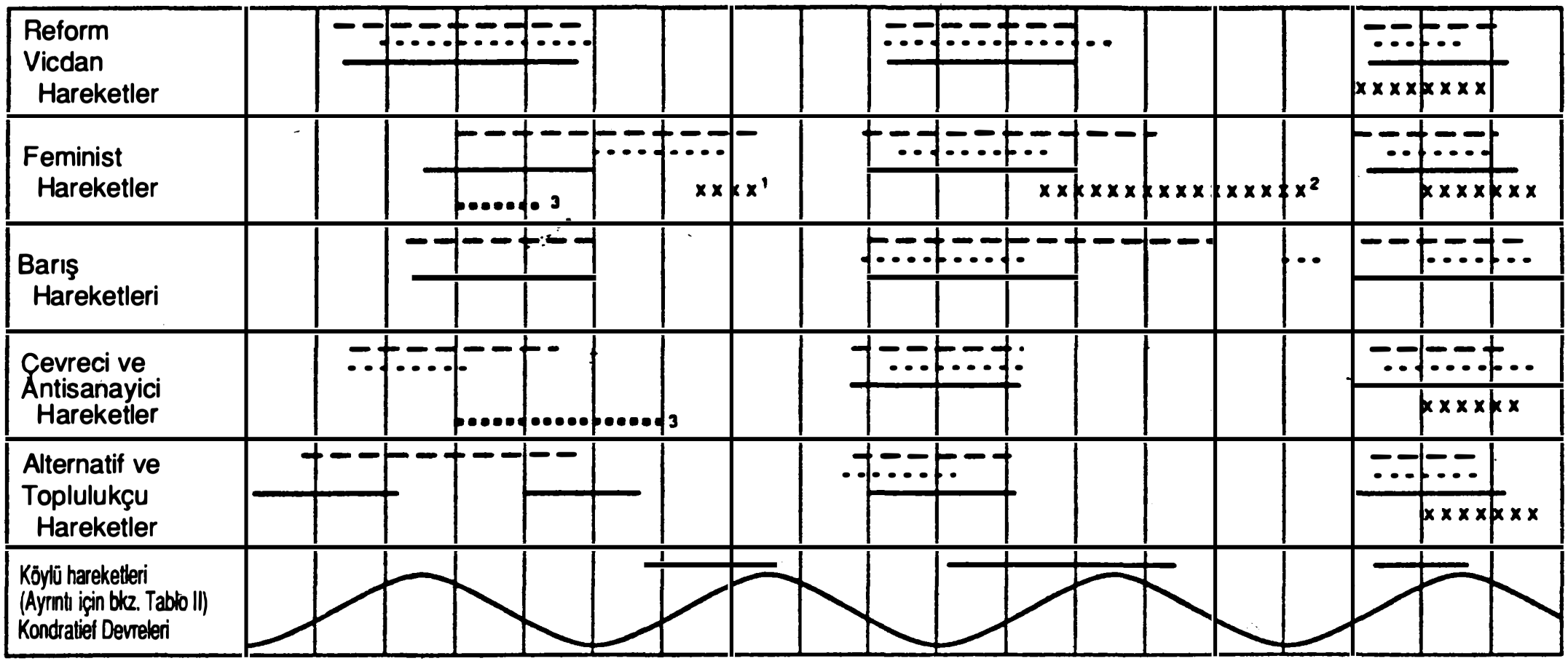

Notlar: 1. Şili; 2. İlerleme ve gerilemelerle birlikte değişik Latin Amerika ülkelerinde; 3. Eksik veriler.

Kaynaklar: [Brand 1988], [Huber 1987] ve diğerleri

lerde birikiyor gibi gözüküyor. Özellikle, 1800'den itibaren Tablo I'i inceleyerek, hareketlerin güçlenmelerinde ve çoğalmalarında üç büyük dönemi artı iki ikincil dönemi ayırdedebiliriz. Bunun toplumsal hareketlerin devrelerinin varlığının bir kanıtı olup olmaması tümüyle farklı bir sorundur. Tablo I'in alt bölümünde, Tablo II'nin (sayfa 163) ayrıntılarını verdiği köylü hareketleri özetlenmiştir ve bu köylü hareketlerinin tüm dünyada dalgalar halinde ortaya çıktığını ve gerilediğini düşündürtmektedir; ancak bu köylü hareketlerinin tarihleri, XX. yüzyıl başları dışında, kesinlikle diğer toplumsal hareketlerin tarihleriyle çakışmamaktadır.

1800'den buyana ilk (elbette genel tarih içinde ilk değil) büyük dalga, XIX. yüzyılın yirmili, otuzlu ve kırklı yıllarında ortaya çıkmaktadır. 1811-1816'da, sanayileşmenin olumsuz sonuçlarına bir tür çevreci hareketle karşı koyan İngiliz makine kırıcılar hareketini görüyoruz. Menonitler(*) ve Quakerler (**), Napolyon savaşlarından sonra bir takım barışçı toplumlar kurarlar. Birleşik Devletler'de ve İngiltere'de toplulukçu hareketler ve Avrupa'da romantizm gibi vicdani reform hareketleri, aynı yüzyılın daha erken dönemlerinde başlamışlar ancak "Genç-Almanya", "Genç-Fransa" biçimini alarak ve İtalya, İrlanda ve başka yerlerde de ortaya çıkarak yüzyılın ortalarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1830 ve 1840'lı yıllarda, feminist, barışçı ve çevreci hareketler, özellikle Birleşik Devletler'de ve İngiltere'de barışçı ve çevreci hareketler ise Almanya'da, ağırlıklarını hissettirdiler; feminist hareketler İngiltere'de ve Almanya'da 1850'li ve 1860'lı yıllarda da varlıklarını sürdürdüler.

(*) **Menonitler**: Hollandalı reformcu bir papaz olan Menno Simonsz'un (1496-1561) öğretisini benimseyen Menonitler İncil'i benimsemektedirler, yani İsa'nın kutsallığını kabul etmekle birlikte Ruh-ül Kudüs'ü reddetmektedirler; çocuklarını vaftiz ettirmemekte ve Kilise'nin her türlü otoritesine karşı çıkmaktadırlar. Anti-militarist olan Menonitler, geçmişte ilginç giysileriyle (düğme kullanılmaması vb.) ayırdedilirlerdi. Hollanda'nın bağımsızlığına kavuşmasından sonra (1581) çalışmalarına izin verilen Menonitler, Hollanda'nın yanısıra, Almanya, İsviçre ve Kuzey Amerika'da yayıldılar. (Ç.N.)

(**) **Quakerlar**: Bir ayakkabıcı olan George Fox'un (1624-1691), Kutsal Ruh'un kendisini çağırdığı inancıyla 1647'den itibaren yaydığı görüşleri benimseyen bir tarikattır. Müritleri Dostlar Derneği'ni ya da *Quakerlar*'ı (Titretenler, Fox bir yargıca "Tahrı'nın sözleri karşısında titre" demişti) oluşturdular. Quakerlar her türlü dinsel kitabı, din adamlığını reddederler, bireyin bilincinde Kutsal Ruh'un varlığına bağlanırlar. Sıkı kovuşturmaya uğrayan Quakerlar 1654'ten itibaren Amerika'ya geçmiş ve burada XVII-XVIII. yüzyıllarda önemli bir yaygınlık kazanmışlardır. (Ç.N.)

İlginçtir ki aynı zamanda bu hareketler ile başkaları arasında bir takım bağlar olmuştur. Örneğin tepe noktasına 1848'de Konvansiyon'la ve Seneca Falls Bildirgesi'yle ulaşan Amerikan feminist hareketi, çağdaşı içkiyle savaş dernekleri, başka manevi reform dernekleri hareketleriyle ve kölelik-karşıtı hareketlerle bir takım bağlara sahipti. Aynı şekilde, Amerikan feminist hareketleri ve 1830'lu yıllarda Çartist hareketin yıkılmasından sonra İngiliz feminist hareketi -Mary Wolstonecraft'ın hareketi- , Owen'ın ve Fourier'nin ütopik sosyalizmine dayalı toplulukçu hareketlerle bir takım bağlara sahip olmuşlar ya da içiçe geçmişlerdir. Almanya'da, kısa ömürlü bir feminist hareketin ortaya çıkışı, 1848 Devrimi'yle ilişki içindedir. Ancak, tüm bu ülkelerde, izleyen onyıllar, Birleşik Devletler'de sömürgecilik-karşıtı hareketin süregitmesi ve dünyanın diğer bölgelerinde, aşağıda ele alacağımızköylü hareketlerinin yükselişi dışında, bilinen toplumsal hareketlerin gözle görülür bir yokluğunun damgasını taşımaktadır.

Tüm bu hareketler ve bu kez köylü hareketleriyle birlikte XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk onyılında güçlenmiş olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, her yerde, Birleşik Devletler'de, İngiltere'de, Almanya'da ve yanısıra Latin Amerika'da yeni feminist hareketler görülmektedir. Değişik ülkelerde, Birinci Dünya Savaşı öncesinde alternatif hareketler, barışçı hareketler, marjinaller hareketleri, yanısıra Amerikan vahşi yaşam kültü ("konservasyonizm"(*)Ulusal Park Sistemi, Sierra Klubü ve Audubon Derneği) gibi çevreci ve toplulukçu hareketler, İngiliz kıra dönüş ve bahçe-kent hareketi, Alman Heimat ve "Kan ve Toprak" hareketleri, yanısıra vicdani reform hareketleri yer almıştır. 1920'li ve 1930'lu yıllarda, merkez ülkelerinde toplumsal hareketlerin bir yenilenmesine, diğer yerlerde köylü hareketlerinin eşlik ettiği yeni toplumsal hareketlere tanık olunmuştur. Köylü hareketleri kimi bölgelerde İkinci Dünya Savaşı sonrasında ve 1960'lı yıllarda yeniden ortaya çıkmıştır. Toplumsal hereketlerin yoğunlaşması ve serpilip gelişmesi kendini 1960'lı yılların ortalarına doğru bir kez daha ortaya koymuştur ve bu dalga günümüzde de süregitmektedir. Brand [1988], 1980'li yıllarda bunların yeniden gerilemeye başladığı görüşünü ileri sürmektedir. Ancak, barış hareketleri ve çevreci hareketler, en

(*) Konservasyonizm: Birleşik Devletler'de ortaya çıkmış doğal kaynakların korunmasını temel alan bir öğreti. (Ç.N.)

azından 1980'li yılların ortalarına dek merkez ülkelerde büyümeye devam etmişlerdir; nitekim Brand'ın tablosu da bunu onyılın ilk yılları bakımından ortaya koymaktadır; dahası her türden toplumsal hareket, bu onyıllık dönemde, Doğu'daki sosyalist ülkelerde ve Üçüncü Dünya'yı oluşturan Güney'de boy attı. Bu konuya ileride yeniden döneceğiz.

Tüm bu saptamalardan ne gibi bir sonuç çıkartabiliriz? Karşılıklı bağıntıları içinde, diğer koşullarla, ekonomik büyüme, hegemonya devreleriyle, sömürgecilikle ve doğal olarak bu kitabın diğer bölümlerinde söz konusu edilen "klasik" sınıf ya da ulusal kurtuluş hareketleriyle bağıntıları içinde bu haretlerin yükselişleri ile alçalışları arasında ne gibi ilişkiler kurulabilir?

Birinci olarak, birçok araştırmacının geçmişte bu diğer toplumsal hareketleri yalnızca ayırdetmekle kalmayıp aynı zamanda sıralayıp sınıflamış olması, bunların "yeni" olmayıp tarihimizin -en azından bir ölçüde- gözlerden gizlenmiş bir öğesi olduklarının ek bir kanıtını oluşturmaktadır. İkinci bir olgu, yani bunların bir ülkeden diğerine ve dahası kendi içlerinde kronolojik olarak çakışma eğilimi göstermeleri, bunların yükselişlerinin ve düşüşlerinin, basit bir rastlantı ürünü olmadıklarını düşünmeye yol açmaktadır. Açıktır ki, burada, tarihsel bağlamın, dünyasal sistemin bütününde, en azından büyük bölümünde oluşan bir takım değişimlerine pratik olarak eşzamanlı bir yanıt vardır.

Bu değişimler, ekonomik düzeyde olabilir. Ancak, görüldüğü üzere, bunların Kondratief devreleriyle karşılıklı bağlantısı -ya da hatta olası belirlenişleri- tartışmasız bir biçimde kendini ortaya koymamaktadır. Her ne kadar ilk büyük dalga, bir uzun devrenin resesyon evresiyle büyük ölçüde çakışıyorsa da -ya da Huber'in sözleriyle, eğrinin tepe noktalarından birinin yakınlarındaysa da-, her ne kadar 1960'lı yılların sonlarında başlamış olan bugünkü dalga için de aynı şey söz konusu olacakmış gibi gözüküyorsa da, tam tersine ikinci büyük dalga, bir Kondratief devresinin "Refah Çağı" denen bir yükselen evresiyle, 1896-1913 ya da 1920 dönemiyle büyük ölçüde çakışmaktadır. Dahası, birkaç istisna dışında, hareketler, 1929 bunalımı ve izleyen yıllar boyunca son derece zayıf olmuşlardır.

Hareketlerin şu ya da bu dönemdeki eylemlilikleri ve başarıları ile başka bir dönemdeki gerileyişleri nasıl açıklanabilir? Brand [1987] ve Tarrow [1983] gibi kimi araştırmacılar, bu açıklamayı, dönemlere

göre az ya da çok elverişli olan siyasal yapıdaki değişimlerde bulmaya çalışmaktadırlar. Tarrow'a göre, sorun, siyasal yapıların hareketlere açıklık ya da kapalılığında, toplumsal hareketlerin içinde hareket edebilecekleri siyasal gruplaşmaların istikrarlılığında ya da istikrarsızlığında ve nihayet bizzat hareketlerin kendilerine bir takım müttefikler bulma ve kendi eylem çaplarının dışında yer alan grupların desteğini sağlama yeteneklerinin çok ya da az oluşunda özetlenmektedir. Açıktır ki bunlar, şu ya da bu uğrakta hareketlerin eylemlilik ve başarı derecesinin saptanmasına olanak verecek sosyo-politik bağlamın öğeleridir. Bu durumda insan tıpkı, sonsuza dek sürecek sorular zincirini "peki ama neden?" sorusuyla başlatan bir çocuğa benzer konuma düşüyor. Çünkü tam da şu soruyla karşıya karşıya bulunuluyor: Niçin farklı ülkelerde ve farklı koşullarda, hareketlerin yaygınlaşmasına elverişli siyasal yapılar hemen hemen eşzamanlı olarak XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde, sonra yüzyılın dönemecinde ve yeniden günümüzde çoğaldı ve niçin bu tarih dilimlerinin arasındaki dönemlerde pek sık rastlanır değillerdi.

Açıklama ister ekonomi düzleminde isterse diğer düzlemlerde aransın, yanıtı hâlâ verilememiş bir sorudur. Tarrow, elverişli yapının, devrelerin doruklarında daha sık olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, bu pasajda, hareketleri (onların tepe noktalarını)ele alıyor, ekonomik ya da siyasal (dış) devreleri değil; öte yandan iki sayfa sonra, hareketlerin başarısı üzerinde ekonomik ve siyasal bunalımların etkisi konusunda Goldstone'a atıfta bulunuyor. Bundan sonra, elverişli bir politik yapının başarıyı güvence altına almaya yeterli olmadığını kabul ediyor. Bütün bu tartışma, sonuç itibariyle, arzulanır olan açık ve yararlı bir sonuçtan uzak olarak kalıyor; Brand, kendi açısından, bu tartışmaya katılmayacağını belirtiyor.

Bununla birlikte, köylü (toplumsal) hareketlerine baktığımızda, belki de elverişli ya da elverişsiz siyasal-ekonomik yapılar açısından dünyasal sistemin bütününde ortak değişimlerin varlığını sınamak açısından daha sağlam bir zemin bulabiliriz. "Yerel" köylü hareketlerinde, dünyanın son derece değişik bölgelerinde, az ya da çok eşzamanlı geçici bir birikimi bulmayı ummak - ve bulmak- belki de şaşırtıcı gözükebilir. Ne var ki, bu hareketlerden kimileri farklı uğraklarda ortaya çıkmış olsalar da, bu hareketlerin en önemlilerinden ve en bilinenle-

rinden büyük çoğunluğu aynı zamanda serpilip gelişmiştir. 1850'li yılların sonlarına doğru ve 1870'li yılların başlarına kadar, Çin'in güneyinde Taipingler ve kuzeyinde daha az bilinen Nien ayaklanmaları var, ama yanısıra "kuşkusuz XIX. yüzyılın en geniş köylü ayaklanması" [Mukerjee 1988, s.2115] 1857'de ünlü Sipahiler ayaklanması ve mavi isyan ya da Hindistan'da yerli isyanı denen 1859 ayaklanması var. İzleyen yıllarda, Meksika'da Benito Juarez döneminde, Brezilya'nın kuzeydoğusunda, Kolombiya'da ve Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde, kendileri de ihracata dönük tarımla bağlı liberal reformlara bağlı önemli köylü hareketlerine rastlıyoruz. Ayrıca Küba'da 1868 savaşını [Frank 1972], Cezayir'de 1871-1872 köylü ayaklanmasını ve yine Hindistan'da 1875 ve 1879 köylü ayaklanmalarını görüyoruz.

Yüzyılın dönemecinde, Çin'de Boxerler ayaklanması, Hindistan'da isyanlar, 1911'de Meksika Devrimi'ne varan ayaklanma, Bolivya'da, 1898'de Küba'da yeniden savaş, (o sıralar Güney Rodezya olarak adlandırılan) Zimbabve'de ayaklanma, Güney Afrika'da Boerler Savaşı, sonra Rusya'da 1902 ve 1905 ayaklanmalarıyla yeni bir köylü hareketleri dalgası. Yirmili ve otuzlu yıllarda, Japonya'da (1916-1918'dekileri izleyen 1921-1926), Çin'de (1921, 1925, Otuzlu yıllarda Büyük Yürüyüş), Filipinler'de (1923 ve 1926, 1931-1935-1938), Vietnam'da (1929), Hindistan'da (1922-1924 ve 1928), Meksika'da, Bolivya'da, Brezilya'nın Kuzeydoğusunda, tüm Orta Amerika'da ve Karayipler havzasında (Nikaragua'da Sandinista hareketi, Salvador'da, Küba'da vb. 30 000 kişinin ölümüne yol açan baskılar) büyük köylü hareketleri görülüyor. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen onyıllık dönemde, Telengana ayaklanmalarına (1946-1951) ve Tebhaga (1946-1947) hareketine, yanısıra, eski Britanya Hindistanı'nın paylaşımıyla bağlantılı bir takım hareketlere, Filipinler'de Hukların ayaklanmasına, Bolivya'da köylü hareketine ve 1952 devrimine, Vietnam'da 1954'te Dien Bien Fu'ya ve aynı yıl, seksen yıllık göreceli sükunetten sonra, Cezayir'de köylü ve kentli ulusal kurtuluş hareketinin başlangıcına tanık olunuyor. Altmışlı yıllarda, Hindistan'da (Naksalitler), Filipinler'de (Yeni Halk Ordusu) hâlâ çaplı köylü hareketlerine, Brezilya'nın Kuzeydoğusunda ve Latin Amerika'nın diğer ülkelerinde Köylü Ligalarına rastlıyoruz.

TABLO II KÖYLÜ HAREKETLERİ

(kimileri antisömürgeci milliyetçi hareketlerle birlikte)

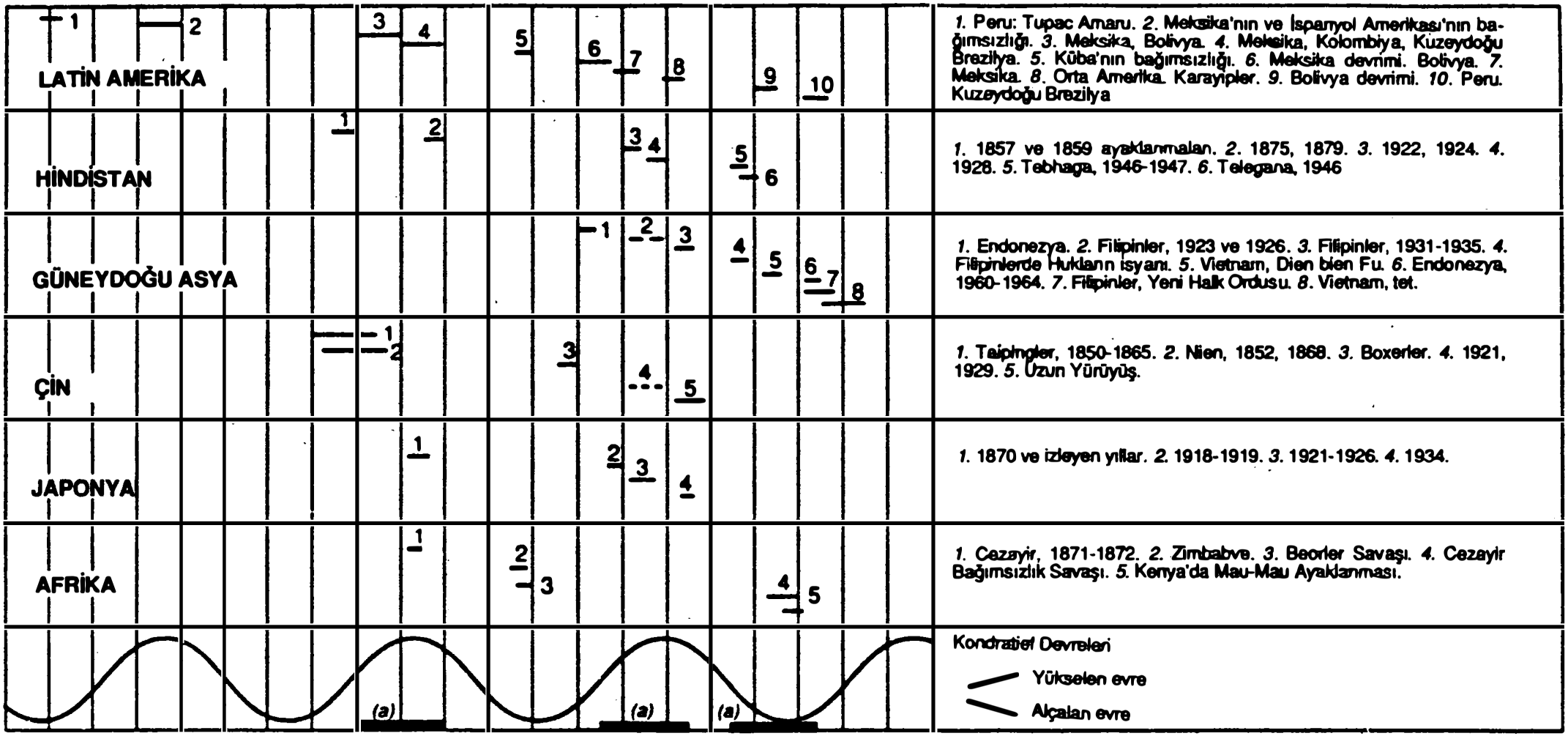

(a): Hareketlerin birikim dönemleri, daha kalın bir çizgiyle belirtilmiştir.

Bu köylü hareketleri dalgaları, yine de, XIX. yüzyılın elli ve altmışlı yıllarında, 1870 yıllarında eğilim tersine dönünceye kadar Kondratief devrelerinin yükselen evreleriyle daha fazla çakışır gibi görünüyor; sonra XIX. yüzyılın başlarında ve bir kez daha yirmili ve otuzlu yıllara doğru, devrenin B evresine yayılıyor; sonra, yeniden, savaş sonrasının boom yıllarında kimi öncü işaretleri görülmüş olan altmışlı yılların eğilimin tersine dönme uğrağında. Bu hareketlerin uzmanlarından birçoğu (örneğin [Wolf 1968]) bunları, (Özellikle yabancıların ellerindeki) dünya pazarının büyük toprak sahiplerine ve latifundiacılara sağladığı kolaylıklar sonucu tarımın ticarileşmesine köylü kitlelerinin tepkileri olarak yorumlamışlardı. Pazarın talebini karşılamak için, büyük toprak sahipleri ve latifundiacılar, komşu çiftçilerine ve küçük köylülere varoluş üretimini sürdürmeyi pratik olarak yasakladılar ve onların yaşamlarını sürdürebilmelerini ve güvenliklerini tehlikeye düşürdüler (bu konuda ayrıca [Frank 1967] bakınız). Ancak, özellikle, bu köylü hareketleri, oldukça sık bir biçimde antisömürgeci kurtuluş hareketleriyle bağlanmıştır. Dolayısıyla Üçüncü Dünya'nın köylü ve ulusal kurtuluş hareketleri ile bunların gelişme koşullarını yaratan uzun Kondratief devrelerinin yükselen evreleri ve sonra ihracata dayalı tarıma üzerinde etkisi hissedilen, onu tehlikeye düşüren ve topraksız köylülerin yaşam koşullarını daha da kötüleştiren artan gerilimler ve ekonomik krachlar (çöküntüler) arasında ortaya çıkan karşılıklı bağıntıya şaşırmamalıyız; 1873 ve 1930'dan sonra oluşmuş olan şey tam da budur.

Ola ki, bir yandan diğer toplumsal hareketler ve diğer hareketler ile diğer yandan köylü hareketleri ve antisömürgeci ulusal mücadeleler arasında bir takım ilişkiler varolsun. Yine de, toplumsal hareketlerin, hegemonik statüleri, yükselişleriyle ve alçalışlarıyla, farklılık gösteren bir takım ülkelerde kronolojik olarak çakıştığı saptaması, soruna kesin bir yanıt vermeye olanak sağlamıyor. Öte yandan, kimi köylü hareketleri ile kimi antisömürgeci ve hatta antiemperyalist hareketler arasındaki *de facto/fiili* ilişki ve hatta ittifak, daha kolay saptanabilir gibi gözüküyor.

Bu diğer toplumsal hareketler ile, bu kitabın diğer bölümlerinde ele alınmış olan klasik, işçi, sınıf ya da ulusal hareketler arasındaki ilişkiyi incelemek için, bunların takvimine göz atmakla işe başlayabi-

liriz. Tam olarak da, yakın zamanlarda Gattei [1989] tarafından beş merkez ülkesi ve *New York Times* ve Londra'daki *Times* tarafından aktarılmış dünyadaki grevlere ilişkin tüm haberleri biraraya getirmiş olan Silver [1989] tarafından toparlanmış elde hazır bulunan tüm verileri kullanarak, grev dalgalarının takvimine bir göz atabiliriz. Kendi serilerinin başlangıcından önceki tarihsel verileri de kullanarak, iki yazar, grev dalgalarını ve tepe noktalarını 1840 yıllarının sonlarında ve 1870 dolaylarında, ardından 1890'dan sonra, Birinci Dünya Savaşı ertesinde 1920 dolaylarında ve -en azından Gattei'ye göre, ancak Silver'a göre değil- altmış yılların sonlarında saptamışlardır. İki yazar, Kondratief dalgalarıyla bir takım bağlantılar bulunup bulunmadığını görmeye çalışmışlardır: Gattei, grev dalgalarının en üst noktalarının, uzun devrelerin A evresinin ve B evresinin bir takım tepe noktalarına denk düştüğü gözlemini yapmaktadır. Bununla birlikte, bu en üst noktaların, bu dönemeçler çevresinde artan gerilimleri dile getirdiği yönündeki tezi pek ikna edici olmamaktadır. Şunu belirtebiliriz ki, bu en üst noktalardan kimileri, savaşlardan sonra ortaya çıkmaktadır (ancak Goldstein [1987], bizzat bu savaşların devrelerin bir takım aşırı noktalarına denk düştüğünü savunmaktadır). Ancak, diğer yandan, grevlerin çoğunluğu, her ne kadar Gattei bunları uluslararası düzeyde biriyle toplasa da, yerel olarak ya da şu ya da bu işkolunda patlak vermektedir. Oysa onun atıfta bulunduğu Kondratief devreleri, tüm dünyayı ya da en azından merkez ülkelerin bütününün ekonomisini ilgilendirmektedir ve grevlerde yansıyabilecek olan yerel, sektörel ya da ulusal düzeylerdeki tüm tepe noktalarına ya da aralıklara zorunlu olarak denk düşmemektedir.

Bununla birlikte, grevlerin bu en üst noktaları ile bizim Tablo I'de onyıllar itibariyle özet biçimde biraraya toplamış olduğumuz diğer toplumsal hareketlerimiz arasında kimi geçici içiçe geçişler saptayabiliriz. Nitekim, özellikle 1830 ve 1840 dolaylarında bizim bu hareketlerin birinci dalgası, açık bir biçimde, 1832 ve 1848 reform ve devrim hareketlerine ulaşan bu dönemin sınıf mücadeleleri ve ulusal mücadeleler hareketleriyle çakışmaktadır. Yüzyılın dönemecinde işaret ettiğimiz, diğer hareketlerdeki atılım, 1890 yıllarının başlarındaki grevlerin tepe noktasıyla birlikte başlıyor, ancak ondan sonra da süregidiyor. XX. yüzyılda, atılımlar, Birinci Dünya Savaşını izleyen dönemdeki ve

(bu yıllarda gerçekten grevlerin en üst noktalarından birinin yaşandığı kabul edildiği takdirde) altmışlı yıllardaki grev dalgasıyla yine geçici olarak, ancak güç ve yaygınlık bakımından pek daha az çakışmaktadır. Bununla birlikte, 1870 yılları dolaylarında, köylü hareketleri dışında diğer hareketlerde bir atılıma tanık olmuyoruz. Günümüzde, diğer hareketlerin büyümesi döneminde olmamıza karşın, işçi hareketi güç kaybederken, milliyetçi hareketler güçlenmektedir.

Kuşkusuz milliyetçi hareketlerle de benzer bir karşılaştırma yapılabilmesi arzulanırdı, ancak, bunu toparlamak için gerekli verilere sahip değiliz. Bununla birlikte ve son derece özet bir biçimde, ulusal hareketlerin, 1840'lı yıllarda, 1870 dolaylarında, dünya savaşları dolaylarında ve süresince ve günümüzde çoğaldıklarını belirtebiliriz. Dolayısıyla bunlar kabaca grevlerle ve diğer toplumsal hareketlerle çakışıyor gibi gözükmektedir. Ancak, özellikle, Tablo II'de toplanmış köylü hareketleri, büyük bir olasılıkla, Üçüncü Dünya'da, hem ulusal hareketlerin hem de kırsal emek dünyası hareketlerinin öğelerini içermektedir; bütün bunlar Kondratief devreleriyle ve diğer hareketlerle belli bir bağlantıya sahiptir.

Bu tarihsel soruşturma, yükselişlerini ve gerileyişlerini içerecek tarzda toplumsal hareketler devrelerinin varolup olamayacağı sorusunu yanıtsız bırakmaktadır. İdeolojiden bağımsız bir takım devrelerin (Sorokin, Sarkar), Amerikan siyasetinin bir takım devrelerinin (Schlesinger yaşlı ve genç), vb. varolduğu savunuldu. Brand [1988], toplumsal hareketlerin, "kültürel paradigma zayıfladığındaki kültürel bunalımlar"a yanıt olarak "kesintili toplumsal değişimler"i yansıttığını ileri sürmektedir; bu da bir toplumsal-kültürel-siyasal formasyondan bir diğerine büyük değişiklik göstermektedir. Ne var ki varsayılan bu devreler, bir toplumsal hareketler devresinin ortaya çıkışını doğal olarak doğuracak mekanizmaları açıklamaktan uzaktır. Dahası, varsayılan bu kültürel devreler, şurada ya da burada, şu ya da bu uğrakta, toplumsal muhalefet hareketleri dalgalarıyla çakışabilirler, ancak bunların tarih içinde özdeşliğini kanıtlamak ve hele toplumsal hareketlerin en yüksek ve en düşük noktalarının bağlı kültürel devrelerle çakıştığını ya da onlardan kaynaklandığını kanıtlamak daha da zordur.

Diğer yandan, Andrew Jamison, "toplumsal hareketlerin bilimsel ve teknolojik alanda önemli toplumsal yenilenmelere yol açtığını,

üretimin örgütlenmesinde ve bilginin yayılmasında yeni tipler doğurduğunu" ileri sürmektedir. "Toplumsal hareketler resmi bilimsel kurumların sınırlarını alt-üst ettiler, ve bu, belki de, herşeyden önemli bir olgudur, çünkü, halka açık tartışmalarda sözü edilmeyen konuları gündeme getirmekle, toplumsal hareketler, bilgilerin üretiminin resmi kurumlarında bir yeniden örgütlenmenin temellerini atmışlardır [...]. Bunlar, Thomas Kuhn'un [1962] ünlü -belki de korkunç demek gerekirdi- "bilimsel devrimler" adını verdiği şeyin sonucu belirleyici bir öğesi de olmadılar mı? [...] Nasıl ki bu hareketler kendilerini dünya, insan ve doğa konusunda yeni anlayışların bileşenleri haline getirdilerse, denebilir ki, aynı şekilde bunlar kozmolojik bir işlevi yerine getirmişlerdir"([Jamison 1988], s.72,74).

Jamison bu katkıların birkaç örneğini sıralıyor ve bunları inceliyor; bu örnekler arasında özellikle XIX. yüzyılın ikinci çeyreğindeki ütopik sosyalizm ve aynı yüzyılın son çeyreğindeki çevreciliği sayıyor; burada açıkça bir devreyle bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal bileşenlerin (toplumsal hareketlerin) dışavurma biçimlerini görüyor. Bizzat hareketlerin evre değişimlerinin kendi kendilerini üretmelerinin devresel bağımsız bir mekanizmasının olası varoluşuna gelince, bizim bildiğimiz kadarıyla, hiç kimse bunu kanıtlamayı denemedi ve bizlerde burada bunu denemeyeceğiz.

Milliyetçi ve sosyalist devrimde devletin oluşumu

Diğer hareketlerin gözlerden gizlenmiş tüm bu tarihinin gerçekliğine rağmen, makro düzeyde, XIX. ve XX. yüzyılların gözle görülür siyasal süreçler, gerektiğinde öncelikle onun bir diğer devletin egemenliğinden ulusal kurtuluşu olmak üzere ve devletler arası savaşların eşliğinde devletin birleşmesi ve oluşumu çevresinde dönmektedir. Dikkat devlet üzerinde odaklanmıştır ve siyasal parti, hem iktidardaki yöneticiler, hem de iktidar dışında tutulan yönetilenler bakımından başlıca eylem aracıydı. Devlet, toplulukların ve diğer daha önceki bütünleşme biçimlerinin yerini aldı; devletin kendisi, yurttaşlığı, uyrukluğu, -hatalı olarak medeni haklar olarak adlandırılan- siyasal hakları ve hatta çoğu kez kişisel kimliği tanımlama gücüne ulaştı. Devletle özdeşleşmiş bu alanların denetimini yeniden almak isteyen iktidardan dışlanmışlar, dolayısıyla, iktidar alınışı ister devrimle, isterse re-

formcu yolla olsun, onu dönüştürmek, her durum ve koşulda onu yönetmek üzere devleti ele geçirmek amacıyla siyasal partiler halinde biraraya geldiler. Ne var ki, burjuva, küçük burjuva, emek dünyası, milliyetçiler, Marksist-devrimci ya da reformcu sınıf hareketleri, bunların tümü, izlenecek yol ne olursa olsun devlet iktidarının fethinde siyasal parti aracına güven duydular. Sermayenin temsilcileri ya da emeğin temsilcileri, milliyetçiler ya da sosyalistler (çoğu kez kendi kendilerini böyle ilan edenler), bunların tümü, arzuladıkları ekonomik, toplumsal, kültürel siyasetleri uygulamak üzere gerekli ve yeterli koşullar olarak devlet iktidarını ve siyasal partiyi gördüler. Böylece, iktidardan dışlanmışlar, iktidardakilerin yerine geçmek üzere uğraş vermeye giriştiler; ama onlar bakımından ÖEK/D hedefleri (varsayıldığı kadarıyla) farklı olsa bile hep aynı devlet iktidarını, aynı araçlarla yönetmek üzere.

Oysa, günümüzde, tüm bu anlayış köklü bir biçimde değişmiştir; bu değişiklik çerçevesinde, muhafazarların, liberallerin ve Marksistlerin devlet ve ekonomi konularındaki görüş benzerliklerinde -ya da en azından biraz aşırı benzerliklerinde- son derece çarpıcı bir belirti gözlemlenmektedir, oysa yakın geçmişte bunların görüşleri alabildiğine farklıydı. Bu, ekonomi ve toplum üzerinde etkili olmak için partinin ve devlet iktidarının etkililiğinde öznel ve nesnel değişimlerin bir belirtisidir. Bu değişiklikleri iki altbaşlık halinde inceleyeceğiz: dış ya da uluslararası işlerde devletin (ulus) dış iktidarları ve devletin iç iktidarları.

Çağdaş devletin oluşumundan önce ve onun denetimi dışında, dünya ekonomisi yine de vardı; birçok bakımdan, tam tersine devletler, dünya ekonomisi çerçevesinde daha iyi rekabet edebilmek üzere oluştular. Kuşkusuz bu fiili veri, terminolojinin dile getirdiği ortak ve adeta evrensel görüşe taban tabana aykırıdır: Ticaret ya da diğer "uluslararası" ilişkiler. Gerçekliğe uygun olmasa da bu ortak inanış, devlet iktidarında ekonomik çıkara desteğini sağlıyordu. Geçmişte bu inanış, haklı olsun ya da olmasın, günümüzde, dünya ekonomisi alanının bütününde özerk ekonomik güçlerin, Birleşik Devletler ve Japonya, ya da Sovyetler Birliği ve Çin, ve *a fortiori* herhangi bir Avrupa ya da Üçüncü Dünya ülkesi devleti de içinde olmak üzere tek bir devletin denetimini aşan bir takım güçlerin büyümesiyle, bugün ve öngörülebilir bir gelecek bakımından gitgide iflas etmektedir. Devletin ve dolayı-

sıyla siyasal partilerin bu dış güçsüzlüğü, devlet iktidarını devrimci yoldan ya da başka bir tarzda fethetmenin ve ekonomik hedefler (ya da ÖEK/D hedefleri) açısından dönüşüme uğratmak üzere onu yönetmenin yeterli ve belki de gerekli olduğu yolundaki fikri tartışmalı duruma getirdi.

Ancak tek tek ele alındığında her devlet, rakip ya da diğer devletlerin "gücü" nedeniyle de dışarıda zayıf olabilir; bu, her devletin ya da hatta birçok devletin bir ittifakının gücüne ve özerkliğine bir sınır getirir. Çağdaş teknolojik ve ekonomik gelişme, Birleşmiş Milletler üyesi yüzellidokuz devleti potansiyel olarak etkileyen bu zayıflığı en uç noktaya götürmekten başka sonuç vermiyor; her ne kadar bu gelişme kökten yeni bir olgu olmasa da, günümüzde çok daha derin bir boyut kazanmaktadır. Ola ki bu fiili durum devrimci coşkuyu tüketmesin, ancak iç ve dış muhalefete karşı bir devrimle devlet iktidarını ele geçirme şansını alabildiğine azaltmaktadır; ve bu elbette iktidara gelen her devrimci partinin eylem kapasitesini frenlemektedir.

Bu değişimler, devrimci (Marksist) sınıf mücadelesi ile ulusal (burjuva) devrimler arasındaki ilişkiyi de etkilemektedir. XIX. yüzyılda, o çağda temel olan bu iki siyasal süreç, herbiri kendi başına ayrık iki mücadele oluşturuyordu. Bunlar arasında bir ittifakın varlığı istisnaiydi ve böylesi bir ittifak, kesinlikle taktik düzeyde ve yalnızca taraflardan biri, bundan potansiyel müttefikinden daha çok yarar sağlayacağını düşündüğünde oluşuyordu. XX. yüzyılda oluşan değişim her yerde aynı tarzda cereyan etmedi. Batılı, merkez ülkelerde, devlet iktidarı için çatışma ve rekabet kural olmayı sürdürmektedir; bu olgu, her ne kadar Mussolini faşist olmadan önce sosyalist idiyse ve nazi partisi ulusal-sosyalist adını taşıyor idiyse de özellikle faşist devletlerde keskinleşmektedir. (Bu arada, o dönemlerde ve bugün, iktidarda ya da muhalefette, faşist [toplumsal] hareketler, bizim onlara burada ayırdığımızdan çok daha fazla dikkati haketmektedirler). Dolayısıyla, merkezde, hele ki devlet emperyalist, milliyetçi ve saldırgan olduğundan, milliyetçilik ve sosyalizm, biri diğerinden kopuk, birbirinin kanlı düşmanları haline gelmiştir. Ancak bir halk ya da (potansiyel) bir ulus emperyalizmin ya da sömürgeciliğin ağırlığından ne denli daha fazla etkileniyorsa, milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki -yalnızca taktik değil- stratejik ittifak da o denli güçlü oluyordu; çağımızda, bu tip itti-

fak, sömürgeleştirilmiş ya da yeni-sömürgeleştirilmiş Üçüncü Dünya'nın bütününde ve önce iç savaş, ardından Nazilere karşı savaş dönemlerinde Lenin ve Stalin yönetimlerinde Sovyetler Birliği'nde, izleyen dönemde de Japon işgalinden sonra Çin'de yaygınlaşmıştır.

Ancak, Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünün "sömürgecilikten kurtuluşu/dekolonizasyonu" sonucunda, milliyetçilik ve sömürgecilik yeniden rakip durumuna geldiler. Önemli nokta, bu yeni mücadelede, çelik gibi sağlam milliyetçiliğin sosyalizmden daha güçlü olduğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Çünkü, her sosyalist devrimin milliyetçi bir bileşene sahip olmasına karşın, çok sayıda milliyetçi hareket hiçbir sosyalist bileşen ortaya koymamakta ve sosyalizme yatkın pek az sonuç vermekte ya da hiç vermemektedir. Öyle bir noktadayız ki, bu iki ideal arasındaki her çatışmada, milliyetçilik üstün gelmekte ve devlet iktidarının fethi açısından kitleleri kendine çekmektedir. Tarihin bir cilvesi olarak, bu özellikle "sosyalist" olarak sınıflanan ülkelerde son derece açıktır. Kanıt mı; Sovyetler Birliği ve Yugoslavya gibi çokuluslu ülkelerde ulusal ve etnik gerginlikler, sosyalist ülkeler ve dahası halklar -Polonyalılar ile diğer Doğu Avrupalılar, Rumenler ile Macarlar- arası gergin ilişkiler, Çin-Sovyet çatışması, Çin-Vietnam Savaşı veya Kamboçya'nın Vietnam tarafından işgali vb.

Milliyetçiliğin, milliyetçi devrimin, yalnızca varlığını koruyan değil, büyüyen bu gücü, dünya ekonomisinde ve devletlerarası ilişkilerde devlet iktidarının gitgide artan zayıflamasıyla da karşılaştırıldığında, yine tarihin bir cilvesi gibi gözükmektedir. O halde ulusal devletin zayıflama çağında milliyetçi idealin bu çekiciliğini ne açıklayabilir? Kuşkusuz milliyetçi duygunun ve milliyetçi ideolojinin, sosyalist hareketlere ve diğer hareket ve çıkarlara karşı devletin *iç* iktidarını koruyup güçlendirmedeki etkililiği.

Garip bir biçimde, devletin dışarda zayıflaması, her türlü devrimci, sosyalist ya da diğer yıkılma girişimine karşı iç güçlenmesiyle telafi ediliyor gibi gözüküyor; öyle ki devlet iktidarının bir devrimle fethi, gerek Batı, gerekse Doğu ülkelerinde potansiyel olarak tasavvur edilemez duruma geldi. Üçüncü Dünya'ya gelince, burada da sık hükümet darbelerine rağmen, hemen hemen aynı şey söz konusu, çünkü hükümet darbeleri ve ani hükümet değişimleri devletin niteliğinde hiçbir şeyi değiştirmiyor ve elbette ÖEK/D'yı harekete geçirecek bir ge-

lişmeye yol açmıyor. Bu arada, öyle görünüyor ki bu darbeler ve hükümet değişiklikleri, devlet etkisizleştikçe daha sıklaşmaktadır.

Ancak tarihin en trajik cilvesi, bugün devlet iktidarının ve siyasal partilerin halkların ÖEK/D gereksinimlerini giderme konusunda gözle görülmüş ve kabul edilmiş yeteneksizliğidir. Çok sayıdaki baskıcı ve diktatoryal devleti bir yana bırakalım; ancak en demokratik devletler, Fransız Devrimi'nin hedefleri olan özgürlük, eşitlik, kardeşlik, tek sözle dayanışma hedeflerini güvence altına alma gücünden yoksundur. Burjuva demokrasileri, özgürlüğü güvence altına aldılarsa da, demokratik ekonomik bir eşitliği sağlayıp güvence altına almayı başaramadılar. Doğu ülkelerinin sosyalist ekonomik demokrasileri, daha eşitlikçi olmamakla birlikte, daha az eşitsizlikçi olmakla birlikte, demokratik siyasal özgürlüğü sağlamayı ve hele ki güvence altına almayı başaramadılar. Güney (Üçüncü Dünya) ülkelerine gelince, bunlar ne özgürlüğü, ne de eşitliği sağlayabildiler. Dayanışma bir yana kardeşlik açısından da, her yerde söz konusu olan başarısızlıktır.

Özcesi, devlet ve siyasal partiler, her yerde, halk kitlelerinin ÖEK/D gereklerine yanıt vermekte, *a fortiori* bunları gidermekte başarısızlığa uğramıştır. Halkların verdiği yetkiye rağmen, halka verilmiş sözlere rağmen, devlet ve siyasal partiler, bu gereklerle başetme, ekonomik sömürü ve sefalet, siyasal baskı, barışa yönelik tehditler, güvensizlik (1987'de, Üçüncü Dünya tarihinde en çok sayıdaki savaşı kaydetti), çevrenin gitgide kirlenmesi, etnik, din, cinsiyet, yaş ve sınıf ayrımcılığı, adaletsizliğin sillesini yemiş insan katmanlarının marjinalleşmesi, nüfus içindeki kimi kesimlerin ya da toplulukların bütünleşememe ya da parçalanma ve nihayet hemen hemen her yerde gizil olarak varolan bireysel ya da diğer kimlik bunalımları sorunlarını çözüme kavuşturma gücünden yoksunluklarını ortaya koydular.

Son zamanlarda, devlet iktidarının bu yetersizliklerinin, alabildiğine çeşitli biçimler altında değişik siyasal karşı koyuşlar doğurduğu gözlemlendi: Birleşik Devletlerde, İngiltere'de ve Fransa'da seçimlere katılmamanın ya da geçersiz oy kullanmanın yükselişi; bunlar Sovyetler Birliği'nde, Polonya'da, Romanya'da, yanısıra Çin'de, Hindistan'da, (köleciliğin yıkılışının yüzüncü yılının 13 Mayıs 1988'de kutlandığı) Brezilya'da resmi gösteriler ve kararlardır. Her durum ve koşulda, halkın ÖEK/D gereklerine yanıt verme ve bunları giderme konusunda

devletin ve partilerin yetersizliği gözle görülür bir duruma gelmiştir.

Dolayısıyla devrimin, üç anlamda, geçici ve bir geçiş olgusu olduğu kanıtlanmıştır. Birincisi devrim öncesi ile devrim sonrası arasındaki geçiş anlamında. İkincisi, devrimcileri ve hatta devrimi alaşağı eden ve/veya halkın ÖEK/D gereklerinin çoğunun giderilmediğini ortaya çıkartan karşı-devrimci Thermidor anlamında. Üçüncüsü, ÖEK/D alanında elde edilen sonuçların zayıflığı ya da sınırlılığı karşısında uğranılan düş kırıklığı yükseldikçe devrimden gitgide uzaklaşan devrim anlamında. Bu siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel sınırlamalar, sonuç itibariyle, hiyerarşiye dayalı siyasal partilerce devlet iktidarı uygulanmasına içkin gibi gözükmekte ve bu nedenle de daha fazla ÖEK/D sağlamak üzere toplumu dönüşüme uğratmaya çalışan bir takım diğer ya da alternatif hareketler doğurmaktadırlar.

Siyasal partilerce gerçekleştirilen devrimin, toplumsal dönüşümün diğer biçimlerine (diğer hareketlerin temsil ettiği ya da gerçekleştirdiği biçimlere) bu geçişi, karşılıklı bağımlı bir biçimde, üç anlama ya da güdülenmeye sahiptir. Birinci olarak, devletin ve partilerin daha önce sayılmış eksiklikleri, halk güçlerini, bunların daha önce elde ettikleri başarı oranını hesaba katmaksızın bu hareketlere doğru yöneltmektedir. Ancak, dahası, bu hareketler, ÖEK/D hedeflerine, devlet iktidarı dolayımından çok daha doğrudan bir yolla ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bugün olan biten herşey bizi şunu göstermektedir ki, "ütopik sosyalizm"e ilişkin Marksist eleştirinin tersine, devlet iktidarı, bütün bir dizi ÖEK/D gerek ve özlemini uygulamaya koyup güvence altına almak için gerekli ya da ara bir evre değildir. "Leninci" (gerçekte Stalinci) tipte bir partinin gerekliliği daha da azdır. Nihayet, bu geçiş kendi başına bir toplumsal dönüşüm sürecidir, çünkü toplumsal hareketler boyunca ÖEK/D hedeflerinin tek başına formülasyonu bile -olası sonuçlarından bağımsız olarak, bizzat bu adım-, sivil toplum tarafından sivil demokrasinin uygulanması anlamında toplumda bir dönüşümü temsil eder.

Marksist-sosyalist parantez

Bu evrimler ve değişimler karşısında Marksizm ve sosyalizm, pratiklerinde ve teorilerinde, tarihleri boyunca bir tam daire çizmişlerdir. Nitekim, *1)* Marx'a göre, üretici güçlerin gelişimi, bir uğrakta üre-

tim ilişkileriyle çelişkiye düşmek zorundaydı; buradan şuna geçiyoruz, *2)* Lenin'e ve özellikle Stalin'e göre, devlet iktidarının fethi ve uygulanmasıyla üretim ilişkilerinin devrimci değişimi, üretici güçlerin gelişmesini (ve onyılı biraz aşkın bir sürede komünizmin birinci evresinden ikincisine geçilmesini) olanaklı kılmalıydı; ardından Huruçof ve onun yirmi yılda Birleşik Devletler'i "gömecek" olan "gulag komünizmi"; ardından *3)* devlet iktidarını koruyabilmek ve yeni üretim ilişkilerini uygulamaya sokmak ve üretici güçleri geliştirmek üzere kültür devrimiyle bilinci değişime uğratmaya niyetlenen Mao; ardından *4)=1)* : klasik konuma geri dönüş. Çünkü Deng Siaoping, Gorbaçov ve Üçüncü Dünya'nın birçok sosyalist yöneticisi, üretici güçlerin gelişimini, ÖEK/D'nın ve herşeyin önüne koyan bu başlangıç konumuna geri döndüler. (Zimbabve Başbakanı, eski devrimci Robert Mugabe şöyle demişti:" Ben yalnızca bir Marksist uygulamacı değil, aynı zamanda pratik bir Marksistim.") O kadar ki bugün üretici güçlerin gelişimi ile üretim ilişkileri arasındaki her çelişki öngörülemez ve uzak geleceğe atılmış durumda; günümüzde sözkonusu olan ekonomi oyununu oynamak ve bu oyundan olabildiğince kazançlı çıkmak. Bir diğer deyişle, bu, devlet iktidarının (işçi sınıfının ellerinde olmasa bile) her zaman gerekli, dahası üretici güçlerin gelişimini sağlamak üzere yeterli olarak değerlendirilmiştir. Tam tersine, Marksistler açısından, yanısıra Reagancılar, Thatchercılar ve Chiracçılar açısından, öyle görünüyor ki bu gelişme tam devlet iktidarının sınırında yapılmalıdır, devlet iktidarının bu alana müdahalesi olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Çin yöneticilerinin son dönemlerdeki demeçlerinde, dünyanın her yanına yayılmış bu yeni Marksist teori-ve-pratiğin çarpıcı örnekleri görülebilir. Çin Komünist Partisi XIII. Kongresi'nde, Başbakan Zao Ziyang şöyle diyordu: "Ülkemizde üretici güçlerin gerilemesi, üretim güçlerinin şu görünümlerine [...] yol açmaktadır ve bütün bunlar göstermektedir ki, sosyalizmin birinci evresine ulaşmadan önce daha katedilecek epeyce bir yolumuz vardır" (aktaran [Ma Ji 1988], s.13). Aynı raporda Zao Ziyang şunları da belirtiyordu: " Üretici güçlerin gelişmesine götüren herşey, halkın temel çıkarlarına uygundur ve dolayısıyla sosyalizme gereklidir ve varolma hakkına sahiptir. [...] Üretici güçlerin ileri derece gelişkin olması gereken sosyalizmin birinci evre-

sinin ötesine doğru bir sıçrama yapılma olanağının varolduğunu sanmak, bu sorunla ilgili ütopik bir konumu benimsemek demektir ve bu sol hataların başlıcasıdır" (aktaran [Schram 1988]).

Sekseni aşkın Marksist teorisyen, gazeteci ve araştırmacı, Marksizm'de ana bir gelişme ve teorinin gerçeklere daha yetkin bir uyumu olarak gördükleri, raporun bu ana tezinin önemini vurgulamak üzere kısa süre sonra Pekin'de (Beijing) biraraya geldiler (aktaran [Ma Ji 1988], s.9, 12).

Aynı yazar, sosyalist toplumun temel görevinin üretici güçleri geliştirmek olduğunu ve bunun tüm görevlerin iyi bir biçimde yerine getirilip getirilmediğini değerlendirmek açısından asli ölçüt olduğunu söyleyen Deng Siaoping'i de yardıma çağırmaktadır.

Liu Guogang [1988, s. 25, 26, 30] gibi başka yazarlar, buradan şu sonucu çıkartıyorlar: Pazar mekanizmalarını uygulamaya sokmak ve hatta "uzun bir süre bireysel ve kapitalist ekonominin" (*age*, s. 77) gelişmesini serbest bırakmak gerekir. 1 Haziran 1988 günlü *International Herald Tribune* bir toplumsal bilimler araştırmacısı olan Li Honglin'in bir makalesini duyurdu; Li Honglin şunu belirtiyordu: "Rekabeti tasfiye edemeyen sosyalist toplum, bu durumdan çıkış yolu olarak gerçekliği kabul etmek ve rekabetin etkisini yürütmesini serbest bırakmak zorunda kaldı". Aynı yazar, böylesi bir ortamda, kimilerinin zenginleşeceğini kabul etmekte, ancak bunun bir yarışmaya yol açacağını ve geride kalanların en öndekileri yakalamak için çaba harcamalarına yol açarak son tahlilde aradaki açığı azaltacaklarını düşünmektedir.

Çağdaş toplumsal hareketlerin deneyimine yaklaşmış olan gerçekten varolan sosyalizm deneyimi, sosyalizme geçiş sorunsalını ve perspektiflerini yeniden yorumlamızı olanaklı kılıyor. Bu sosyalizm, kapitalist ekonomiden kendini kopartma konusunda yeteneksiz olduğunu gösterdi. Herşeyin ötesinde, insani ve doğal kaynakları seferber ederek ekstansif bir büyümeyi gerçekleştirmeyi başardıysa da, gerçek bir teknolojik gelişmeyle entansif bir büyümeyi sağlayamadı. Gerçekten de, merkezi devlet planlaması, otarşik bir ulusal sınai büyüme açısından bir koz olabildiyse de, hızlı bir evrim içindeki dünya ekonomisinde rekabet edebilir bir teknolojik gelişmenin önünde bir engel olarak gözüktü. Buna denk düşen siyasal örgütlenme, içerde etki gücünü,

dışarda çekiciliğini yitirdi. Dahası, günümüz kapitalist dünyasal ekonomisinin sosyalist dönüşümü yolunun, bu gerçekten varolan sosyalizmden geçmediğini açık bir hale geldi. Kısa bir süre önce, Varşova'da gerçekleşen bir araştırmacılar toplantısı sırasında, planlamacı Josef Pajestka, bu sosyalizmin bir köy yolunda gittiğini kabul ediyordu, oysa ki bu kitabın yazarlarından biri ise dünyasal ekonominin bir ekspres tren hızıyla bir otoyolda ilerlediği gözlemini öne sürüyordu; her ne kadar, Pajetska'nın yanıt olarak söylediği gibi, bir uçuruma doğru gitse de.

Bu başarısızlıklar karşısında, Marx tarafından bilimsel olmadığı gerekçesiyle mahkum edilmiş olan ütopik sosyalizm, bilimsel kabul edilen sosyalizmden daha az ütopik olarak kendini ortaya koyabilirdi. Ütopik olarak nitelenen bu sosyalistler, toplumu ivedi hedeflere sahip küçük ölçekli eylemlerle dönüştürmeye çalışıyorlardı; böylesi eylemleri başarıya ulaştırmak için devlet iktidarını fethetme kaygısı taşımaksızın, güçlerini yapılabilecek olan üzerinde yoğunlaştırıyorlardı; bunu yaparken, bilimsel olduğu varsayılan sosyalistlerden daha gerçekçi olmakla kalmıyorlar ama aynı zamanda çağımızın toplumsal hareketlerine, bu zaman sürecinde "bilimsellerden" daha yakın bulunuyorlardı. Dahası, bunlardan birçoğu, bilimsel sosyalizm tilmizlerinin düşünce düzeyinde bile terketmiş ya da unutmuş oldukları cinsel ilişkiler alanı başta olmak üzere, toplumsal değişimler gerçekleştirmeyi istiyorlar ve bu yolda adımlar da atıyorlardı. Marx ve onun mirasçıları, cinsiyetler arası eşitliğe tek başına kadınların emek dünyasına güçlü bir biçimde girmesiyle ulaşılacağını sanıyorlardı; kadınların emek dünyasına güçlü bir biçimde girişi, gerçekten varolan sosyalizm ülkelerinde, özellikle bunların işgücünden ekstansif büyümede yararlanmak üzere de olsa fiilen gerçekleşti; ancak bu kadını erkekle eşit hale getirmeye yetmedi.

Barbara Taylor [1983] Owen, Fourier ve Saint-Simon yandaşı ütopik sosyalistlerin kadın hakları ve kadınların katılımcı demokrasiye girişleri doğrultusundaki eylemlerinin bütün belgelerini biraraya topladı; girişimleri ölçeğinde, bu konuda yapabildiklerini ve yapış tarzlarını derledi. Elbette, bu katılım fikri, günümüzdeki toplumsal hareketlerin gündeminde yer aldığı gibi onun da gündeminde yer alan yabancılaşmanın ilacı olarak genç Marx'ta da vardır. Bu şunu kanıtlıyor ki, günümüzdeki toplumsal hareketler, ilk ütopik sosyalistlerin, yanısıra anar-

şitlerin hedeflerini, örgütlenmelerini ve deneyimlerini daha iyi tanımalıdırlar.

Gerçek bir sosyalist alternatife sahici geçiş, dolayısıyla, toplumsal hareketlere günümüzde, geçmişten olduğundan daha fazla bağlı olabilir. Toplumsal hareketler, insanlığın varoluşunu sürdürebilmesi amacıyla, çok sayıda insanın uçuruma yuvarlanmasını engellemek için müdahalede bulunmalıdır. Ayrıca bu hareketlere, insanlar ve insan grupları arasında yeni bağların oluşumunun en aktif ajanları olarak da bakılmalıdır. Öte yandan, birkaç hareket belli bir ulusun bir bölümünü ilgilendiriyorsa da, bu hareketlerden pek azı sözcüğün saf anlamıyla ne ulusal, ne de devletler arası ilişkiler anlamında uluslararası, oysa ki feminist, barışçı ya da çevreci hareketler gibi birçoğu -ulusal olmama anlamında- uluslarötesi olarak nitelenebilir; bu hareketler dünya çapında halktan halka hareketler de olabilirler. Şuna şaşırmamak gerekir: Temeli merkez ülkelerde olan hareketlerde, kendisi de parçalı ve bağımlı olan üçüncü dünyanın parçalı hareketlerinden çok daha fazla uluslarötesilik vardır. Her durum ve koşulda, bu gerçek sosyalist dönüşüm süreci, kuşkusuz, ünlü "tek ülkede sosyalizm" yanılsatıcı tekerlemesinden daha esnek ve çokbiçimli olacaktır.

Özerk iktidar ve devlet yönetimi

Dolayısıyla devletin dışarıda zayıflaması, içeride ise güçlenmesi ancak etki gücünden yoksunluğu karşısında, hemen hemen tüm dünyada sivil toplumun daha fazla ÖEK/D arzulayan üyeleri, siyasal partilerin, devletin ve devrimin dışında, çoğu kez onların yerine, kimi zaman onların ötesinde ya da yanıbaşlarında binlerce toplumsal hareket çevresinde harekete geçiyorlar. Savaş sonrasının ekonomik "refah" döneminde, oyunun kuralları işlemsel olmayı sürdürdüklerinde, bu hareketler daha zayıftılar ve onlar da, az ya da çok, oyunu kurallarına göre oynuyorlardı. Ancak, şu anki bunalımla birlikte, büyüme oranı düştü ve hatta eksiye geçti ve aynı anda, varolan düzenin oyun kuralları doğru bir biçimde işlemez ve insanlara kabul edilebilir seçenekler sunamaz oldu. Bu nedenledir ki, Samir Amir'in de ileri sürdüğü gibi, toplumsal hareketler, pratikleri itibariyle, kendi oyun kurallarını, ÖEK/D hedeflerine ulaşma ve toplumu siyasal partiler haline gelmeksizin dönüştürme çabalarında temel aldıkları bir takım kurallar yazmaya koyulmaktadır.

Toplumsal hareketlerin büyük çoğunluğunun devlette iktidarı değil de bizzat devlet karşısında özerkliği aradıklarını söylemek,bu hareketlerin birçok üyesine olduğu gibi birçok gözlemciye de sağır sultanın duyduğu bir gerçekliği yinelemeye benzer, çünkü bu, böylesi hareketlerin *olmazsa olmaz* koşuludur; bu hareketler iktidara sahip oldukları takdirde, doğasını ve amaçlarını inkar etmiş olacaklardır. Bu bağdaşmazlık, belki de en açık biçimde feminist hareketlerde görülebilir. Ancak, diğer yandan, ne hareketlerin üyeleri, ne de gözlemciler yalnızca olumsuzdan bir tanımla yentinebilirler: Hareketlerin kendileri başlarına ne olduklarını tanımlamak gerekir. Bunlardan birçoğu, herbiri küçük ölçekli, yani topluluksal hareketler olduklarından, tanım gereği, devlette iktidara talepkar olamazlar: Bu, tıpkı feminist hareketler için olduğu gibi, temel amaçlarının ve doğasının inkarı olurdu. Bu topluluksal hareketler, en azından kendi görüşlerine göre, siyasal partiler de içinde olmak üzere devlet ve onun kurumları tarafından gerçekleştirmelerine haksız biçimde engel olunan maddi ve gayrı-maddi bir takım hedefler için örgütlenmektedirler. Bu gayrı-maddi hedefler arasında, katılımcı bir taban demokrasisine, tabandan başlayan bir kendi yazgısını kendisinin belirlemeye, devletin ve varolan sistemin onlara yasakladığı ya da onların yasaklı duygusunu taşıdığı şeylerin tümüne yönelik arayışı bulunmaktadır. Dolayısıyla bunlara ya devlet içinde, ya onun yanından dolaşarak ya da onu aşarak ulaşmaya çalışmaktadırlar. Böylesi hareketler, son zamanlar Güney'de olduğu kadar Kuzey'de (Batı'da) serpilip boy attı, Doğu 'da ise kuşkusuz daha düşük bir gelişme gösterdi. Kaçınılmaz olarak tüm Güney-Üçüncü Dünya bölgesinde, bu hareketler, esas itibariyle, halkların maddi gereksinimleriyle ve yaşamlarını sürdürmeleriyle bağlı bir takım hedefler üzerinde yoğunlaşırken, Batı'da tabanda ve yerel düzeyde katılımcı demokrasi, uğraşılarının çok daha fazla odağında yer almaktadır. Kuşkusuz, bunların denetim alanlarının dışında yer alan ekonomik ulusal ve dünyasal güçler, bu hareketlerin manevra alanlarını ciddi biçimde sınırlamaktadırlar. Ulusal devletler de, böylesi güçlere karşı koyma yeteneğinden yoksundurlar ve doğaldır ki toplulukçu hareketleri korumazlar. Bu nedenledir ki, daha da az iktidara sahip bu hareketler, bu korunmayı, -- bilinçli bir biçimde kolektif bir eylem ve bir yönetim çerçevesinde, Lord Acton'un "Her iktidar baştan çıkarıcıdır" biçimindeki ünlü for-

mülüne uygun olarak, her türlü iktidar yoğunlaşmasını baştan çıkarıcı olarak reddederek "Neyi istiyorsanız kendiniz, kendi başınıza yapın" ilkesine dayalı özerk bir iktidar temelinde-- bizzat oluşturmaya çalışmaktadırlar... İşte bir kez daha tarihin bir cilvesi.

İnsanların kendinde ekonomi konusundaki düş kırıklığı, aşırı yoksunluğu, özellikle ekonomik bunalım dönemlerinde, aynı olgunun bir diğer yanını oluşturur. Ekonomik büyüme, ekonomik gelişme, ekonomik hedefler, ekonomik araçlar, ekonomik gereklilikler, ekonomik düşmanlık, bu sloganlardan hiçbiri, bu "çözümler"den hiçbiri, insanların topluluk, kimlik, maneviyat ve hatta çoğu zaman maddi refah gereksinimlerini giderebilemez. Dahası, varsayılan bu ekonomik zorunluluklar karşısında siyasal devlet, siyaset ve onun kurumları, etkili almaşıklar veya hatta denetçiler olarak değil de bu güçlerin uşakları olarak algılanır. Nitekim, ekonominin boyunduruğunu en ağır biçimde hisseden kadınların, farklı çözümler, farklı sonuçlar arayan ve sunan ekonomik-olmayan ve ekonomi-karşıtı toplumsal hareketlerin öncü konumlarında yer almalarında şaşırtıcı bir yan yoktur.

Kendi denetimleri dışındaki ekonomik güçler karşısında çok sayıda insanın hissettiği adaletsizlik ve umutsuzluk duygusu, çok sayıda toplumsal hereket doğurmaktadır; çünkü devlet ve onun kurumları da, bilincine varılsın ya da varılmasın, genel olarak dünya ekonomisinin bunalımından doğan böylesi güçlere karşı güçsüzdür; ya da devletin bu güçlere karşı koyma azminden de yoksun olması olanaklıdır. Nedeni ne olursa olsun, kendi hallerine terkedilmiş insan kitleleri, bu ekonomik güçlere karşı başka araçlarla, dolayısıyla kendi öz toplumsal hareketleriyle tepki göstermek zorundadırlar. Bu nedenledir ki, dinsel, etnik, ulusal, ırksal, cinsel, çevresel, barış savunucu ya da hatta topluluksal sorunlar ya da diğer özel sorunlar temeline dayalı olarak bir takım hareketler oluşmaktadır. Bunlar, devlet ve onun kurumları dışında ve onlardan bağımsız olarak örgütlenip faaliyet göstermektedirler, çünkü devleti ve onun kurumları kendi amaçları bakımından tümüyle elverişsiz bulmaktadırlar ve ayrıca bir siyasal parti içinde militanlığı ya da sıradan üyeliği de aynı ölçüde elverişsiz görmektedirler.

İster Batı'da, İster Doğu'da, isterse de Güney'de olsun, her türlü siyasal üstyapı konusundaki hayal kırıklığı ve yoksunluk duygusu, farklı bir çıkış sunan bu hareketlerin gücünü oluşturmaktadır. Ayrım

gözetilmeksizin, sol, devrimci ya da reformist partiler ve onların rejimleri, halk muhalefetini dile getirme ve geçerli almaşıklar önerme gücünden yoksun başarısızlık yaratıcıları olarak görülmektedirler; bu anlamda, halkın toplumsal hareketlere katılımından sorumludurlar. Açıktır ki, birçok durum ve koşulda, halkın şikayetleri devlete ve onun kurumlarına karşı yönelmiştir; kimi zaman hareketler, devleti ve onun kurumlarını dışarıdan ve daha ender olarak da içeriden baskıyla etkilemeye çalışmaktadırlar. Yalnızca kimi etnik ve milliyetçi hareketler ve İslam dünyasında dinsel hareketler, kendi amaçlarına uygun olarak biçimlemek üzere kendi devletlerinin fethini sağlamaya çalışmaktadırlar. Ancak, bu kitabın yazarlarından birinin (I.Wallerstein) öne sürdüğü gibi bunları "gerçek" toplumsal hareketlerden dışlamalı mıyız?

Toplumsal hareketlerin, ulusal devletlerle, onların kurumlarıyla ve siyasal süreçleriyle ve onların partileriyle birarada varoluşu, bunların yüzyüze geldiği ana sorunlardan biri olmayı sürdürmektedir. Kendi öz güçleriyle kazanılmış bir özerk iktidar aramalarına rağmen ya da aradıkları için, birçok hareket, devletin, onun hükümetinin ya da partilerin ve kurulu düzenin diğer kurumlarının sevk ve idare tarzını ve faaliyetlerini etkilemek ya da değişikliğe uğratmak uğrunda çaba harcamaktadır. Birçoğu, hedeflerinin kimilerini gerçekleştirmek amacıyla yürütme ya da yasama üzerinde etki yapmaya çaba harcamaktadır; örneğin toplulukçu hareketler, faaliyet yerleri için bir takım hizmetler ya da altyapılar talep etmektedirler. Çevreci hareketler, devletten çevreyi korumasını istemektedirler. Barışçı hareketler, dış politikada bir takım değişiklikler istemektedirler. Feminist hareketler, mevzuatta değişiklik yapılmasını talep etmektedirler.

Bu hareketlerin birçoğu, diğer yandan, siyasal partilerle bir takım karşılıklı ilişkilere sahip bulunmaktadırlar; bu durum her iki taraf bakımından örgütsel biçimlerini ve kimliklerini zedeleyebilecek tehditler doğurmaktadır. Buradan kaynaklanan güncel sorunlardan birkaç örnek verelim. Sovyetler Birliği'nde, tıpkı Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, "klüp", hareket ve gösteri patlaması, hem Parti'ye mensup olmayan üyeleri, hem de Parti üyelerini içermektedir ve bunlar, Parti'nin ya da devletin yerine geçmeksizin ya da onları aşmaksızın, Parti'nin yöntemlerinde ve devletin işleyişinde bir takım değişiklikler elde etmeyi hedeflemektedirler. Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika gibi

ülkelerdeki toplulukçu hareketler, askeri diktatörlüklere ve diğer otoriter devlet biçimlerine muhalefet etmiş olan partilerin içinde önemli bir ağırlığa sahiptirler, ancak kendileri bu partilerin yerine geçmemişlerdir. Birleşik Devletler'de, Jesse Jackson'ın "Gökkuşağı" koalisyonu, bir ölçüde, Demokrat Parti içinde bir takım değişiklere yol açmak istedi ve bunu başardı. Ancak 1984 Başkanlık seçimleri ile 1988 seçimleri arasında, koalisyon toplumsal hareketi partiye -ve onun sendikal tabanına- aldığından çok daha fazlasını verdi ve Jesse Jackson çok daha gösterişli bir Demokrat Parti adayı haline geldi. Bu arada varolan çok sayıda siyasal parti, toplumsal hareket olmaya başladılar, bu da, toplumsal hareketlerin de kendi açılarından, partiye dönüştükleri anlamına gelmektedir. Batı demokrasilerinde, özellikle İngiltere'de ve Almanya'da, sosyal-demokrat partiler ve işçi partileri, bölgeci partiler, varlıklarını süregötürdükleri parti biçimini almadan önce XIX. yüzyılda ilerici toplumsal hareketler biçiminde ortaya çıkmışlardı. Birçok Üçüncü Dünya ülkesinde de, bir takım hareketler partiye dönüştü; Hindistan'da ve hemen hemen tüm Afrika'da, ulusal kurtuluş hareketleri, bağımsız devletin kuruluşuyla birlikte siyasal partilere dönüştüler. Asyadaki komünist partileri, örneğin Çin, Vietnam, Endonezya komünist partileri, elbette doğdukları andan itibaren partiydiler, ancak ilk güçlerini ulusal kurtuluş hareketlerine katılarak sağladılar; ve epeyce sonra bürokratikleştiler.

Bununla birlikte, daha uzun süredir biçimsel olarak bağımsız olan Üçüncü Dünya ülkelerinde, kimi siyasal partiler, başlangıçta harekettiler. Nitekim Meksika'da, Bolivya'da ve Küba'da, devrimler ve onların hareketleri, en çarpıcı örneğine Meksika'da iktidarda bulunan Kurumusla Devrimci Parti'de rastlanan çelişkileri taşır hale gelecek biçimde kemikleşip kurumsallaştılar. Venezuela'da Demokratik Hareket, Peru'da APRA, diktatörlüklere karşı demokratik ve halkçı eylem hareketleriydiler ve diktatörlüklerin yıkılışından sonra siyasal partilere dönüştüler. Arjantin'de Peroncu parti, başlangıçta bir hareket ve belki de radikal parti olarak faaliyete başladı. Şili'de radikal, bugün merkez parti ve yanısıra sosyalist parti, birincisi XIX, ikincisi ise XX. yüzyıllarda, önceleri ilerici hareketlerdi. Yine Şili'de, bir feminist hareket, parlamentoda temsil edilen bir siyasal parti haline geldi; başka feminist hareketler, Peru'da, İspanya'da vb. siyasal partilere dönüştüler.

Devrimci Sol Hareketlere (MIR) gelince, bunlar, doğal olarak, hareket olarak sahip oldukları adları koruyarak (Leninci) siyasal partilere dönüştüler.

Bir diğer örnek: Batı Almanya'da, bir çevreci taban hareketi olan Yeşiller hareketinin, federal parlamentoda temsil edilen bir Yeşiller Partisi'ne geçişi. Hareketin "Realo" (gerçekçi) adı verilen eğilimi, devletin, parlamentonun, siyasal partilerin yaşamda gerçekten varolduklarını, hareketin bunları hesaba katıp bunlardan yararlanması gerektiğini, bu kurumların içine girerek ve bunlar içinde başkalarıyla işbirliği yaparak daha fazla etki yaratabileceğini ileri sürmektedir. "Fundi" (köktenci) adı verilen eğilim ise, devlet kurumlarına katılımın ve sosyal-demokratlar gibi diğer partilerle işbirliği ya da ittifakların, Yeşillerin hedeflerine zarar verdiğini ve hareketin doğası da içinde olmak üzere hareketin amaçlarını yozlaştırdığını ileri sürmektedir. Etnik, dinsel ve kimi kez barışçı hareketler ya da toplulukçu hareketler, benzer bir takım sorunlarla karşılaşmışlardır.

Devlet alanının dışında bu hareketlerin eylem kapasiteleri ve başarıları ne olursa olsun, kimi uğraklarda karşı konulamaz bir basıncın bunları devlet içinde ya da bir siyasal partinin öğesi olarak ya da parti aracılığıyla ya da diğer siyasal kurumlarla hareket etmeye çalışmaya sürüklemesine engel olunamıyor. Ancak bu durumda, hareket misyonuna ihanet etme, üyelerinin hareketliliğini ve şevkini kırma ve nihayet bir hareket olarak bizzat kendini inkar etme riskini taşıyor. Bu açıdan, sorun, amacın araçları meşrulaştırıp meşrulaştırmadığına ve bu amaca hareketlerden daha çok kurumsallaşmış araçlar yoluyla ulaşılıp ulaşılmayacağına dayanıyor. Öte yandan, çoğu kez geçmişte eski siyasal partilerin kitle örgütlerince yaratılmış olan eski toplumsal hareketlerin yerini, kendileri de birer siyasal parti oluşturan ya da bunlardan birine katılan yeni hareketlerin alıp almadığı sorunu kendini belli ediyor. Ancak, bu durumda, eski toplumsal hareketler ile yenileri arasında bir fark kalıyor mu? Ve bu durumda, hareketlerin üyelerini seferber etmiş olan, devletin inkarı, devletin ve partilerin dışındalık ya da muhalefet duyguları ne oluyor? Bu ve benzeri sorulara yanıt verebilmek için, araştırmayı kuşkusuz, toplumsal hareketlerin iç yaşam devrelerine, eski hareketlerin yerini yenilerin alışına ve varolan siyasal yapıların bir takım olanaklar sunup sunmadığına ilişkin yukarıda işaret edi-

len soruna taşımak gerekiyor. Belki de, Samir Amin'in daha önce ortaya konmuş bir fikrine atıfta bulunarak, daha elverişli kimi uğraklarda, siyasal yapının siyasal baskıları başarıyla uygulamak ve siyasal partiler, sendikalar ve diğer kurumsal kanallarla, aynı oyunun kuralları çerçevesinde bir takım reformlar elde etmek için daha büyük olanaklar sunduğunu kabul etmek gerekir.Daha uygunsuz başka uğraklarda, varolan yapı, hareketlere ortaya çıkıp kendi oyun kurallarını saptama olanağı veriyor (yani dayatıyor). Bunun sonucunda, siyasal yapıda başka değişimler bir kez daha kimi hareketlerin daha fazla kurumsallaşması ya da bunların siyasal partiler ya da hedeflerin kimilerine ulaşma bakımından daha elverişli olacak başka örgütler haline dönüşmesi doğrultusunda etki yapmaktadır.

Dolayısıyla, hem toplumsal hareketlerin sistem içinde ya da ona karşı başarı ve başarısızlıklarını değerlendirmede, hem toplumun genel bağlamını, hem de tarihsel-devresel geçici çerçeveyi hesaba katmak yerinde olacaktır. Ancak, öncelikle, -Samir Amin ve Immanuel Wallerstein'ın kullandıkları anlamda- "sistem-karşıtı" hareketler fikrine atıfta bulunma kimi kesinleştirmeler yapılmasını gerektiriyor. Açıktır ki birçok toplumsal hareket, ya bütünü itibariyle, ya da kimi yanlarıyla sistemle mücadele edip ona meydan okuma anlamında sistem-karşıtıdırlar. Ne var ki, varolan sistemi ortadan kaldırmak ve onun yerine bir başkasını koymak ya da yerine başkasını koymamak söz konusu olduğunda, az sayıda toplumsal hareket, girişimlerinde ve hele başarıları bakımından sistem-karşıtıdırlar. Toplumsal hareketlerin bu anlamda sistem-karşıtı olmadıklarına ilişkin yeterli tarihsel kanıt vardır. Ve hatta çoğu kez kimi başarılar elde ettilerse, bunu istemlerini kurumsallaştırarak ya da hatta sistem içinde kendilerini kurumsallaştırarak sağlayabilmişlerdir. Dahası, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, saf anlamda toplumsal hareketlerin toplumsal sonuçları, pek ender birikir. Ayrıca, bu hareketlerin sonuçları çoğu kez o halleriyle öngörülmedik, arzu edilmediktir; öyle ki, bu sonuçlar sistemin içine katılır ya da onun tarafından atanır ve, son tahlilde, köken itibariyle sistem-karşıtı olmakla birlikte bu özelliklerini kalıcı biçimde sürdürme yeteneğinden yoksun oldukları ortaya çıkan hareketler tarafından dinçleştirilip güçlendirilen sistemin kendisi olur. Bu hareketlerin gelecekteki perspektiflerinin, geçmişte olanlardan çok değişik olacağı yönünde her

hangi bir işaret ya da gösterge yoktur. Gerçekten de, toplumsal hareketlerin, kimileri hâlâ belirlenecek haldeyse de, sistemsel araçları, amaçları ve sonuçları , sistemi "yalnızca" sistemsel bağlarını değişime uğratarak değiştirme eğilimindedir.

Ve özellikle, bu hareketler nasıl ki değişen koşullara yanıt olarak devresel olarak ortaya çıkıp boy atıyorlarsa, aynı şekilde yeniden ortadan kaybolacaklardır. Doğaldır ki, şu ya da bu hareketin hedeflerine ulaşıldığı takdirde, varlık nedeni ortadan kalktığı ölçüde gücünü yitirecektir - meğer ki kurumsallaşmış ve toplumsal hareketten çıkmış olsun. Daha yaygın olarak, -hareketlerin eylemi sayesinde kısmen ya da tamamen- değişmiş olan şey koşullar ve bağlamdır ve bu nedenledir ki, hareket çekim gücünü yitirir: Çünkü artık anlamı kalmamıştır; meğer ki farklı amaçlara sahip farklı bir harekete dönüşmüş olsun ya da üyeleri bu farklı harekete geçmiş olsun. Bir diğer gerileme nedeni: Bu hareketler, eylemlerinin kurumsallaşmasından çok bireylerin harekete geçirilmesine yönelik olduklarından, henüz başarıya ulaşmamış olsalar da, henüz varolan koşullar onların varlık nedenlerini haklı kılsa da, harekete geçirme güçleri zayıfladığı takdirde güç kaybedebilirler. Bu özellikle harekete geçirme gücü bakımından karizmatik bir lidere bağımlı olanlar bakımından geçerlidir. 1968'in değişik hareketleri ve birçok devrimci ve köylü hareketleri, toplumsal hareketlerin bu devresel yaşamının dramatik örneklerini sunmaktadır.

Hareketlerin sınıfsal bileşimi

Tüm Batı'da, yeni toplumsal hareketler, esas olarak, orta sınıf kökenli taraftarlara dayanmaktadır. Bu, herşeyden önce, önceki dönemin az ya da çok eksiksiz ikikutupluluğundan uzaklaşmış Batılı toplumların toplumsal katmanlaşmasındaki değişikliğin yansısıdır. Tarımsal işgücünden sonra, oransal olarak ve şimdi mutlak değer olarak azalmış olan sınai işgücüdür; buna karşılık, -daha kötü ücretlenmiş işler olsa da- üçüncü sektörde ve serbest mesleklerde istihdam artmıştır. Orta sınıfın ağırlığı, mutlak değer olarak yükselmiştir. Sınai istihdamdaki bu düşüş, bu sektörü yalnızca boyut olarak küçültmekle kalmamış, ama aynı zamanda işçi sınıfının geleneksel örgütlerini de zayıflatmış, militanlarının sayısını düşürmüş, hatta sınıf bilincinin düzeyini olumsuz olarak etkilemiştir. Çevreci, barışçı, feminist, toplulukçu ve

-etnik ve milliyetçi de içinde olmak üzere- kimlikçi içeriğe sahip istemler, orta sınıfların hissettikleri ve talep ettikleri şeylerin, Batı'da adaletsizlik olarak algıladıkları şeylerin bir yankısı olarak gözükmektedir; halk eğitimi hizmetleri kesimindeki durum işte tastamam budur. Bununla birlikte, etnik, ulusal ve kimi durumda dinsel hareketler, daha fazla sayıda toplumsal sınıfı ve katmanı kucaklamaktadır. Örneğin Amerikalı Zencilerin medeni hakları hareketi ve Birleşik Devletler'degöçmen *chicano*'ları savunma hareketi, her ne kadar yöneticilerinin büyük bölümü ve karşılanan istemlerinin birçoğu orta sınıftan gelse de, güçlü bir halk temeline sahiptir. Yalnızca şoven milliyetçi hareketler ve belki de (tarikatlar ve değişik maneviyatçı gruplar değilde) dinsel radikal hareketler, yönetimlerinin geldiği orta sınıftan daha kitlesel bir biçimde işçi sınıfını ve kimi azınlıkları harekete geçiriyor gibi gözükmektedirler. Bu hareketlerin üyelerinden birçoğunun istemleri, elbette maruz kaldıkları sefalet ve toplumsal akışkanlığın yokluğu ya da azalması nedeniyle maddi ve ekonomik bir içeriğe sahiptir; ancak bu durum, onların şikayetlerini feminist, çevreci, barışçı, toplulukçu, etnik-milliyetçi ve ideolojik hedeflere sahip toplumsal hareketlere üyelik yoluyla dile getirmelerine engel olmamaktadır.

Üçüncü Dünya'da ise durum bambaşkadır; buralarda bu hareketlerin temelini, esas olarak, halk ve işçiler oluşturmaktadır. Yalnızca bu sınıflar Batı'dakinden tümüyle farklı göreli bir ağırlık taşımakla kalmamakta, ama aynı zamanda bu sınıflar düş kırıklığını ve toplumsal adaletsizliği çok daha ağır biçimde yaşamaktadır; bu da onları harekete geçirmektedir. Dünyasal ekonomik bunalımın yükü, gerek ulusal, gerekse uluslararası yanlarıyla, bu sınıfların fizyolojik yaşamlarını sürdürmelerini ve kültürel kimliklerini korumalarını tehdit edecek ölçüde kendini hissettirmektedir. Dolayısıyla, kendilerini koruyacak güçte her hangi bir başka toplumsal ya da siyasal kurum bulunmadığından, bu sınıflar ancak, herbiri hem işbirliği, hem rekabet, hem de muhalefet faaliyetleri içinde bulunan böylesi toplumsal hareketler içinde örgütlenebilmektedir. Gerçekten de üyelerinin yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak üzere tüketim, dağıtım ve hatta üretim kooperatifleri kurmaya çalışan kırsal ve kentsel açıkça kendiliğinden yüzlerce ve binlerce örgüt bulunmaktadır. Bu örgütlerin faaliyetleri aşevleri açmaktan, ekmek gibi temel maddelerin dağıtımına, hatta üretimi-

ne, dilekçeler veya görüşmeler yoluyla su, elektrik, toplu taşım aracı getirilmesi gibi ivedi altyapıları elde etmek için mücadeleye kadar uzanmaktadır. Son zamanlarda, yalnızca Rio de Janeiro kentinde bu türden 1 500 örgütün varlığı saptanmıştır; Hindistan'ın 600 000'i bulan köylerinde de alabildiğine çokturlar.

Bir diğer deyişle, sınıf mücadelesi, Üçüncü Dünya'da etkinliğini korumakta ve yoğunlaşmaktadır; ancak bu toplumsal hareketler boyunca yürütüldüğü gibi, sendikalar türünden klasik örgütler tarafından da yürütülmektedir; ve sömürüye ve ezgiye karşı halkın başkaldırısını kendi tarzlarında dile getiren bu hareketler, aynı zamanda yerleşimlerde ve mahallelerde bizzat halkın demokratik iktidarı ele geçirme araçlarıdır. Üçüncü Dünya'nın bütününde, bölge, yerleşim, ikametgah, görev, toplumsal katmanlaşma, ırk, renk, etnik mensubiyet, dil, din... gibi heterojen (türdeş-olmayan) bir dizi etken, hem egemenlik araçları olarak, hem de, kurtuluş araçları olarak işlev görebilir. Toplumsal hareketler ve bunların dile getirdiği sınıf mücadelesi, kaçınılmaz olarak bu karmaşık yapıyı da dile getirmek durumundadır.

Bununla birlikte, bu halk hareketlerinin başında, çoğu kez, en azından kısmen, orta sınıftan gelen yönetimler bulunmaktadır ve bu hareketler, kendilerine yönetici, örgütçü ya da danışman olarak hizmet eden, başka türlü iş bulamayacak bir takım uzmanlara, öğretmenlere, din adamlarına vb., istihdam olanağı sunmaktadır.

Çok sık görüldüğü üzere, yerel toplulukçu hareketler, onlara artan bir güç sağlayan etnik ve dinsel hareketlerle birleşmekte ya da bunlarla içiçe geçmektedir: Bu hareketler, sözcüğün geniş anlamıyla halkın kimliğini savunup geliştirmeye eğilimli örgütlerdir; öyle ki sınıflar bu örgütlerde çok daha fazla birbirine karışmaktadır. Ancak böylesi hareketler, Güneydoğu Asya'da, Hindularla, Müslümanlarla, Sihlerle, Tamillerle, Assam halklarıyla, ya da daha trajik olarak Lübnan'da görüldüğü üzere, insanları birbirlerinin karşısına da dikmektedir. Görünür bir çıkış yolu bulunmayan bir ekonomik ve siyasal bunalımın içine girildikçe, Üçüncü Dünya'nın büyük bölümünde halkın kimlik gereksinimine yanıt olarak boy atan bu toplulukçu, kimi zaman ırkçı hareketler daha çatışmacı bir nitelik kazanmaktadırlar.

Doğu'nun sosyalist adı verilen ülkeleri, yeni toplumsal hareketlerin büyüme eğilimine bir istisna oluşturmamaktadır. Ancak bu ülke-

lerde, bu yeni hareketler diğer yerlerden çok daha fazla "çok-sınıflı" bir karakter göstermektedirler; Polonya'da Dayanışma, on milyon üyesiyle bunun en üst örneklerinden biridir, Çin'de çok çeşitli hareketler böylesi bir karakter taşımaktadırlar. Sovyetler Birliği'nde, *glasnost* ve *perestroika* politikasının koruması altında doğmuş ve kendilerini ifade etmek için başka kanal bulamadıkları sorunlar konusunda, çoğu kez komünist partisine ve Sovyet devletine her türden istemlerini sunan onbinlerce grup ya da "klüp" patlamasına tanık oluyoruz. Öte yandan, ekonomik istemlerin, Baltık ülkelerinde ise çevreci istemlerin gelip eklendiği milliyetçi istemler, gösterici yığınlarını harekete geçirdi ve bu eğilim, Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde yalnızca Balkanlaştırma değil, ama aynı zamanda Afrikalılaştırma tehlikesini taşımaktadır.

Özcesi, sosyalist denen ülkelerin bütününde, her türden, her içerikten hareket, dünyanın geri kalan bölümündekiyle benzer koşul değişiklikleri nedeniyle tam gaz büyümektedir; bu ülkelerin ara ekonomik konumlarına denk düşen farklılık, bu hareketlerin dünyanın geri kalan kısmındakilerden daha fazla sınıflar-arasıcı olmalarıdır.

Koalisyonlar ve çatışmalar

Farklı ülkelerin ve farklı içerikteki toplumsal hareketler arasında, çatışma ve içiçe geçme ya da tam tersine koalisyon ve ittifak olanakları ortaya çıkabilir. Şimdi kısaca bu olanaklar üzerinde duracağız.

Aristofanes, *Lysistrata*'da, kadınlar ile barış arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştu. Daha yakın zamanlarda, Riane Eisler [1987], zaman içinde daha da gerilere giderek bu ilişkinin tarihini yazdı. Günümüzde feminist ve barışçı hareketler, çoğu zaman ortak üyelere ve ortak ortak yönetimlere sahiptirler ve kuşkusuz birçok ittifak olanağıyla karşılaşmaktadırlar. Aynı gözlem, yerel feminist hareketler ve yerel toplulukçu hareketler için de yapılabilir. Bu durumda, kadınlar, -özellikle Latin Amerika'da- bu yerel toplulukçu hareketler içinde alabildiğine aktiftirler; bu hareketler içinekendi öz talepleriyle girebilmekte, bu da hareketleri ve toplulukları ve hatta arzularına uygun bir toplum fikrini değişime uğratmaktadır. Batı toplumlarında aynı şey, yönetimlerinde önemli oranda kadın bulunan barışçı hareketler ile toplulukçu hareketler arasındaki ilişkilerde görülmektedir; örneğin "nükleersiz" bir dün-

ya topluluklarında görülen şey budur. Yine aynı şekilde ve yine Batı'da, çevreci ya da "yeşil" hareketlerin, feministlerle, barışçılarla ve toplulukçularla ilişkilerinde de aynı şey gözlemlenmektedir.

Özcesi, devlet iktidarını ele geçirme kaygısı taşımama ve siyasal kurumlara bulaşmayı bertaraf etme ortak özelliklerini taşıyan tüm bu hareketler, güçlü bir kadın bileşenine sahip olduklarında daha da fazla olmak üzere, aralarında kolayca ittifak ya da koalisyon ilişkilerine girebilmektedirler; hemen hemen hepsinde ve kuşkusuz bu kadın varlığı sayesinde, bu hareketlerde katılanlar arasında hiyerarşikleşmiş ilişkilerden çok daha fazla katılımcı demokrasiye rastlanmaktadır; bu da, tüm toplum içinde çok hızlı yayılmanın bir etkeni olabilir.

Dinsel ve etnik/milliyetçi, kimi zaman ırkçı hareketler de, çoğu zaman ortak katılanlara ve bağdaştırılabilir bir takım hedeflere sahip oldukları için, aralarında ittifak ilişkilerine kolayca girebilmektedirler. Bunun en çarpıcı örneği İran'daki Humeyni hareketi ile bunun İslam dünyasındaki yandaşları arasındaki ilişkilerdir ve bu son dönemlerin en güçlü ve en başarılı örneğini oluşturmaktadır. Pencap'taki Sihleri, Sri Lanka'daki Tamilleri, belki Polonya'daki Dayanışma'yı, Yugoslavya'da Kosova Arnavutlarını, Ulster'deki (Kuzey İrlanda) İrlandalı katolikleri de örnek olarak sayabiliriz. Ancak bu hareketler, devlet iktidarını fethetmeyi ya da kurumsal özerkliği ve kimi zaman da aynı etnik/ulusal bileşene sahip komşu bir devlete katılmayı istemektedirler. Toplulukçu hareketler dinsel ve etnik düzeylerde türdeş oldukları takdirde, bunlarla koalisyon kurulabilir.

Ortak katılanlara sahip olmak biçimindeki bu koalisyon etkenine bir başka faktör gelip eklenmektedir: Ortak bir ya da birçok düşmanın varlığı. Birinci durumda, farklı hareketlere aynı zamanda mensup olan kadınların rolüne ilişkin daha önce söylediklerimize ek olarak, şunu da belirtmek gerekir ki, genel olarak, farklı hareketlerde birey olarak ortak üyelerin varlığı, ittifakları elverişli kılan kişisel bağlar yaratmaktadır. Ne varki, daha az sağlam olmayan başka bağlar da ortak bir ya da birkaç düşmanın tanımlanmasıyla yaratılmaktadır: özel bir devlet, bir hükümet, bir tiran, filan egemen kurum, falan toplumsal, ırksal ya da etnik grup ya da "Batı","Emperyalizm", "Sermaye", "Devlet", "Yabancılar", "Erkekler", "Otorite" ya da "Hiyerarşi" gibi somut olarak tanımlanması daha zor bir takım düşmanlar. İnsan kitleleri,

böylesi düşmanlara karşı kendilerini korumak zorunda olduklarını hissettikleri ya da böyle bir duyguya sahip olduklarında, koalisyon olanakları ve harekete geçiş gücü büyük oranda artmaktadır.

Bununla birlikte hareketler arası çatışma ve yarışma alanları da daha az dikkate değer değildir. Açıktır ki, farklı dinleri ve farklı etnik ya da farklı ırksal mensubiyetleri temsil eden hareketler, birbirleriyle çatışmaya girmektedirler. Ayrıca hepsi, feminist hareketlerle ve çoğu zaman barışçı hareketlerle çatışmalı ilişkiler içine girer gözükmektedirler. Görünüşte tüm dinsel, etnik ve milliyetçi hareketler (tıpkı işçi sınıfı hareketleri, Marksist hareketler ve siyasal partiler gibi) kadınların çıkarlarını inkar edip kurban etmektedirler; ve feministlerin daha önce kazanabildikleri tüm zemini yitirmelerini sağlamayı başarmaktadırlar. İranlı Şiiler, açık bir biçimde kadınlar üzerindeki ezgiyi artırdılar. Vietnam'da, Nikaragua'da ve daha birçok ülkede, ulusal kurtuluş mücadelesine aktif bir biçimde katılmış ve başlangıçta kimi elverişli konumlar elde etmiş olan kadınlar, kazanımlarının, izleyen süreçte, "ulusal çıkar"ın önceliği ya da Nikaragua'da Katolik Kilisesi'nin desteğini sağlayabilmek amacıyla kurban edilmesine tanık oldular. Aynı şekilde birçok Asya ve Afrika ülkesinde, milliyetçi ve ulusal kurtuluşçu hareketler, etnik hareketleri yok sayıyor, hatta bunlarla mücadele edip ortadan kaldırıyorlar.

Ve nihayet, hedefler ve/veya kullanılacak araçlarla ilgili olarak hareketlerin iç çatışmaları da vardır. Her koalisyonda, özellikle geçici taktik koalisyon olarak kurulmuş olduğu takdirde, amaçlar ve kullanılacak araçlar konusunda birbiriyle çatışan eğilimler varolabilir. Böylesi eğilimlere, anti-emperyalist ve ulusal kurtuluşçu hareketlerde ve Üçüncü Dünya'nın sosyalist hareketlerinde sıkça rastlanmaktadır. Toplumsal hareketler ile kurtuluş teolojisinden doğan dinsel hareketler ittifakı, bir potansiyel çatışma kaynağıdır. Bunun nedeni, dinsel hareketlerin kendi içlerinde ilerici hedefler ile bu dünyadan kaçış da içinde olmak üzere gerici hedefler arasında çatışma tohumlarını taşırlar. İlerici yan, baskıcı bir rejime, bir diktatörlüğe karşı bir halkın harekete geçişi ya da ezgi koşullarını aşma bakımından Kilise'ye dememek üzere, dine sığınmanın başlıca ve hatta kimi zaman tek yol olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Latin Amerika'da kurtuluş teolojisi ve Kilise'yle bağlı toplulukçu hareketler, Polonya'da Katolik Kilisesi, İran'da

Şah'a karşı mücadele ve Asya'daki diğer kimi hareketler bu ilerici yanı sergilemektedir.. Ne var ki din ve Kiliseler, aynı zamanda İslamiyet bakımından VII. yüzyıldaki (Hicri birinci yüzyıl) altın çağa geri dönüş ya da Batılılaşmanın tüm izlerini silmek gibi gerici ve bu dünyadan kaçışı temel alan bir takım öğeler de içermektedir. İslamiyetin ve Katolik Kilisesi'nin, boşanmaya, doğum kontrolüne, kadınların toplumsal-ekonomik ilerleme olanaklarına, onların diğer medeni hak ve özgürlüklerine karşı çıkarak ve bu hakların henüz elde edilmemiş olduğu yerlerde böylesi gelişmelere engeller çıkartarak kadının durumunu ve cinsel ilişkiler konusundaki evrimi geriye döndürmeyi dayatma girişimleri de daha az gerici değildir. Bir bütün olarak ve dünyanın her yerinde din, çoğu zaman, ilerici güçlerden çok gerici güçlerin hizmetinde bir araçtır.

Yeni ayırdedici özellikler, manevi özendiriciler ve toplumsal iktidar

Gözden geçirmiş olduğumuz farklılıkların tümüne rağmen, gerçek dünyada saf biçimiyle hiç bir yerde bulunmayan bir analitik karakter ayıklamasıyla, Max Weber'in deyime verdiği anlamda "ideal tipler"i ve tüm bu hareketlerin ortak karakterlerini ayırdedebilecek durumdayız: Herşeyden önce taarruza dönük bir hareketler azınlığı ve savunmaya dönük bir hareketler çoğunluğu görülüyor. Sonra ilerici, gerici ve kaçış hareketleri arasında bir sınıflandırma görülüyor. Üçüncü boyut, kadınların erkeklere oranla ağır basışı ve aynı şekilde daha düşük bir iç hiyerarşi. Bir diğer açıdan, özellikle devlet iktidarının fethi için silahlı mücadeleyi temel alan hareketler ile silahsız ya da şiddeti temel almayan hareketler birbirlerinden ayrılmaktadır; silahsız ya da şiddeti temel almayan hareketler,savunmaya dönük olabileceği gibi taarruza dönük de olabilmektedirler. Silahlı mücadeleyi temel alan hareketler, çok daha hiyerarşik hareketlerdir -ve bu bir rastlantı değildir-, diğer hareketlerde ise (silahlı hareketlerde de bulunmakla birlikte) kadınlar ağır basmaktadır.

Beşinci önemli nokta: Hareketlerin ulusal boyutu veya uluslararası boyutu ya da her iki boyuta birarada sahip oluş. Pekçoğu yerel, karakterde, bölgeci ve milliyetçi olsa da, bunlar şu ya da bu devletin eylemini etkilemeyi hedefliyorlarsa da, birçok hareket, uğraşılarının

ve bağlarının bir ulus-devletin sınırlarını aşması anlamında, uluslarötesi bir faaliyete ve öneme sahiptirler; bununla birlikte bu hareketler, iradi olarak enternasyonalist de değillerdir; tıpkı ulusal-devlet şemasının ya da onu aşanın ötesine geçerek ulusal ya da uluslarötesi de değillerdir. Örneğin, feminist, barışçı ve çevreci hareketler, yanısıra kimi gençlik ve kültür hareketleri, "Bütün ülkelerin proleterleri birleşin"" klasik çağrısının ötelerine geçen, sistem dışında ulusötesi ve ideolojiötesi bir çekime sahip olmaktadırlar.

Bir genel karakter: Oldukça az sayıda hareket, hem, kurulu düzeni değiştirme iradesi anlamında taarruza, hem de, kendileri ve dünya için daha iyi yeni bir düzen arzularıyla ilericidirler; oysa ki, hareketlerin çoğu, savunmaya dayalı bir karakter taşımaktadırlar. Birçoğu, bunları geri alma girişimlerine karşı, kimileri ilerici olan, son dönemlerdeki kazanımlarını korumaya çalışmaktadırlar: Fransa'da, İspanya'da, Meksika'da ve Çin'de, 1967-1968'den beri görülmedik bir güçle 1986-1987'de yeniden ortaya çıkan öğrenci hareketleri için söz konusu olan durum budur; Üçüncü Dünya'daki binlerce toplulukçu hareket için söz konusu olan durum budur. Diğer savunmaya dönük hareketler, çevreyi ya da barışı ya da Batı Almanya'daki Yeşiller gibi her ikisini birden korumaya çalışmaktadırlar. Diğer kimi hareketler, İslamiyetin 1. yüzyılı gibi büyük ölçüde masalsı bir altın çağa geri dönüşü va'zederek çağdaş dünyaya karşı tepkiyle yaklaşmaktadırlar. Yine kimi hareketler ise, kurtuluşu binlerce yıllık kültlerde arayan kaçışa dayalı görüşler ileri sürmektedirler.

Ancak bu hareketler ne denli değişik olurlarsa olsunlar, hepsi de güçlerini, üyelerinin bireysel motivasyonunun kaynağını oluşturan ahlaki gereklerden ve adaletsizlik duygusundan almaktadırlar ve hepsi de toplumsal iktidarlarını geliştirmek üzere büyük bir harekete geçirici güce sahiptirler. Barrington Moore [1978] tarafından analiz edilen adaletsizliğe karşı bu ahlaki protesto sayesindedir ki hareketler hem taaruza, hem de savunmaya dayalı mücadelede güçlenmektedirler. Belki de şu söylenebilir ki, geçmişte olduğu gibi bugün de toplumsal hareketlerin itici gücü, asgari yaşam gereksinimlerinin inkarından çok, sefaletten çok, kimliğin inkar edilişinden çok bu ahlaki başkaldırı olmuştur. Bununla birlikte, bu maneviyat ve adaletsizliği bu reddediş, esas olarak, belirli bir toplumsal grubun "biz"ine atıfta bulunmaktadır;

bu belirli toplumsal grup, aile, kabile, köy, etnik grup, ulus, ülke "birinci", "ikinci" ya da "üçüncü" dünya ya da başka gruplaşmalar olabilir. Bu koşullarda doğmuş olan her toplumsal hareket, yalnızca düş kırıklığına ve adaletsizliğe karşı bir mücadele aracı değildir, aynı zamanda aktif üyelerine ve bu "biz"in kapsadığı herkese kimliklerini yeniden ifade etme olanağı vermektedir. Bu durum şunu söylememize olanak vermektedir: Yeni olmak bir yana, böylesi hareketler, insanların toplumsal yaşamını oldukça uzun süreden beri karakterize etmektedir.

Buna karşılık, bugünkü hareketlerde gerçekten yeni olan şey, bunların eski işçi hareketlerinin, siyasal partilerin, Kiliselerin ve diğer örgütlerin örgütlenme ve yönetim yeteneklerini miras alabilmiş olmalarıdır; bu eski hareketlerin yetersizliklerinden bıkmış kadroları ve yöneticileri kendilerine katmış olmalarıdır. Bu katkı, az-çok amatör ve pek örgütlenme duygusuna sahip olmayan öncülleriyle karşılaştırıldığında, yeni hareketler açısından önemli bir kozdur; ancak bir yandan da gelecekteki bir kurumsallaşmanın filizlerini taşıyabilir.

Yeni olarak gözükebilecek bir şey de, gördüğümüz üzere, bu hareketlerin, Batı'da daha çok orta sınıftan, Üçüncü Dünya'da halktan oluşan sınıfsal bileşimidir. Ancak ölçüt olarak yeniliği arayacak olursak, yeni olan "klasik" işçi hareketleri ve eski olan etnik, ulusal ya da dinsel hareketler vardır.

Diğer yeni özellik: Kadınların rolü; yalnızca pasifist harekete değil, ama aynı zamanda barışçı, çevreci ve toplulukçu hareketlere de hem göreceli, hem de mutlak olarak kadınların katılımlarındaki büyüme. Görüldüğü gibi, birçok hareketi feminist istemleri kendi faaliyetlerine katmaya sürükleyen bu katkı, hareketlerin örgütlenmesinde hiyerarşinin ağırlığının giderilmesinde önemli bir pay sahibi olmuştur; elbette bu, bu hareketlerin örgütlü olmamaları demek değildir.

Her durum ve koşulda, bu hareketler, günümüzde işçilerin sınıf hareketinin hiçbir zaman harekete geçiremediği kadar çok kişinin katılımını sağlamaktadırlar, dünyanın bütünü hesaba katıldığında, yüzmilyonlarca kişiyi sefeber edebilmektedirler. Bu harekete geçirme yeteneği, belli bir harekete her türlü bağlanıştan, her türlü mensubiyetten uzak biraraya gelişler ve kolektif biraradalıklar biçiminde de kendini ortaya koymaktadır; örneğin, Avrupa ve tüm dünya gençliği üzerinde

rock müziğin ve futbolun çekim gücü ya da milyonlarca insanın gezileri sırasında Papa'nın çevresinde biraraya gelişleri (ve bu Katolik Kilisesi'ne mensubiyetten tümüyle bağımsızdır) ya da Bob Geldorf'un Afrika'daki açlıkla ilgili kurumlar-dışı çağrılarına kendiliğinden yanıt veriş. Ne varki insanların hareket halinde her biraraya gelişi, bir toplumsal hareket oluşturmaz; buna karşılık, Birmanya'da, Ermenistan'da, Azerbaycan'da, Yugoslavya'da, Cezayir'de 1988'de görüldüğü gibi bir takım kendiliğinden ayaklanmalar, oluşum halindeki bir toplumsal harekete bir halk temeli sağlayabilir; özcesi, örgütsüz toplumsal hareketlenme biçimleri, sözünü ettiğimiz kendine hareket diyen yapıların hareketleriyle birçok ortak özelliğe sahip olabilirler. Nitekim Bolivya'da, Şili'de, Peru'da ve Venezüella'da MIR (Devrimci Sol Hareketi), gerçekte "Leninci" tipte bir partiden başka bir şey değildir; aynı şekilde Nikaragua'da, iktidarı almak için mücadele veren kitle örgütlerinin bir koalisyonu olan Sandinista "hareketi"nin, bizim sözünü ettiğimiz hareketlerle hiçbir ortak yanı yoktur. Aynı şey, iktidardaki devletlerin ve hükümetlerin toplanması olan Bağlantısızlar Hareketi de bizim ilgi alanımız içine girmemektedir.

Bunu belirttikten sonra, şunu vurgulamak gerekir ki, toplumsal hareketler toplumsal iktidar doğurur, katılanlarının harekete geçişiyle de toplumsal iktidarını artırır; bu herhangi bir kurumdan çok, olduğu gibi hareketin kendisinden doğan bir iktidardır. Gerçekten de, her kurumsallaşma toplumsal hareketi zayıflatır; (her ne kadar o günkü haliyle iktidar içinde yer alan hareketin bir takım siyasal müttefikleri hareketi koruyabilse ya da onun hedeflerini destekleyebilse de) devlet iktidarı toplumsal hareketleri bu yolla ortadan kaldırmaya çalışmaktadır. Hareketlere gerekli örgütlenme tipi, gerçekte esnek, hızla intibak yeteneğine sahip, otoriter olmayan, kendiliğindenliğe terkedilmemiş, ancak hiç bir kurumsallaşma biçimini içermeyen bir örgütlenmedir. Dolayısıyla toplumsal hareketler kendilerinden yola çıkarak örgütlenirler, varolan siyasal iktidara yalnızca toplumsal iktidarla meydan okurlar; toplumsal iktidarın kendisi de, siyasal iktidarı değişime uğratma yeteneğine sahiptir. Feministlerin kişisel (özel) olanın siyasal (kamusal) olduğu yolundaki önermesi, aktif varoluşları siyasal iktidarı da yeniden tanımlayan toplumsal hareketlere *a fortiori* uygulanabilir. Hareket eden herşey kuşkusuz her zaman bir hareket değildir, bununla bir-

likte, birçok harekete ve yanısıra siyasal partiye katılmış olan Luciana Castellina çok haklı bir biçimde şunu söylemektedir: "Biz bir hareketiz çünkü hareket ediyoruz", bu aynı zamanda siyasal iktidar için de hareket etmektir.

Sivil demokrasi ve toplumsal dönüşüm

ÖEK/D hedeflerine sahip çokbiçimli toplumsal hareketler, kurumsallaşmış (demokratik?) siyasetin oyun kurallarını yeniden yazmak üzere doğup harekete geçiyorlar ve bizzat oyunu yeniden tanımlamaya girişiyorlar: Sivil toplum içinde işlemeye başlayan yeni demokratik ilkeleri temel alarak kuruluyorlar. Böyle davranmakla, kurumsallaşmış siyasal ya da ekonomik demokrasinin (ya da her türlü iktidarın) toplumsal-siyasal ağırlık merkezini, katılımcı taban demokrasisine ve devlette değil de sivil toplumdaki ve onun kültüründeki iktidara doğru kaydırıyorlar. Görüldüğü gibi, bu gelişme, yalnızca aile ve yuva çerçevesinde değil, ama aynı zamanda onun ötesinde de geniş ölçüde kadınlar tarafından canlandırılıyor. Ne devlet iktidarı, ne de onun devrimci yoldan fethi, sivil toplumun geniş kesimlerinde yeni ÖEK/D gereksinimlerine uygun bulunmak bir yana tam tersine aykırı değerlendiriliyor; sivil toplumda erkek ve özellikle kadın yurttaşlar, devletle ve siyasal partilerle ilgilenmeksizin, kendi iktidar kesimlerini kendileri yaratan bu hareketler içinde kendi kendilerini harekete geçirmek suretiyle, ekonomik, toplumsal, cinsel, topluluksal, dinsel ve kültürel alanlarda, değişik gereksinimleri, hatta kimi kez ÖEK/D'nın çelişkili gereksinimlerini gidermeye çalışıyorlar. Kimi kez, 1988'de Güney Kore'de, Birmanya'da, Şili'de ve Sovyetler Birliği'nde görüldüğü üzere, bu hareketler böylesi bir temelden hareketle devletin eylemini değişikliğe uğratmaya çaba harcıyorlar.

"Demokrasi" sloganı, tek başına ÖEK/D'nın sloganlarının pek çoğunun yerini alan hemen hemen evrensel ölçekte biraraya geliş çağrısı durumuna geldi ve Özgürlük, Sosyalizm ve Gelişme gibi diğer sloganların yerlerini almaya doğru da yöneliyor. Her ne kadar milliyetçi ve etnik hareketler ayrılıkçı hedeflerini gerçekleştirmek için demokrasiye atıfta bulunuyorlarsa da, demokrasi sloganı, bu hareketlerin milliyetçi ve etnik kimliğe dönük çağrılarının yerini alamıyor. Bu demokrasi hedefine ulaşmak için, bireyler ve kitleler, kendi tabandan ka-

tılımcı örgütlerine daha fazla sahip çıkıyorlar, böylece sivil toplumda demokrasinin yayılmasını gerçekleştiriyorlar ve demokrasiyi bu *sivil demokrasi*yi kapsayacak tarzda yeniden tanımlıyorlar ("Toplumsal" demokrasiden söz etmiyoruz, çünkü bu sözcük belirli bir siyasal anlamda ve bir siyasal parti tarafından kullanılıyor -kapılmış?-).

Batıda, bu yükseliş beraberinde seçimlere katılmamayı getiriyor ya da en azından bunda ifadesini buluyor. Doğu ülkelerinde, bu eğilim, resmi olmayan klüp ve örgütlerin, Parti dışı gösterilerin *glasnost* ortamında patlamasında kendisini dışa vuruyor; zaten *glasnost* ve *perestroika* ana itici gücünü Parti dışından sağlamıştı. Güneyde ya da Üçüncü Dünya'da, sivil topluma ve kültüre yeni bir biçim vermeye çalışan bu hareketlere yığınsal katılım, demokratik olmaktan oldukça uzak devletlerin fethi için mücadelenin yanıbaşında yer alıyor.

Bu süreçte ve onun aracılığıyla, (çoğu zaman belli bir devlet içinde yerel ya da bölgesel, ancak aynı zamanda ulusötesi) özerk katılımcı demokrasinin ağırlığı , partilere dayalı siyasal demokrasinin ağırlığından görece daha büyüyor; öyle ki bunu ete kemiğe büründüren hareketler genel bir toplumsal dönüşüm sürecine gitgide daha fazla katılıyorlar.

Böylesi bir dönüşüm, yalnızca -teknolojik ye da çevresel- doğrudan toplumsal denetimden kaçan güçlerin eyleminin sonucu değil de, aynı zamanda bilinçli ve iradi bir eylemin ve müdahalelerin sonucu olduğu ölçüde, toplumsal hareketler bunda daha büyük bir rol oynayabilirler. Toplumsal hareketler bu doğrudan katılımın gitgide bileşenleri haline gelmiş olmakla kalmıyorlar, ama aynı zamanda toplumsal ifadenin ve eylemin diğer kurumsallaşmış biçimlerinin yerine yenilerini koyma, özellikle bunalım ve hızlı geçiş dönemlerinde, en azından bir süre içinde, onların yerlerini alma eğilimi gösteriyorlar. Son tahlilde, toplumsal hareketler, toplumsal kurumların kendilerini dönüşüme uğratıyorlar ya da yenilerini yaratıyorlar.

Dolayısıyla, eğer bir gün olacaksa "sosyalizm"e doğru iradi dönüşümle bir ilerleme, partiler ya da devletten çok toplumsal hareketlere dayanacaktır. Ve tarihin cilvesinin arkasında, hareketlerin yaşamlarında gerçek devrelerin bulunuyor olması, yitip gidiyor ya da kurumsallaşıyor olmaları, bu hareketlerin zayıflığının, yeni koşullara ayak uydurma yeteneğine sahip bulunmamalarının ya da intiharlarının bir

kanıtı olmak bir yana, gelecek toplumsal dönüşüm bakımından canlılıklarının bir ifadesidir.

Bibliyografya

BRAND Karl Werner, 1987, "Antécédents historiques des nouveaux mouvements sociaux en Angleterre, Allemange et Etats-Unis"(İngiltere, Almanya ve Birleşik Devletler'de yeni toplumsal hareketlerin tarihsel öncelleri), yeni toplumsal hareketlere ilişkin bir seminere sunulmuş tebliğ, Talahasse, 2-4 Nisan (yayınlanmamıştır, yazarından edinilebilir: Institut für Sozialwissenchaften, Technische Universität, Lothstrasse 17, 8000 Munich 2).

BRAND Karl Werner, 1988, "Aspects cycliques des nouveaux mouvements sociaux. Attitudes de critique de la modernisation et cycles de mobilisation du radicalisme de la nouvelle classe moyenne" (Yeni toplumsal hareketlerin devresel yanları. Çağdaşlaşmaya eleştirel tutumlar ve yeni orta sınıf radikalizminin harekete geçiş devreleri), Russell DALTON ve Manfred KUCHLER'in (yayıma hazırlayanlar), yayınlanacak olan *Défi à l'ordre politique* (Siyasal Düzünü Meydan Okuyuş) adlı kitapta.

EISLER Riane, 1987, *Le Calice et la Lame* (Kadeh ve Kılıç), Harper and Row, San Fransisco.

FRANK André Gunder, 1967-1970 Fransızca basım için: *Le Développement du sous-développement, L'Amérique latine* (Azgelişmişliğin Gelişimi, Latin Amerika), Maspero, Paris.

FRANK André Gunder, 1972, *Lumpenbourgeoisie et lumpendéveloppement* (Lumpenburjuvazi ve lumpengelişme), Maspero, Paris, 1971 (Fransızca basımı).

FRIBERG Mats, 1987, "Quatre vagues de mobilisation politique en Europe" (Avrupa'da dört siyasal hareketlenme dalgası), Toplumsal Hareketler konusunda Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nin bir seminerine sunulmuş tebliğ, Göteborg, İsveç, (yayınlanmamış, yazarından edinilebilir, Department of Peace and Conflict Research, Göteborg Üniversitesi, İsveç).

FUENTES Marta ve FRANK André Gunder, 1989, "Dix thèses sur les mouvements sociaux" (Toplumsal hareketler üzerine on tez), *World Development* (Dünya Gelişimi) adlı kitapta, Washington/Oxford, Şubat. Ayrıca aynı yazarlardan bknz.: "Neuf thèses sur les mouvements sociaux" (Toplumsal hareketler üzerine dokuz tez), IFDA dosyası içinde, sayı: 63, Cenevre, Ocak 1987.

GATTEI Georgio, 1989, "Tous les 25 ans? Vagues de grèves et cycles longs économiques" (25 yılda bir mi? Grev dalgaları ve ekonomik uzun devreler", "Les longues vagues de la conjoncture économique, état de la question" (Ekonomik konjonktürün uzun dalgaları, sorunun durumu" kollokyumuna sunulmuş tebliğ, Brüksel, 12-24 Ocak.

GOLDSTEIN Joshua S., 1987, *Cycles longs. Prospérité et guerre dans le monde moderne* (Uzun devreler. Çağdaş dünyada refah ve savaş), Yale University Press; New Haven ve Londra.

GOLDSTONE Jack A., 1980, "La faiblesse de l'organisation: un nouveau regard sur le livre de Gamson, *La stratégie de la contestation sociale*" (Örgütlenmenin zaafı: Gamson'un *Toplumsal Karşı Koyuşun Stratejisi* adlı kitabına yeni bir bakış), *American Journal of Sociology* (Amerikan Sosyoloji Dergisi) içinde, sayı:85, Mart.

HUBER Joseph, 1987, "Les mouvements sociaux" (Toplumsal hareketler), yayınlanmamış, yazarından edinilebilir, Mommsenstrasse 2, 1000 Berlin 12, Almanya.

HUIZER Gerrit, 1972, *Le Potentiel révolutionnaire des paysans en Amérique Latine*(Latin Amerika'da köylülerin devrimci potansiyeli), Lexington Books, Lexington, Massachusetts.

HUIZER Gerrit, 1980, *Les Mouvements paysans et leurs adversaires dans l'Asie du Sud-Est* (Güneydoğu Asya'da köylü hareketleri ve bunun düşmanları), Marwah Publications, New Delhi.

JAMISON Andrew, 1988, "Mouvements sociaux et politisation de la science" (Toplumsal hareketler ve bilimin siyasallaşması), Jan ANNERSTEDT ve Andrew JAMISON (yayıma hazırlayanlar) *De la politique de la recherche à l'information. Essais en l'honneur de Stevan Dedjer* (Araştırma siyasetinden toplumsal enformasyona. Stevan Dedjer onuruna denemeler), Macmillan, Londra.

KUHN Thomas, 1962-1983 Fransızca basımı için: *Structure des révolutions scientifiques* (Bilimsel devrimlerin yapısı), Calman-Lévy, Paris.

LANGER William L., 1952-1972, *Encyclopedia of World History* (Dünya Tarihi Ansiklopedisi), Houghton Mifflin Co., Boston.

LI Guogang, 1988, "Développer la théorie marxiste par la pratique de la réforme" (Marksist teorisi reform pratiğiyle geliştirmek", *Social Sciences in China*'da (Çin'de Toplumsal Bilimler), sayı:1, Mart.

MA Ji, 1988, "La première étape du socialisme et le développement du marxisme. Résumé de la discussion des théoriciens, journalistes et éditeurs" (Sosyalizmin birinci evresi ve Marksizm'in gelişimi. Teorisyenlerin, gazetecilerin ve yayıncıların tartışmasının özeti. *Social Sciences in China*'da (Çin'de Toplumsal Bilimler), sayı:1, Mart.

MOORE Jr Barrington, 1978, *Injustice, la base sociale de la soumission et de la révolte* (Adaletsizlik, boyun eğişin ve başkaldırının toplumsal temeli), M.E. Sharpe Inc., White Plains, New York.

MUKERJEE Mridula, 1988, "Résistance paysanne et conscience paysanne dans l'Inde coloniale" (Sömürge Hindistan'da köylü direnişi ve köylü bilinci", *Economic and Political Weekly*'de (Ekonomik ve Siyasal Haftalık), Bombay, 8 Ekim.

VAN ROOM Rob, 1988, "De longs cycles dans les conflits sociaux?" (Toplumsal çatışmalarda uzun devreler var mı?)yayınlanmamış, Ismog-Université d'Amsterdam.

ROWBOTHAM Sheila, 1973, *Occultés par l'histoire: 300 ans d'oppression des femmes et de luttes contre l'oppression"* (Gözlerden saklanan tarih: 300 yıllık kadınlar üzerindeki ezgi ve ezgiye karşı mücadeleler), Pluto Press, Londra.

SCHRAM Stuart, 1988, "Réforme politique en Chine - à la première étape du socialisme" (Çin'de siyasal reform - Sosyalizmin birinci evresinde)*IHJ Bulletin*'de, International House of Japan'ın üçaylık yayını, c.:8, sayı:2, ilkbahar.

SILVER Beverly, 1989, "Luttes de classe et cycles de Kondratieff" (Sınıf mücadeleleri ve Kondratief devreleri), Brütsel kollokyumuna sunulmuş tebliğ, 12-24 Ocak.

TAYLOR Barbara, 1983, *Eve et la Nouvelle Jérusalem; socialisme et féminisme au XIX^{ème}siècle*(Havva ve Yeni Kudüs; XIX. yüzyılda sosyalizm ve feminizm. Virago Press, Londra.

TARROW Sidney, 1983, "La lutte pour la réforme: mouvements sociaux et changements politiques pendant les cycles de contestation" (Reform uğruna mücadele: Karşı koyuş devrelerinde toplumsal hareketler ve siyasal değişimler), Corneil Center for International Studies (Corneil Uluslararası İncelemeler Merkezi), metin no:15.

WOLF Eric, 1968, *Les guerres paysannes au XXème siècle* (XX. yüzyılda köylü savaşları), Harper and Row, New York.

YU Guangyuan, 1988, "L'économie de la première étape du socialisme" (Sosyalizmin birinci evresinin ekonomisi), *Social Sciences in China*'da (Çin'de Toplumsal Bilimler), sayı:2, Haziran.

Sonuç

Dostça bir tartışma

Her ne kadar temeli itibariyle ortak bir yaklaşımdan hareket ediyorlarsa da yazarlar arasında kimi anlamlı görüş ayrılıklarının bulunduğu okurun gözünden kaçmamıştır. Tümüyle antagonist olmasa da, yine de şu ya da bu yan üzerinde dikkate değer bir vurgu farkını dile getiren bu görüş ayrılıklarından dördü üzerinde durmak bizlere gerekli göründü.

Birincisi, dünyasal sistem olarak kapitalizmin tarihsel gelişimini kavrayış tarzımızla ilgili; çünkü bu konudaki değerlendirme farklarından, tarih boyunca hareketlerin oynamış oldukları rolün kavranışındaki farklılıklar kaynaklanmaktadır.

Samir Amin, Giovanni Arrighi ve Immanuel Wallerstein'a göre, başlangıçta Avrupa'da ve ardından da tüm dünyada kapitalist dünya ekonomisinin XVI. yüzyıldaki oluşumu, bir temel tarihsel durak,

kendinden öncekilere oranla nitelikçe yeni bir sistemin doğumunu oluşturmaktadır.

Bu yeni sistem, doğal olarak, analiz edilebilir bir takım yasalara tabiydi. Bu, aynı zamanda, sürekli gelişme ve dönüşüm halinde bir süreçti. Dolayısıyla, diğer her sistem gibi, kendinde içkin bir takım çelişkiler taşıyordu. Ve bu nedenle de, bir gün yeni düzenlemelerle bu çelişkilere egemen olma gücünden yoksun kalabilirdi; işte o zaman "bunalım"a düşecek ve şöyle ya da böyle, yerine bir ya da birkaç başka tarihsel sisteme bırakarak sonuna ulaşacaktı.

Bu model çerçevesinde, sistem içinde hareketlerin rolü açıkça ortaya çıkmaktadır. Hareketlerin kendileri de sistemin ürünleri, çelişkileri düzene koymanın bir aracıydı. Öncelikle bir siyasal değişim gücünü temsil ettiler, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ve özellikle de XX. yüzyılda güçlendiler. Siyasal mücadeleleri sonucunda, toplumsal yaşamın tüm alanlarında (piyasaların kuruluşunda, işyerlerindeki toplumsal ilişkilerde, devletin siyasal örgütlenişinde, kültürün çok değişik alanlarında) bir takım yapısal değişimlerin meydana gelmesi anlamında çoğu kez muzaffer oldular.

Bunları ister reformlar başlığı altında, isterseniz devrim başlığı altında sınıflandırın, bu yapısal değişimler ağırlıklarını hissettirdiler. Tüm dünyada işçi sınıfının yaşam tarzında ve varoluş koşullarında olumlu bir takım iyileştirmeleri getirdiler ve bunlar, bu hedefler uğruna mücadele yürüten hareketlerin eylemi sayesinde oldu. Çok açıktır ki, bu sonuçlar, aynı zamanda kendi sınırlarına, kendi karmaşıklıklarına ve hatta kendi olumsuz yanlarına da sahipti. Şurası da aynı ölçüde açıktır ki, XIX. yüzyılda az-çok başarılı olmuş stratejiler, mutlaka günümüzde de başarı sağlayacak stratejiler değillerdir. Bunu ileri sürmek, XIX. yüzyıl stratejilerinin o zamanlar da uygun stratejiler olmadığını söylemek anlamına gelmez, tam tersine.

Son tahlilde ve bir ölçüde bu hareketlerin eylemi nedeniyle, bir ölçüde de başka nedenlerle, Amin, Arrighi ve Wallerstein, kapitalist dünya ekonomisinin bir yıkılışının ya da tükenişinin XXI. yüzyılda yer almasının büyük bir olasılık olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre, en büyük belirsizlik bu sonla ilgili değil, ancak onun yerine gelecek olanla ilgilidir.

André Gunder Frank ise, bu tarihsel özetle tam bir görüş ayrı-

lığı içinde olmamakla birlikte, bunu, kapitalist dünya ekonomisinin gerek doğuşu, gerekse varoluşu ve perspektifleri konusunda aşırı ölçüde katı ve şematik olarak değerlendirmektedir. Kendi görüşlerini gözden geçirdikten sonra, André Gunder Frank, bugün, sistemin doğuşunun, geleneksel olarak ileri sürüldüğü kadar derin bir niteliksel kopuş olmadığını düşünmektedir. Özellikle, değişimin XVI. yüzyıldan epey daha erken meydana gelmiş olduğu kanısını taşımaktadır ve onun kanısına göre, en azından Afrika-Avrupa bölgesinde, binlerce yıldır tek bir dünya sistemi varolmuştur. Önemli bir takım değişimlerin XVI. yüzyılda meydana geldiğini, bunların bugün Üçüncü Dünya'yı oluşturan ülkelerdeki durumu daha da ağırlaştırdığını kabul etmekte, ancak bunu, başlangıç noktasını Avrupa'dan alan sistemin nitelikçe bir dönüşümünden çok sistemin merkezinin Doğu'dan Batı'ya doğru bir yer değiştirmesi olarak görmektedir.

Bunun sonucunda, André Gunder Frank'ın hareketlerin XIX. ve XX. yüzyıllardaki etkisini değerlendirmesi, bu hareketlere aynı önemi atfetmemektedir. O da, elbette, hareketlerin bir takım mücadeleler yürüttüğünü ve bir takım başarılar sağladığını kabul etmektedir. Ancak, bu başarıların kendilerinin esas itibariyle temelli olmaktan çok taktik olduğunu ve sandıklarından (ya da Amin, Arrighi ve Wallerstein'ın sandıklarından) daha az yapısal değişime yolaçtığını da düşünmek yerinde olur. André Gunder, Frank, Arrighi'nin tezi olduğunu düşündüğü, tarihin kimi uğraklarında bu hareketlerin dünyasal ekonomik güçlere üstünlük sağladığı yolundaki tezi büyük bir ihtiyatla karşılamak gerektiği kanısındadır. Bu kapitalist ekonomik güçlere gelince, Frank, yöntemlerini değiştirmiş olsalar da bunların hâlâ aktif ve egemen olarak görmektedir.

Dolayısıyla, Amin, Arrighi ve Wallers tein'ın XXI. yüzyıla ilişkin öngörüleri ona aşırı iyimser olarak gözükmektedir. Kapitalist egemen güçlerin, sistemi yaşamda tutma kaynaklarını ve yeteneklerini yitirmiş oldukları yolunda hiçbir kesinlik yoktur. Frank, olası bir ardılın mutlaka daha ilerici olması gerektiği umudunu diğerlerinden daha az taşımaktadır.

İkinci büyük görüş ayrılığı, hareketlerin devlet iktidarının fethi ve sistemden şu ya da bu biçimde kopuş biçimi uğruna yürüttükleri

mücadedelerin tarihsel önemiyle ilgilidir. Bu konudaki ayrımda bir yanda Arrighi, Frank ve Wallerstein, diğer yanda Amin yer almaktadır.

Elbette hepimiz, esas olarak, bu hareketlerin ve özellikle proletaryanın iktidarı ve ulusal kurtuluş için kavga veren hareketlerin, şu ya da bu tarzda devlet iktidarını fethetme eğiliminde oldukları konusunda hemfikiriz. Ve, doğaldır ki, bizler, bu hareketlerden birçoğunun gerçekten de iktidarı fethettikleri konusunda da (her ne kadar Frank'ın hesaplamalarına göre bu durum, diğer üçünün hesaplamalarına oranla daha azsa da) hemfikiriz. Ancak iki sorun var: İktidarın fethedilmesinden ne gibi iyi sonuç alınmıştır? Günümüz koşullarında bu hâlâ aklayatkın ve arzulanır bir strateji midir? Arrighi, Frank ve Wallerstein, böylece elde edilmiş kazanımların en azından kuşkulu olduğunu düşürken Amin, iktidarın alınmasının toplam olarak olumlu bir takım sonuçlar verdiği kanısındadır.

Yine de bu görüşleri ayrıntılandırmak yerinde olacaktır. Amin de bu deneyimlerin yetersiz kopuş düzeyi, derin eşitsizlikler ve demokrasi eksikliği, entelektüel katılıklar ve dogmatizm gibi bir takım olumsuz yanlar taşıdığını kabul etmektedir. Bununla birlikte, her şey tartılıp ölçüldüğünde çıkan sonuç bir takım şeylerin başarılmış olduğu biçimindedir; Amin, Sovyetler Birliği ve Çin'in gerçekten de kopuşu gerçekleştirmiş olduklarını ve bunların yaratmış oldukları şeyin gerçekten sosyalizm olmasa da daha iyi bir konumda bulunduklarını, çünkü kopuşu gerçekleştirmiş olduklarını ileri sürmektedir. Hükümetlerinin siyasetlerindeki yükselmeler ve alçalmalar ne olursa olsun, bu ülkelerde toplum, hükümetlere, büyük bir olasılıkla, yoğunlaşmış da olsa dış ilişkilerini, içteki özgül seçimlerinin mantığına bağımlı kılmayı dayatacaktır. Bu anlamda, bu ülkeler, kapitalist dünya ekonomisinin kucağına geri dönmeye hazır değillerdir; ve bu anlamda Oktobr Devrimi , halen kapanmakta olan basit bir tarihsel parantez açmakla kalmadı, ama aynı zamanda kapitalizm-sonrası bir çağı açtı.

Diğer üç yazar bu görüşle hemfikir değiller; ancak herbiri farklı derecelerde. Frank, iktidarı fethetmiş hareketlerin hemen hemen tüm deneyimlerine büyük bir kuşkuyla bakarak Amin'in görüşüne radikal olarak en karşıt konumu benimsedi; nitekim Frank, Sovyetler Birliği ve Çin'in hiçbir zaman gerçekten bir kopuşu gerçekleştirmiş

olduklarına inanmamaktadır. Bu arada, dünyanın en büyüğü ve en güçlüsü de olsa yalıtık bir devletin tek başına böylesi bir kopuşu gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini sorgulamaktadır.

Arrighi ve Wallerstein, Amin'inkinden çok Frank'inkine yakın olmakla birlikte, arada bir konumu benimsemektedirler. Onlarda bu deneyimler konusunda son derece ihtiyatlı, ancak aynı ölçüde olumsuz olmayan bir yaklaşıma sahiptirler. Bu deneyimlerde sınırlı ve elbette hataları telafi edemeyecek bir takım başarılar görmektedirler. Her durum ve koşulda, gelecekte, iktidarın alınması hedefinin bir stratejinin ana eksenini oluşturabileceğini düşünmemektedirler.

Kopuş sorununa gelince, Wallerstein, Sovyetler Birliği, Çin ve bu türden örnekler konusunda Frank'la kabaca hemfikirdir. Bu ülkeler hiç bir zaman kendi başlarına kopuşu gerçekleştirememişlerdir, çünkü bu yapar gibi göründükleri zamanlar, dış güçlerin onları buna mecbur ettikleri zamanlardır. Bu ülkelerdeki ekonomik süreçler, değer yasasınca düzenlenmeye devam etmiştir. Arrighi, olayları biraz farklı değerlendirmektedir: Belli bir noktaya kadar Sovyetler Birliği'nin ve Çin'in bir kopuşu fiilen gerçekleştirmiş olduklarının ileri sürülebileceğini , ancak bunun geçici bir olgu olduğunu düşünmektedir. Ona göre, kopuşun gelecekte de geçerli bir strateji olabileceği kuşkuludur.

Üçüncü görüş ayrılığı, hareketlerinin tarihinin dönemlendirilmesiyle ilgilidir. Bu konuda, yazarlar arasında yeni bir ayrım çizgisi ortaya çıkmaktadır. Arrighi üç büyük dönem ayırdetmektedir: 1948-1896, 1896-1948, 1948-... Bu dönemler arasındaki büyük nesnel farklılıklar gözönünde bulundurulduğunda, şu sonuç ortaya çıkmaktadır ki, hareketlerin stratejileri de, A evresi ve B evresini de kapsayacak biçimde az-çok tam Kondratief devreleriyle çakışan bu dönemlerin herbiri boyunca farklı olmuştur. Amin, bu konuda hemfikirdir.

Wallerstein ise yalnızca iki dönem -1848-1968, ve 1968'le başlayan dönem- ayırdetmektedir; bu dönemlemesini 1848 ve 1968'in dünya çapında sistem-karşıtı iki devrimci hareket olmalarına, bunlardan herbirinin bunların dersleri ışığında benimsenecek strateji konusunda bir genel tartışmayı başlatmış olmalarına dayandırmaktadır. 1848'de bu tartışma, devlet iktidarının fethine dayalı bir stratejinin benimsenmesi zorunluluğuyla ilgili bir mutabakata varmıştı. 1968'den

buyana, tartışma hâlâ süregitmektedir ve hiçkimse herhangi bir mutabakatla sonuçlanıp sonuçlanmayacağını bilmemektedir.

Frank'a göre, tam tersine, yalnızca tek bir dönem vardır ve belki 1848'den de epey önceleri başlamaktadır; öyle ki ona göre, ne stratejik kopuş ne de stratejide anlamlı yer değiştirme uğrakları vardır; söz konusu olan, Marta Fuentes'le birlikte kaleme aldıkları bölümden çıkartılabileceği üzere, yalnızca hareketlerin eylemindeki yükselmeler ve alçalmalardır. Bu görüş, mantıksal olarak, onun bütünü itibariyle kapitalist dünya ekonomisinin tarihsel gelişimi anlayışından kaynaklanmaktadır; ve, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, bu hareketlerin gerçek başarıları konusunda daha çok kuşkulu olduğu için, diğer yazarların dönemleştirme konusundaki araştırmalarını da pek anlamlı bulmamaktadır, çünkü böylesi bir dönemleme belli bir fiili kazanım düzeyini varsaymaktadır.

Dördüncü görüş ayrılığı, hareketlerin gelecekteki gelişmeleriyle ilgilidir. Giriş bölümünde işaret ettiğimiz şeyi anımsatalım: Dört yazar arasındaki işbölümü, şu ya da bu yan üzerindeki vurgu farklılığını da dile getirmektedir; bu vurgu farklılıkları gelecek söz konusu olduğunda da ortaya çıkmaktadır. Kimi ayrıntılara girmeden önce bunları kabaca ifade edelim. Arrighi'ye göre, gelecek işçi hareketlerinindir; Amin'e göre, ulusal kurtuluş hareketlerinindir; Frank'a göre, kendisi ve Fuentes açısından "toplumsal hareketler" adını taşımaya layık biricik hareketler olan "diğer" hareketlerindir; nihayet Wallerstein'a göre, gelecek bu üç tip hareketin bir tür kendinin bilincinde bir federasyonunundur.

Bu biçimde dillendirildiğinde, aşırı basitleştirilmiş oluyor. Hepimiz kabul ediyoruz ki, -daha önce de meydana geldiği gibi- bu değişik tip hareketlerin oynadıkları rolde belli bir birbirini tamamlayıcılık olacaktır. Ve aramızdan hiçbiri, bir işçi hareketini, bir ulusal kurtuluş hareketini ya da Frank ve Fuentes'in bu terime verdikleri anlamda bir "toplumsal" hareketi oluşturan ya da oluşturmayan şeyler konusunda sekter bir takım tanımlar dikte edebilecek olanlarla aynı kefeye konmayı istemiyor. Gelecek konusundaki görüş ayrılıkları diğerlerinden daha az gerçek değildir.

Arrighi, kendi bölümünde geliştirilmiş görüşlere uygun olarak, en büyük sefaletin yaşandığı bölgeler ile işçilerin toplumsal iktidar yerleri arasındaki coğrafi ayrımın ortadan kalkma eğiliminde olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla, tüm dünyada, işçi sınıfları, gitgide, benzer durumlarla karşı karşıya gelecekler ve bunların hareketleri tüm istemlerini sermaye/emek çatışması etrafında örgütleyeceklerdir. Bu anlamda, her şey işçi hareketi olacaktır. Ancak Arrighi şu noktayı da güçlü bir biçimde vurgulamaktadır ki, bu hareketler "klasik" işçi hareketlerine benzemeyecektir, çünkü dünyadaki işçi sınıflarının çekirdeğini, kadınlar, "azınlıklar", vb. oluşturacaktır. Bundan böyle, kadın hareketleri ve "azınlık" hareketleri, tamı tamına işçi hareketleri olacaktır çünkü işçi hareketi esas olarak kadınlardan ve "azınlıklar"dan oluşacaktır.

Amin'in öngörüleri farklı çünkü o kapitalizmin süregen kutuplaşmasının kendini mekansal bir ayrımda göstermeyi sürdüreceğini düşünüyor. Bu çerçevede, merkezdeki hareketler ile çeperdeki hareketlerin geniş ölçüde birbirlerinden farklılık göstermeyi sürdüreceklerini savunuyor. Dolayısıyla, devrimci dinamiğin çeperde daha güçlü olarak kaldığını ve temel stratejinin kopuş stratejisi olarak sürdürülmesi gerektiğini ileri sürüyor. Şu noktanın altını da büyük bir güçle çiziyor ki kopuş, gelecekte, otarşiyi/kendi kendine yeterliliği temel alan geçmiş girişimlerden alabildiğine farklı olabilecek biçimler almalıdır. Gelecekte anahtar yöntemin, yerinde yaratılmış ve doğrudan ithal edilmemiş özerk teknolojilerin geliştirilmesi olup olmayacağını sorguluyor. Kuşkusuz, merkez ülkelerdeki hareketlerin kimi zaman ilerici bir rol oynayabileceğini kabul ediyor, ancak, ona göre, böylesi bir rol oynasalar bile, dünyasal dönüşüm sürecinde ikincil bir öğe olarak kalacaklardır. Sonuç olarak günümüzde ilerici hareketleri karşı karşıya bulundukları gerçek meydan okuyuş, ona göre, şöylece tanımlanmaktadır: İlerici hareketler, zenginliğin ve iktidarın piyasa mekanizmaları aracılığıyla daha da büyük bir merkezileşmesini kabul mü edecekler yoksa yavaş yavaş çokmerkezli bir dünyayı dayatabilecekler mi?

Frank, kendi açısından, devlet iktidarının fethine yönelik her türlü taktiğe kuşkuyla yaklaşıyor. Nitekim yalnızca stratejileri iktidarın alınmasını içermeyen ya da en azından bunu hedeflerinin birinci

sırasına koymayan hareketleri "toplumsal hareketler" olarak adlandırıyor. Geleceğe güvenini koruyor çünkü tüm dünyada bu tip hareketlerin büyüdüğünü ve gitgide daha geniş bir destek kazandıklarını görüyor. Bu hareketler gelişebildikleri takdirde, bu, ona göre, onların esas itibariyle, Arrighi'nin kullandığı anlamda bile ne işçi hareketleri, ne de ulusal kurtuluş hareketleri olmadıkları ve olmayacaklarındandır.

Wallerstein'a gelince, ona göre morfoloji ve sonuç bambaşka öncüllerden yola çıkmaktadır. 1848 ile 1968 arasında, üç "eski" hareket tipi olmuştur; bunlar gelişmiş ve her üçü de, özellikle 1945'ten sonra, üç siyasal "dünya"nın herbirinde -az ya da çok- iktidara gelmişlerdir: Sosyal-demokratlar Batı'da, komünistler Doğu'da, ulusal kurtuluş hareketleri Güney'de. Bu üç hareket ortaklaşa, hedeflerini gerçekleştirmek üzere bir ara evre olarak iktidarın fethi stratejisine sahiptiler. Ve bu üç hareket de, 1968'den sonra üç "yeni" tip hareketin meydan okuyuşuyla karşı karşıya kaldılar: Batı'da "yeni toplumsal hareketler", Doğu'da "anti-bürokratik" hareketler ve Güney'de "Batılılaşma-karşıtı" hareketler adı verilen hareketler. Yeni hareketler, "eskiler"in temel stratejik seçimlerini tartışma konusu haline getirdiler. Dolayısıyla Wallerstein, bu altı hareketin hepsini geleceğin stratejisi konusunda muazzam bir tartışmaya koyulmuş olarak görmektedir. Umulacak en mükemmel sonuç, "hareketler ailesi" bir tür göreli uyum içinde davranan hareketler kavramının işler kılınmasıdır.

Elbette, herbirimiz, diğerlerinin perspektifleri konusunda, belli bir hakikat derecesi bulmaya, kendi öngörüsünde belli bir kesinlik eksikliğini kabul etmeye ve tarihin her zaman bir takım sürprizlere gebe olduğunu kabul etmeye hazırız.

Bu kitabı, 1982'deki kitabın sonunda yer alan inancımızı yineleyerek bitiriyoruz: Bu günkünden daha mükemmel bir başka dünya sistemi bize göre mümkündür (ancak kesin değildir). Daha demokratik ve daha eşitlikçi olması anlamında ve yalnızca bu koşulla "daha mükemmel" diyoruz. Her durum ve koşulda, Afrika'daki Portekiz sömürgelerinin kurtuluş mücadelesi savaşçılarının sloganını benimsiyoruz: *A luta continua*.(*)

(*) Mücadele sürüyor. (Ç.N.)

İçindekiler

Giriş: Ortak önkabuller 5

1) Sistem-Karşıtı Hareketlerin Tarihi ve İkilemleri, Immanuel Wallerstein 10
Sistem-karşıtı hareketlerin doğuşu ve strateji tartışmaları (1789-1945) 10
Hareketlerin savaş-sonrası başarıları: Zaferler ve belirsizlikler 25
Nasıl bir gelecek? Strateji tartışması açılmıştır 39
Hareketlerin gündemine... 48

2) Marksizm yüzyılı, Amerika yüzyılı: Dünya işçi hareketinin oluşumu ve dönüşümü 54
Giovanni Arrighi
Komünist Manifesto'yu eleştirel yeniden okuma 54
Dünya işçi hareketinin yükselişi 61
Genel savaşlar, hareketler ve devrim. 67
Amerikan hegemonyası ve uluslararası işçi hareketinin yeniden biçimlenmesi 76
Dünya ekonomisi perspektifinde yeniden konumlandırılmış Marksizmin bunalımı 89

3) Çeperde:Ulusal kurtuluşun sonu mu? *102*
Samir Amin
Analitik çerçeve: Gerçekten varolan kapitalizm-kompradorlaşma mı, ulusal halk iktidarı mı? 104
Ulusal kurtuluş ve sosyalizm, eski paradigma 109
Uluslarötesileşmenin yeni aşaması; ulusal halkçı hareketin yeni olanakları 126

4) Yakın tarihin toplumsal hareketleri *149*
André Gunder Frank
Marta Fuentes'in katkılarıyla
Giriş ve ana fikir 149
Devresel bir tarih 154
Milliyetçi ve sosyalist devrimde devletin oluşumu 167
Marksist-sosyalist parantez 172
Özerk iktidar ve devlet yönetimi 176
Hareketlerin sınıfsal bileşimi 183
Koalisyonlar ve çatışmalar 186
Yeni ayırdedici özellikler, manevi özendiriciler ve toplumsal iktidar 189
Bibliyografya 195

Sonuç Dostça bir tartışma *199*

Yazarları tarafından *Kriz, Hangi Kriz*'in (Maspero, 1982) devamı olarak sunulan bu çalışma, dünyadaki bütün egemenlik, tabiyet ve sömürü biçimlerine karşı mücadele perspektifiyle ileri atılan toplumsal hareketlerdeki "kriz"i inceliyor. "Varolan sosyalizmler"deki kriz veya çıkmaz, yazarlara göre bütün dünyada "varolan kapitalizmler"e karşı mücadele ve direnişi asla unutturmamalıdır. Doğu Avrupa'daki gelişmeler ve buralardaki siyasi rejimlerin çöküşü, ne liberalizmin geçerliliğinin kanıtıdır, ne de dünyadaki bugünkü sistemin doğası gereği sonsuz olduğu inancını pekiştirmektedir.

Bu kolektif araştırma kendi önüne sadece varolan olguları tasvir etme görevini koymakla kalmıyor, aynı zamanda Fransız Devrimi'nin ünlü Eşitlik, Özgürlük, Kardeşlik sloganının özetlediği insanlığın kurtuluş hedefi çerçevesinde bazı perspektifler öne sürüyor. Bu sloganların ışığında, her yazar toplumsal hareketlerin geleceğine ilişkin taslaklar da ortaya koyuyor.

Yazarların da belirttiği gibi, bugünkü dünya düzeninden daha iyi bir toplumsal düzenin oluşturulması olasılığını kimse mutlaklaştıramasa da, böylesi araştırmaların da bu olasılığa yaklaşma çabalarına katkıda bulunduğunu kimse yadsıyamaz.

GÜNCEL SORUNLAR DİZİSİ: 135/23

ISBN 975-7414-15-8

9 789757 414155